

DHK - Geografija
III
B 21
GEOGR. OBZORNIK
/1988 2

91

49098900591,2

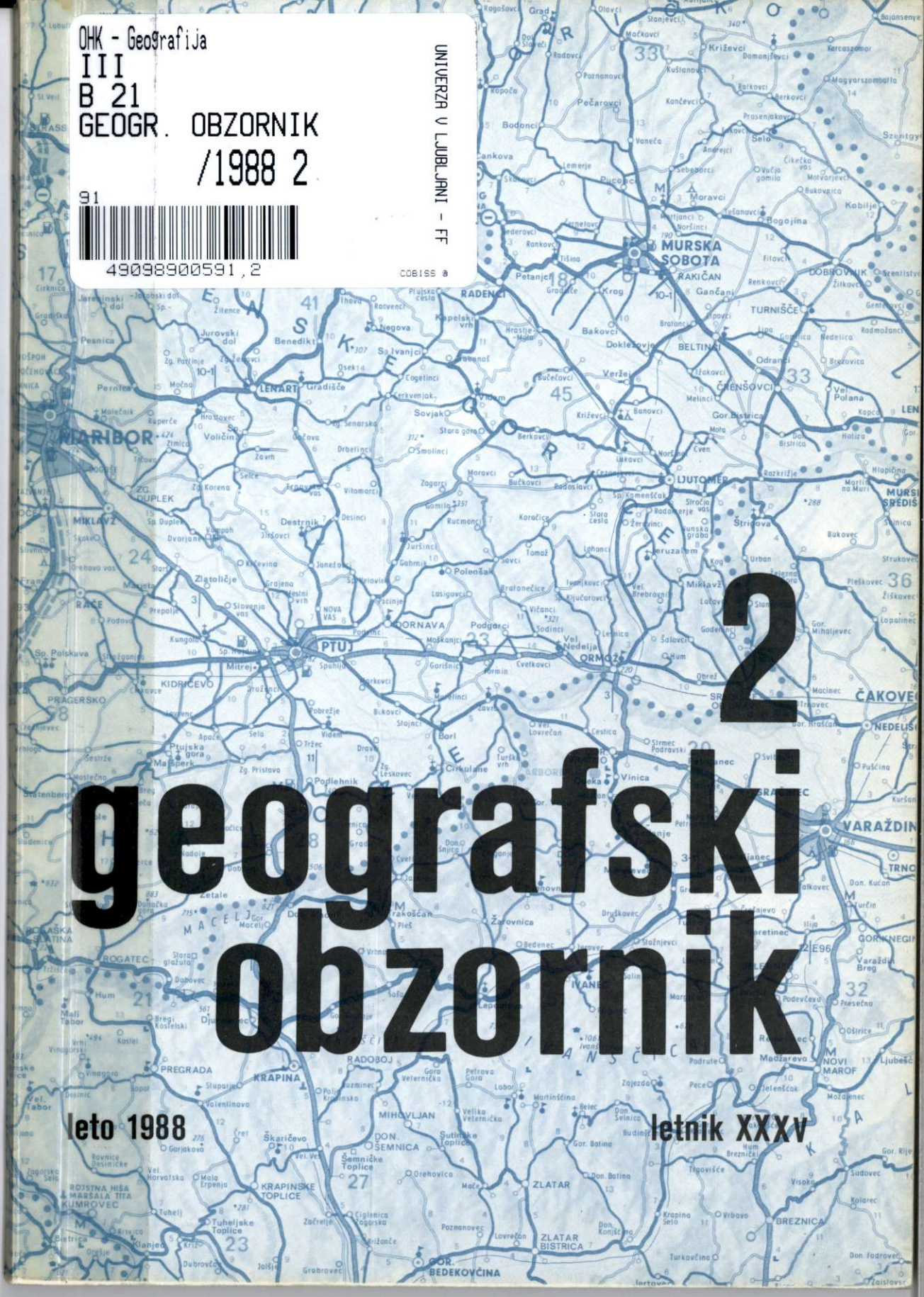
UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

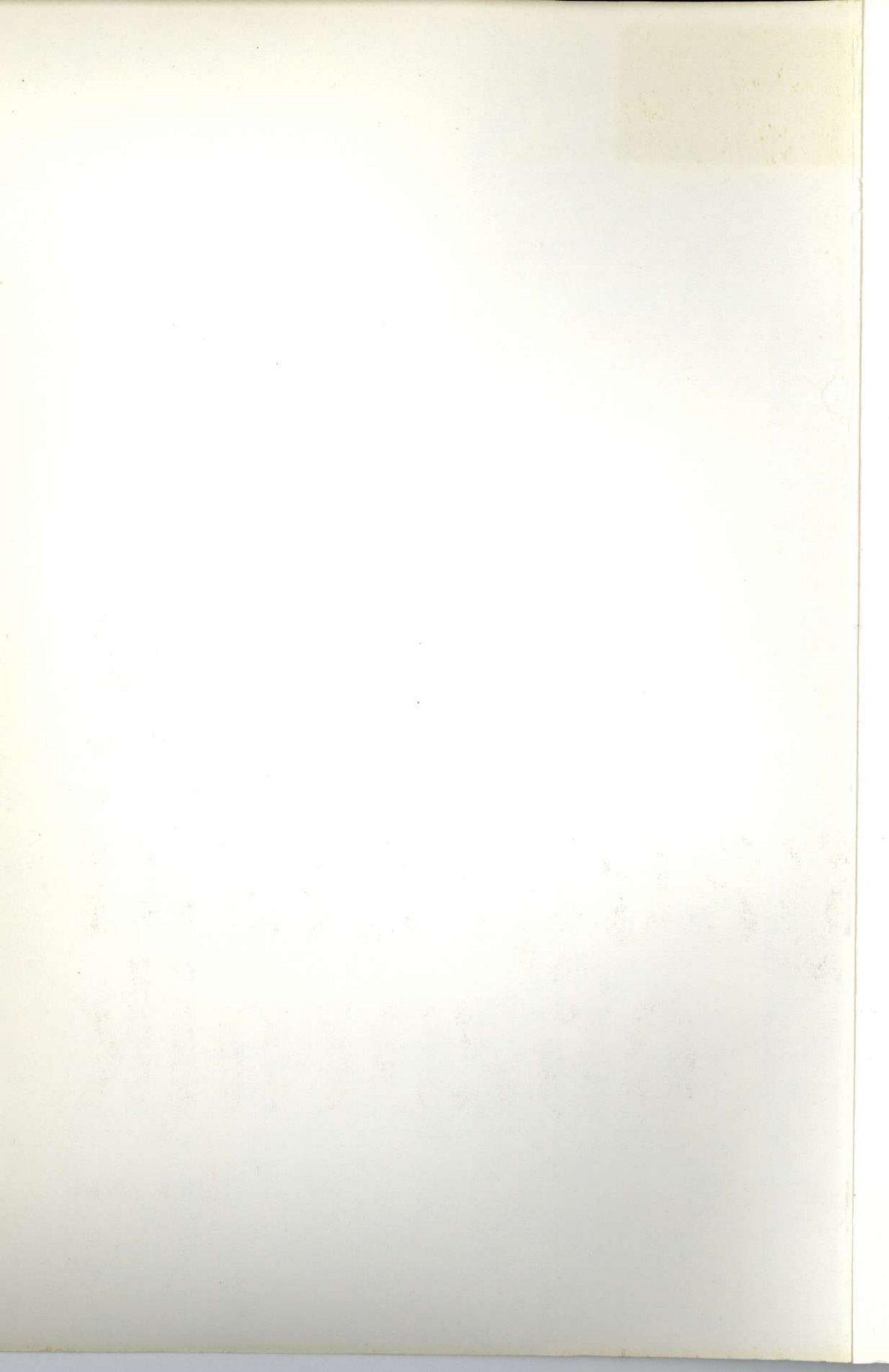
COBISS

2 geografski obzornik

leto 1988

letnik XXXV

geografski obzornik

časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo

KAZALO

- ✓ Anton Gosar: EKSKURZIJA PO JUGOSLAVIJI
- ANALIZA PROGRAMA IN PREDLOG
PRIPRAV 3
- ✓ Marija Borštnar: EKSKURZIJA PO
JUGOSLAVIJI 17

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobraževanje. Izhaja štirikrat letno.

Izdaja Zveza geografskih društev Slovenije, Komisija za geografsko vzgojo in izobraževanje, Ljubljana, A škerčeva 12.

Uredniški odbor: dr Božo Kert, mag. Marija Košak, dr Franci Lovrenčak, Cita Marjetič, mag. Metka Špes, Maja Umek

Glavni in odgovorni urednik: mag. Slavko Brinovec

Upravnik: Cita Marjetič Lektor: Miha Mohor
Cena posamezne številke: za člane ZGDS
3000 din, za študente 1800 din, za nečlane in ustanove 3600 din, za inozemstvo 2400 din.

Plačujte na naslov: Zveza geografskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, A škerčeva 12

Žiro račun: 50100-678-44109

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami.
GO izhaja s finančno pomočjo Izobraževalne skupnosti Slovenije

Tisk: Veroljub Čpajakovič

GEOGRAFSKI OBZORNIK
leto 1988

YU ISSN 0016-7274
letnik XXXV/2

K A T A L O G

17	JUGOSLAVIJA	in Marija Horšinar: ERKURNIJA PO
3	BRITAVIJA	- ANALIZA PROGRAMA IN PREDLOG
		in Gregor Gosar: ERKURNIJA PO-JUGOSLAVIJI

IZDAVAJELCI: GEOGRAFSKI OPZORNİK, časopis za geografska vprašanja in izobraževanje. Izdaja štiri krat letno.

Izdaja Zveza geografskih društev Slovenije, Komisija za geografsko vlogo in izobraževanje, Ljubljana, A škerčeva 12.

Uredniški odbor: dr. Božo Kerč, mag. Marija Košek, dr. Franc Lovrenčak, Cira Marjetič, mag. Metka Šper, Maja Umek

Glavni in odgovorni urednik: mag. Slavko Brinovec

Upravniki: Cira Marjetič, Lektor: Mira Mohor

Čena posamezne številke: za člane ZGDŠ 3000 din, za študente 1800 din, za nečlane in ustanove 3800 din, za inozemstvo 2400 din.

Plačilne na račun: Zveza geografskih društev Slovenije, 6100 Ljubljana, A škerčeva 12

Štiro račun: 50100-678-44109

Za vsakno članov so odgovorni avtorji sami.

Čo izdaja s finančno pomočjo izobraževalne skupnosti Slovenije

Tisk: Veržijah Čepičkovič

UDK 91:379.822 (497.1) (049) = 863

UDC 91:379.822 (497.1) (049) = 20

EKSKURZIJA PO JUGOSLAVIJI - ANALIZA PROGRAMA IN PREDLOG PRIPRAV

Anton Gosar *

1. Uvod

Prejel sem program desetdnevne ekskurzije po Jugoslaviji s prošnjo, da jo ocenim, podam navodila za pripravo učencev in vodstva nanjo in izpostavim nekatere organizacijske in tehnične rešitve za probleme, ki bi se lahko pojavili pri izvedbi ekskurzije. Zadana naloga bo najbrž po obsegu presegla število strani, ki jih za objavo člankov ponavadi ponuja Geografski obzornik, obenem pa tudi sposobnosti avtorja, ki je geograf (in ne umetnostni zgodovinar, arheolog ...) in le obdobje tudi turistični in pedagoški delavec. Zato nameravam večji del tega sestavka posvetiti pripravam na ekskurzije in terenska dela, glede na sposobnosti pa bom poskušal oceniti tudi program (in ne vsebine!) v tej številki Geografskega obzornika objavljene ekskurzije po Jugoslaviji. Omenjeno temelji na izkušnjah pridobljenih z delom s študenti (in ne učenci), pa tudi na vedenje o problematiki vodenja turističnih skupin, ki ga posredujem letno udeležencem tečaja za turistične vodnike.

Smoter ekskurzije po Jugoslaviji učencev enega od zadnjih dveh letnikov srednjih šol mora biti izobrazevalne narave. Bogatiti mora duha, dopolniti znanja o pokrajinski fizični in družbeni stvarnosti in poglobljati vedenja o različnih vsebinah življenja in dela ljudi. Priprava nanjo naj služi vzbujanju interesa sodelujočih za spoznanji, ki naj jim jih program ekskurzije obljublja. Od ustrezne in dobre priprave je odvisno, ali bo ekskurzija vseskozi na strokovni ravni in za vse ves čas zanimiva ali pa se bo izrodila v turistično potovanje oziroma niti v to ne. Poročila iz mnogih turističnih ustanov pričajo, da izostaja pri slabo pripravljenih ekskurzijah tudi najosnovnejši kulturni duh in se le-te sprevržejo v ponočevanja in pijančevanja. Zato niso redke ustanove, ki odklanjajo sprejem srednješolskih skupin. Vodje ekskurzij po Jugoslaviji morajo zato stremeti za dosego naslednjih ciljev:

- vcepiti učencem pravičen odnos do naše naravne in kulturne dediščine,
- spoznati in ceniti različnost naše geografske, historične in družbeno-kulturne stvarnosti,
- razvijati pozitiven in kritični odnos do obstoječih in ustvarjenih vrednot

* mag. geog., asistent, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, A škerčeva 12, glej izvleček na koncu Obzornika

- in dobrin,
 - opozoriti na potrebo po humanističnem in ekološko osveščenelem pogledu v prihodnost.

Če hočejo doseči vse te smotre, morajo uporabiti razpoložljive oziroma ustrezne metode in pripomočke, ustvariti razmišljujočo in ustvarjalno klimo pričakovanja in izvedbe in poudarjati kolektivno in posamično odgovornost za uspeh ali neuspeh ekskurzije. O pripravah na potovanje bomo govorili kasneje.

1. Uvod

Prejel sem program deseterdnevne ekskurzije po Jugoslaviji s prošnjo, da jo ocenim, po čemu navodila za pripravo učencev in voditelje nanjo in izpostavljam nekatere organizacijske in tehnične rešitve za probleme, ki mi se lahko pojavijo pri izvedbi ekskurzije. Klobučna naloga bo najprej po obsegu presojla število učencev, ki jih za objavo člankov ponavadi ponuja Geografski inštitut, in seveda tudi sposobnosti učitelja, ki je geografski (in ne učenjski) zgodovinar, arheolog... in to obdobje tudi uravnoteži in pedagoški delavec. Zato namenjamo večji del tega časovnega proračuna na ekskurzije in tematske dela, glede na sposobnosti pa bom poskušal oceniti tudi program (in ne vsebine) v tej številki Geografskega inštituta objavljene ekskurzije po Jugoslaviji. Omenjeno temelji na izkušnjah pridobljenih v delu s študenti (in ne učenci), pa tudi na vedenju o proučevanju vedenja turistov in skupin, ki ga potrebujemo tako udeležencem tečaja za turistične vodnike.

Šmoter ekskurzije po Jugoslaviji učencev enega od zadnjih dveh letnikov srednjih šol mora biti izobraževalna narava. Počutili morajo duha, doživeti znanja o pokrajinski fizični in družbeni stvarnosti in popeljati vedenja o različnih vrstah življenja in dela ljudi. Priprava nanjo naj služi vzpajalnemu in terapevtskemu delu in za spoznanji, ki naj jim jih program ekskurzije objavi. Od narave in dobre priprave je odvisno, ali po ekskurziji vsestranski strokovni ravni in za vse ves čas zanimiva ali pa se bo izrodila v turistično potovanje, kotroma niti v to ne. Potočila iz mnogih turističnih ustanov pričajo, da izostaja pri slabo pripravljene ekskurzije tudi najosnovnejši kulturni duh in se le-te sprevertijo v ponocnavanja in prijancovanja. Zato niso redke ustanove, ki odklanjajo sprejem srednješolskih skupin.

- Vzreja ekskurzije po Jugoslaviji mora zato stremeti za doseg naslednjih ciljev:
- vzpajalnemu in terapevtskemu pravičen odnos do naše narave in kulturne dediščine,
  - spoznanju in cenitvi različnosti naše geografske, historične in družbeno-kulturne stvarnosti,
  - razvijanju pozitivnih in kritičnih odnosov do opredeljenih in nastvarjenih vrednot.

* med. geod., asistent, Oddelak za geografsko filozofsko fakulteto, 61000 Ljubljana, A škrtčeva 12, glaj izviček na koncu Obzorjaka

2. Ocena programa in izvedbe vzorca ekskurzije po Jugoslaviji

Učni načrt za ekskurzijo učencev po Jugoslaviji izpostavlja potrebo po spoznanju "naravnih, populacijskih, gospodarskih, zgodovinskih in kulturnih značilnosti" vsaj treh geografskih območij Jugoslavije - nižinskega, panonskega predela, gorate notranjosti Balkana in obmorskega, mediteranskega območja Jadrana. Predpisuje tudi ogled glavnega mesta naše države in vsaj enega republiškega središča.

V nadaljevanju priobčeni program desetdnevne ekskurzije po Jugoslaviji vse zastavljene vsebinske smotre zadovoljuje. Predvideva obisk Beograda, Zagreba, Skopja, Titograda in Sarajeva, obenem pa prvi in zadnji dan namenja (tudi) spoznavanju ravninskega in gričevnatega predela Panonske nižine, drugi, tretji ter šesti, sedmi in osmi dan pa notranjemu, goratemu območju Jugoslavije. Vmesni dnevi (četrti in peti dan) omogočajo spoznavanje jadranske obale. Po programu sodeč so sestavljalci predvideli prevoz z avtobusom. Avtobus naj bi postal "drugi dom" udeležencem ekskurzije, saj bodo v njem najmanj pedeset ur (preko 3000 kilometrov) ali kar četrť vsega časa oziroma polovico, če vzamemo v obzir le potovanje podnevi. Napornost potovanja napoveduje že program. Avtobusne vožnje bodo v povprečju dolge okrog pet do šest ur dnevno, pri čemer program predvideva štirikrat celo preko 400 kilometrov dolge odseke poti oziroma, glede na kvaliteto cestišča, tudi dvanajsturne in dolgotrajnejše vožnje.

Bogastvo vsebinskega programa se zato tudi v tem primeru sooča s problemom in zmožnostjo animacije učencev za dojetanje razlage vsebin na dolgih potovalnih odsekih. Medtem ko jih na začetku potovanja še lahko pritegnemo k sodelovanju tudi med daljšimi in nepretrganimi vožnjami v avtobusu, se kasneje sposobnost in volja po spoznavanju oziroma želja po vedenju sprevrže v svoje nasprotje: nezainteresiranost in utrujenost. Prevlado apatije prekinja obdobje le (eventualna) samovšečnost - izražena ponavadi v kasnejših izjavah: "Bil sem tudi na Ohridu" ali "Ogledal sem si tudi Hišo cvetja", ki pa vsebinskega ozadja oziroma poglobljenega vedenja in znanja ne vsebujejo. Zato se zdi bolj umestno zadnje dneve (2-3 dni) nameniti območjem, kjer so drugi motivi, denimo rekreacija in sprostitvev, lahko vzporeden element vsebinsko zastavljenemu cilju ekskurzije. Izhajajoč iz teh spoznanj bi avtor tega zapisa smer predvidene poti obrnil in pričel potovanje z daljšimi odseki poti ter jih zaključil s krajšimi in sproščujočimi.

Seveda pa se zastavlja vprašanje smiselnosti desetdnevnega strokovno intenzivnega potovanja brez enega samega dneva počitka. Obenem je vprašljivo financiranje avtobusnega prevoza od izhodiščne do (iste) končne postaje ekskurzije. In končno je tu še pomislek, ali ne bi bilo pedagoško ustrezneje predvideno desetdnevno ekskurzijo preoblikovati v dve, pet- ali sedemdnevne ekskurzije z različnima strokovnima vsebinama. Prva bi lahko zajela

kraje in območja, tesneje povezane s Slovenijo (gravitacijsko, zgodovinsko, geografsko), druga pa bi predstavila manj znano podobo Jugoslavije. V prvem primeru bi lahko zajeli jugoslovanski prostor med Istro, Sarajevom in Beogradom, v drugem pa območja osrednje in jugovzhodne Jugoslavije. Medtem ko bi se v bližnja sosednja območja lahko popeljali izključno z avtobusom, bi ekskurzijo v bolj oddaljene predele Jugoslavije morali planirati kombinirano z različnimi prevoznimi sredstvi, ki bi omogočila nočni prevoz (ležalniki na vlaku, kabine na ladji) ali hitro jutranjo dostavo (letalo). Skupine učencev sodelošne rednih in izrednih popustov pri vseh naštetih prevozih. V izhodiščnem kraju (derimo: Skopju, Sarajevu, Dubrovniku) naj bi najeli avtobus, ki bi nas popeljal po načrtani poti ekskurzije.

Ogledi, predvideni v programu, so mnogoštevilni. Dejansko pokrivajo vse spektre strokovno interdisciplinarno zastavljene ekskurzije. Žal pa moramo ugotoviti, da so z izjemo naštevanja krajev geografske vsebine, ki bi jim bilo potrebno posvetiti pozornost, v glavnem izostale. Obenem se zdi program ogledov arhitektonsko-zgodovinskih spomenikov tako bogat in mestoma "turističen", da bi za poglobljeno spoznavanje manj znanih, a toliko bolj zanimivih geografskih in etnoloških posebnosti ter posebnosti današnje dobe ne ostalo veliko časa. V programu ogledov bi zato poleg ostalega morali napovedati eksemplaričen primer podobe neke regije (na primeru zaokroženega območja, vasi, družbene skupnosti ali delovne organizacije) in posvetiti več pozornosti nekaterim edinstvenim naravogeografskim elementom na mikro in makroravni.

Večje učenčevo zanimanje bo vzbudila dnevno zaokrožena problematika - vsebina, s katero ga bomo nameravali seznanjati preko celega dne oziroma se vanjo poglobiti. Zato je zaželeno že v programu ogledov predvideti le ogled, ki podpirajo temeljno tezo tistega dne in katerih vsebino nameravamo podrobneje obdelati in jo postaviti v širši kontekst naravnega in družbenega razvoja nekega območja. Poizkušajmo vsakemu dnevu ekskurzije dati delovni naslov in temu prilagoditi večje število ogledov znamenitosti kraja, območja ali potovalnega odseka. V tem primeru lahko nekatere ogledde, ki jih priporočajo turistični vodniki, izpustimo, dodamo pa svoje ali pa nekaterim priporočenim posvetimo večjo pozornost. V primeru, da prečkamo več zanimivih regij, ki jim skupnega imenovalca ne moremo ali ne znamo dati, lahko prilagodimo temeljno vsebino tistega dne dopoldanskemu ali popoldanskemu programu. Izogibajmo se nenačelnemu, splošnemu in nepovezanemu razkazovanju posameznih znamenitosti ("pell mell") oziroma drobljenju tematik. V načelu naj ima vsak dan poleg navedb krajev, skozi katere se nameravamo peljati, že v programu določeno ustrezno temeljno vsebino in (v oklepaju ali za dvopičjem) našteje glavne znamenitosti, ki jih nameravamo obiskati in ki podpirajo zastavljen delovni naslov. Dnevo brez programa ali takih, na katerih bi se le vozili, ne sme biti! Izjemo predstavljajo lahko le taki, katerim smo namenili rekreacijsko ali sprostitveno vsebino.

Na primeru programa priobčene ekskurzije lahko izbiramo med naslednjimi pretežno geografsko obarvanimi dnevnimi delovnimi naslovi (možni pa so seveda še drugi, predvsem če v ospredje ne postavljamo družbeno geografsko):

1. "Narodnostna sestava Jugoslavije ter zgodovinska pogojenost SFRJ";
"Tradicionalnost in progresivnost v sodobni Jugoslaviji";
2. "Urbani razvoj Sarajeva: od srednjeveškega k mestu olimpijskih iger";
3. "Reka, vir življenja - hercegovski kras in neretvanska dolina";
4. "Turistični dejavniki jadranske obale", "Privlačnost naravne in kulturne dediščine Jadrana";
5. "Naravne katastrofe in politične spremembe na Balkanu";
6. "Brezpotja Črne gore: zaščita naravne dediščine";
7. "Kosovo - naravna in populacijska zakladnica", "Problematika avtohtonosti, alohtonosti, manjšin v Jugoslaviji";
8. "Antična preteklost in moderna sedanjost", "Skopje - japonsko mesto na osmanskih tleh";
9. "Industrijski gigant v unalni pokrajini: primer Crvene zastave", "Zastava južноеvropskega panslavizma";
10. "Beograd - naše glavno mesto?"

Delovni naslovi so lahko primerani za v oklepaju navedene dni ekskurzije. Iz predlogov je videti, da bi mnoge znamenitosti, navedene v programu ogledov lahko črtali. S tem bi ekskurzijo razbremenili balasta vsebinske narave in pridobili na času. Bolj bi se lahko posvetili obravnavanju osrednjih problemov, ki bi jih potem osvetlili z geografskega, zgodovinskega, političnega, sociološkega in drugih vidikov. Pri vsem tem pa ne bi pozabili na spomenike, posebnosti, znamenitosti, ki bi omenjeno vsebino ob poti potrjevali. Primerov za tako vsebinsko selekcijo ali eventualno dopolnitev najbrž ni treba posebej navajati. Omenimo le, da če se bomo prvega dne denimo odločili za enega od obeh predlaganih naslovov, najverjetneje ne bi bilo umestno posvetiti pretirano pozornost Kozari, Banja Luki, Plivskim jezerom in Zenici, saj bomo sorodne vsebine - predvsem pa rdečo nit naslova lahko sledili v Jasenovcu, Jajcu in Travniku ...

Obenem bi kazalo program dopolniti z obiski v tipičnih naseljih ob poti. Tu bi na primeru poljske razdelitve in rabe, izgleda kraja ter ekonomske dejavnosti prebivalstva (v sodelovanju z domačini) lahko ugotavljali dejanski življenjski utrip podeželja: denimo v panonski nižini, na "goratem Balkanu", v Primorju ... Umestno se zdi predlagati tudi obisk enega ali več industrijskih ali kmetijskih obratov. V naslovu smo že nakazali možnosti za obisk dela proizvodnje Crvene zastave, sliko delovnega procesa in delo pa lahko učencem prikažemo tudi pri obisku enega od agroindustrijskih obratov Hepok-a ali Povardarja. Kot že omenjeno, vsakršen stik z domačini, predvsem strokovnjaki, učitelji in družbenopolitičnimi delavci lahko le popestri podobo, ki jo o pokrajini in območju učenici pridobe.

Za konec še nekaj kratkih pripomb. Vožnja petega dne iz Kotorja v Cetinje

po stari cesti na Lovćen je panoramsko neprekosljiva, a časovno najmanj trikrat tako dolga (zaradi ozke ceste, ki otežkoča srečanja vozil) kot krožna vožnja mimo Budve v Cetinje. Poti iz Prizrena v Tetovo preko Šar planine ne poznam dovolj dobro, da bi jo lahko priporočil. Zdi pa se, da bi bila kljub daljši vožnji podoba Kosova pravšnja, če bi se že v Peći ali v Prizrenu odpravili proti Prištini in Kosovemu polju ter nato mimo Škopja proti Ohridu. Vsebinsko potovanje ne bi izgubljalo na vrednosti, če bi sledili pri tem nanovo načrtani cesti mimo Kičeva, ki nas lahko v dveh urah pripelje na obale Ohridskega jezera. Varianto, ki jo navaja program šestega dne in ki predvideva vožnjo preko prelaza Čakor v Peć in Rožaj, ne gre upoštevati, saj bi se za prenočevanje vračali, obenem pa je lahko vožnja po makadamski cesti čez Čakor sčasoma, ko čar "brezpotij" mine, utrujajoča. Rožaj in Peć nudita enako dobre možnosti prenočevanja.

V podrobnejšo analizo opisa posameznih odsekov poti se ne morem spuščati. Prvi vtis pa je, da je ustrezno opravljeno delo. Avtor podaja najprej splošen oris pokrajine, nato pa le-tega dopolni z značilnostmi posameznih lokacij (krajev, spomenikov itd.).

Pohvale vredni so nekateri statistični podatki, ki bi jih bilo treba po možnosti aktualizirati, nekatere pa, skladno s tematiko dneva, dodati. Slovarček predvsem arabsko-turških nazivov, bi kazalo dopolniti še z nekaterimi značilnimi, a manj znanimi geografskimi izrazi. Dobro bi bilo razmisliti tudi o večjem številu načrtov mest in karti z vrisanimi dnevnimi turami poti. Vse to pa posega že v vsebino priprav na ekskurzijo.

Za konec še nekaj kratkih pripomb. Vožnja preda dne iz Korotja v Cetinje

3. Priprava ekskurzije po Jugoslaviji

Didaktično-metodološka navodila za uresničevanje ekskurzije posebej poudarjajo potrebo po temeljiti, raznovrstni in vsebinsko bogati pripravi na ekskurzijo. V njej naj sodelujejo učitelji in učenci. Posamezne sklope priprav naj opravijo učenci sami. Vodja priprav naj bo učitelj, ki uči v razredu. Priprave mora opraviti tako, da vanje vključi pomembne vsebinske smotre predmetov, ki jih učenci poslušajo. Predvideno problematiko (po dnevih ekskurzije različne teme) naj osvetli iz biološkega, historičnega, narodopisnega, umetnostno-zgodovinskega in družbenega vidika. Geografi so zaradi sintetične in kompleksne stroke poklicani, da dajo pripravam vseobsežen, zaokrožen vsebinski značaj.

Izvedba ekskurzije mora temeljiti na širih temeljnih sestavinah, ki naj jih opravijo učitelji in učenci na šoli (priprava, sinteza) ali na potovanju. To so:

- organizacijsko-tehnična priprava,
- poglobljena vsebinska priprava,
- izvedba programa ekskurzije,
- analitični pregled in zaključek ekskurzije.

V okviru organizacijsko-tehnične priprave sestavimo okvirni program ekskurzije, poskrbimo za prevoz, prehrano in prenočevanje v času ekskurzije, opravimo predračun in poiščemo ali predvidimo finančno kritje zanj, zastavimo program priprav in zadolžitev učencev, prihranimo osnovno literaturo in karte, določimo obvezne sestavine in dela učencev na ekskurziji, dogovorimo se o obliki preverjanja znanja povezanega z vsebinami ekskurzije. V okviru vsebinske priprave najprej na osnovi programa ekskurzije opredelimo pomembnejše smotre ekskurzije (odvisno od območja in potovanja, dnevnega programa in problematike, sklopov predmetov, ki naj zastavljeno programsko vsebo osvetle), določimo poročevalce po parcialnih tematikah in predmetih, predvidimo sintetično poročilo o problemu. Izvedba ekskurzije je v rokah učitelja, ki opravlja nadzor nad posameznimi zadolžitvami in obenem vskoči z razlago in rešitvijo problema, če je to potrebno. Ker je zaželeno, da pri izvedbi sodelujejo tudi učenci, določi vodnike po poti, razlagalce posameznih zaokroženih vsebinskih sklopov (po predmetih ali problematiki) na terenu, osebe, odgovorne za tehnično izvedbo (fotografiranje, protokol, red), itd. Izhaja iz predpostavke, da mora biti posameznik ves čas ekskurzije angažiran ali zainteresiran. Zaključek oziroma sintetično analizo opravi učitelj po ekskurziji prednostno sam (vsebinski smotri ekskurzije), v diskusiji z učenci pa naj spodbudi razmišljanja, ki ocenjujejo uspeh ekskurzije iz pedagoškega, vsebinskega in organizacijskega vidika. Predloge za ustreznejšo izvedbo (naslednjih) ekskurzij po Jugoslaviji posreduje matični ustanovi in kolegom v stroki ob znanstvenih, pedagoških oziroma strokovnih srečanjih.

3.1. Organizacijsko-tehnična priprava

Program e ekskurzije sestavi učitelj, ki bo izpeljal priprave in spremljal oziroma vodil ekskurzijo. V primeru, da bo več učiteljev sodelovalo pri izvedbi ekskurzije, se medsebojno posvetujejo že pri pripravi programa, predvsem pa se dogovore o izvedbi priprav in odgovornosti na potovanju. Suge stije in pomoč drugega strokovnega kadra je zaželjena, v kolikor kdo ne vsiljuje svojih pogledov kot edino zveličavnih. Ekskurzija mora biti že v programu tako zastavljena, da bo "nosila podpis" izvajalca in zadovoljila osrednje interese učencev, ki se bodo ekskurzije udeležili. O smiselno zastavljenem programu smo spregovorili že v predhodnem poglavju. Ponovimo le, da mora učitelj pri sestavljanju tega izhajati iz vedenja učencev ter pripraviti vsebinsko bogato in pestro ekskurzijo, ki bo upoštevala smotre, podane v učnem načrtu. Nenazadnje naj upošteva tudi omejeno dojemljivost človeka na dolgih, zaporednih in utrujajočih vožnjah. Sprostitutveni dan ali del dneva, ki ni nujno namenjen le zabavi oziroma rekreaciji, lahko poživi napovedujočo se apatijo. Posebno po četrtem ali petem dnevu intenzivnega strokovnega dela na ekskurziji se zna omenjeni vložek še kako obrestovati. Lahko je to obisk v tovarni, ki se lahko konča z družabnim srečanjem z mladino kraja ali delovne organizacije, lahko je to povsem prosto popoldne, namenjeno individualnim interesom (ki pa naj jih sugeriramo: ogled galerije, vožnja z barko ...), lahko pa je to tudi sproščujoča interna zabava z družabnimi igrami itd.

Organizacijsko-tehnično pripravo oziroma rezervacije gostinsko-turističnih uslug lahko na osnovi lastne zasnove vsebinskega programa (z vsaj v grobem zarisanimi odseki in smermi poti) prepustimo potovalni agenciji. Lahko pa to zamudno, odgovorno in utrujajoče delo (tel. pogovori, dopisi) opravi vodja ekskurzije sam ali verziran sodelavec. Vendar ni zagotovo, da bo ekskurzija v lastni organizaciji cenejša. Turistična podjetja imajo pri prevoznih in prenočitvenih ustanovah dogovorjene nižje cene prevoznih storitev (zaradi pogostejšega naročanja prevozov) in kontingente postelj, ki jih prodajajo pod uradno znanimi cenami prenočišč. Umestno pa je poprositi za predračun ekskurzije pri zasebni in družbeni potovalni agenciji, se pozanimati za cene prevozov privatnih in družbenih avtobusnih prevoznikov ter v ključnih hotelih na poti povprašati po cenah prenočišč z zajtrkom oziroma polpenzionov. S tem bo lažja odločitev, po kateri poti naj bi izvedli rezervacijo gostinsko-turističnih storitev. Vrsta krajev v Jugoslaviji ima mladinske počitniške domove s poceni prenočišči; nekateri domovi so ustrezno vzdrževani, drugi zopet ne.

Vprašanje financ zna biti ključno vprašanje pri organiziranju omenjene ekskurzije. Obdobjo so ob ustreznem potrdilu tudi v Sloveniji odobraval ob skupinskem še dodaten popust za skupine učencev na strokovnem potovanju. Popusti so veljali za vsa prevozna sredstva. Del stroškov lahko privarčujemo tudi s planiranjem prve ali zadnje relacije nočnega potovanja (v ležalniku, v ladij-

ski kabini), s čemer stroške prenočevanja za tisti dan deloma lahko izničimo. Vendar bo kljub vsemu že predračun ekskurzije verjetno pokazal, da šola ne razpolaga s sredstvi za kritje stroškov ekskurzije. Sofinansiranje učencev je lahko opravičljivo, če s temi sredstvi predvidimo pokritje stroškov prehrane (kajti prehranjevali bi se morali tudi doma), sofinansiranje, ki bi to vsoto preseгло, pa mora temeljiti na zasebnem interesu in prištan-ku ter ne more biti predmet obveznega kritja stroškov ekskurzije. V tem primeru ekskurzija ne more biti obvezna sestavina učno-vzgojnega procesa, temveč le svobodno odločanje učencev in njihovih staršev zanjo. Zato je še kako pomembno pripraviti vsebinsko bogato ekskurzijo, navdušiti zanjo učence in podpora zanjo poiskati pri starših, pa tudi pri ustreznih občinskih forumih. Seveda so pa še druga pota za sofinasiranje ekskurzije (pleši, srečolov, pokroviteljstvo ...).

Program priprav naj zajema v celoti najmanj toliko učnih ur, kot je predvideno število dni ekskurzije. Organizacijsko-tehnična vprašanja, dogovore in napotila opravimo izven omenjene kvote ur, v urah priprav obravnavajmo le vsebinsko zaokrožene teme. Skupine učencev naj iz različnih zornih kotov vsako uro osvetlijo problematiko enega od območij, skozi katerega se bodo vsi skupaj popeljali. V pripravah naj aktivno sodelujejo vsi učenci. Po možnosti naj si izberejo teme, ki bodo sovpadale z njihovimi interesi in konjički. Uvodno predstavitev o posameznem dnevu ekskurzije (predstavitvev problematike ali pokrajine) opravi učitelj. Obenem skrbi tudi za "vezno tkivo" med posameznimi prispevki učencev. Učitelj seveda že poprej pripravi listo tem (naslovi referatov), ki jih naj učenci predstavijo. Lista naj ne bo dokončna, omogoča naj prosto izbiro oziroma dopolnitev glede na interes posameznih študentov. Podani naslovi lahko zajamejo oziroma napotijo učenca v obnovo posameznega literarnega dela (npr. Andričevih spominov), lahko pa so le orientacijski oziroma problemsko zasnovani, pri čemer naj učenci iz dveh ali več strokovnih člankov poizkušajo odgovoriti na dilemo, zastavljeno v naslovu. V obeh primerih mora učitelj navesti točne podatke o obsegu in vrsti literature (naslov, stran), ki naj jo učenec uporablja. Sprejme naj tudi sugestije učencev, vendar naj pazi, da bo vsak njihov samostojno izbrani prispevek sovpadal vsaj z eno izmed obravnavanih vsebin. Na osnovi statističnih podatkov lahko učenci v okviru priprav izdelajo tudi tematske karte (denimo: nacionalna sestava prebivalstva po občinah ...).

V okviru vsebinskih priprav napotimo učence tudi k osnovni literaturi, ki obravnava Jugoslavijo in njene republike. V ta namen izdelata učitelj (v okviru zadolžitvev pri pripravah ali pa eden od učencev bibliografijo glavnih strokovnih (geografskih, zgodovinskih ...) del, ki obravnavajo ozemlja, po katerih bo ekskurzija potekala. Pri omenjenem naštevanju del ostanimo le pri pomembnejših in kompleksnih, opustimo naštevanje parcialnih in ozko strokovnih. V seznam vključimo tudi turistične vodnike, ni pa odveč

omeniti pomembnejše statistične publikacije (npr. Statistični godišnjak), ki posamezniku lahko postrežejo z aktualnimi podatki. Učence opozorimo tudi na kartografska dela in atlase, ki obravnavajo ozemlje posamezne republike ali Jugoslavije (npr. Veliki geografski atlas Jugoslavije). Zaželjeno je, da ima vsak učenec že na pripravah ob sebi karto Jugoslavije, na katero vrisuje odsek poti ekskurzije, ki so ga v uri priprav obravnavali. To naj bo posebna karta, ki naj služi le temu namenu. Obvezno naj jo vzame na pot.

Pri organizacijsko-tehnični izvedbi programa priprav mora vodstvo ekskurzije opozoriti učence na roke, v okviru katerih morajo biti priprave izpeljane. Še posebej jih opozorimo na to, da priprave ne bodo mogle biti uspešno izpeljane, če posamezniki ne bodo pripravili svojih poročil za dneve in ure, v okviru katerih naj bi določeno problematiko obravnavali. Ob zaključku priprav se dogovorimo o vzporednih obveznostih in odgovornostih na ekskurziji: izberemo "fotografa", določimo, kdo bo skrbel za prehranjevanje, izberemo učence, ki bodo vodili protokol ekskurzije. Zapisovanje pomembnejših zapažanj naj bo obvezno za vsakega udeleženca ekskurzije. Vsakdo naj vodi svoj lasni ekskurzijski dnevnik, določeni posamezniki pa naj se izmenjavajo (dnevno ali dopoldan in popoldan) pri pisanju ekskurzijskega protokola. Ta naj ob zaključku preraste v razredno publikacijo, ki ji priložimo slike s potovanja. Vsak udeleženec naj prejme eno. Ni odveč že na pripravah omeniti tiste strokovne vsebine, obravnavane v pripravah in na ekskurziji, ki bodo sestavni del zaključnega preverjanja znanja pri posameznih predmetih. Na ta način poudarimo vlogo ekskurzije kot obvezne sestavine učno-vzgojnega procesa.

3.2. Vsebinska priprava

Opredelitev učnovzgojnih smotrov ekskurzije je najpomembnejša sestavina priprave na ekskurzijo po Jugoslaviji. Omenili smo že učno-vzgojne smotre, ki jih predvideva učni program, v oceni v tem zvezku objavljenega programa ekskurzije pa smo navedli tudi nekatere teme, ki sovpadajo s posameznimi potnimi odseki. Učitelj mora načeloma opredeliti dvoje temeljnih učno-vzgojnih smotrov: splošnega (namen ekskurzije) in parcialnega (težišča ob posameznih dneh). Poglobljen študij literature mu bo omogočil izbrati tiste probleme s poti, ki bodo sodobni, splošni in zanimivi. Opredeli naj najprej predvsem aktualen učno-vzgojni smoter za celoten potek ekskurzije (denimo: problematika družbenogospodarskih disparitet med severom in jugom), nato pa naj poizkuša v ta kontekst postaviti parcialne tematike, navezujoče se na dnevno prevoženo vrsto potovanja in predvidene ogleda. Zastavitev vsebinskega programa v tej smeri bo učitelju olajšala priprave (prispevki učencev) in pri vodenju ekskurzije omogočila navezavo vidnih, v prostoru zaznavnih elementov, na vedenja o procesih in problemih, obravnavanih v pripravah in sovpadajočih s splošnim in

parcialnim ciljem ekskurzije. Učitelju je pri vsebinski zasnovi ekskurzije lahko v pomoč kolega v stroki ali predavatelj drugega predmeta, posebno še, če se vsebinsko težišče posameznega dne oddaljuje od vsebin, ki jim je vodja ekskurzije dorasel. Priporočljivo pa je nekatere pomembne, vendar ne ključne tematike ekskurzije povsem prepustiti tako v pripravi kot izvedbi kolegu-strokovnjaku ali pa za predstavitve navdušiti skupino ali posameznega učenca, ki ga ta vsebina veseli. Posebno zaželeno je vključevanje učencev z zaokroženimi prispevki pri ogledu posameznih znamenitosti: ob spomeniku pomembnega moža lahko zvmemo nekaj o njegovem življenju in delu, na železniški postaji zvmemo lahko nekaj o razvoju železnic, v srednjeveškem središču pa se lahko ustavimo, da bi slišali nekaj o tem, kako so svojočas tu živeli in delali ... Na take predstavitve se učenci pripravijo doma.

Posebno pozornost moramo nameniti še vsakodnevnemu in zaključnemu sintetičnemu pregledu problemov in dogodkov na ekskurziji. Učitelj naj se na vsakodnevno analizo pripravi že doma, uredi šablono, ki mu bo pri tem pomagala, predvsem pa naj predvidi, kako bo dnevne vtise ob koncu vsakega dne ekskurzije povezal z vsebinami, ki so jih učenci prispevali v pripravah. S tem bo pritegnil učenčevo zanimanje, uredil pa mu bo tudi bežne in parcialne vtise v kompleksno celoto.

3.3. Izvedba ekskurzije

Sama izvedba ekskurzije je povezana z organizacijskimi in vsebinskimi problemi in prijemi. Osnovno pravilo v organizacijskem smislu je točnost, v vsebinskem pa enostavnost. Vsak udeleženec ekskurzije mora vedno imeti ob sebi podroben program potovanja z naslovi prenočišč in drugih ustanov, v katerih se namerava ekskurzija zaustaviti. Po možnosti razdelimo program po časovnih enotah (dnevi, ure) oziroma opredelimo in že vnaprej vpišemo v program odhode s predvidenih "postaj" ekskurzije. Tako zastavljenega programa se poizkušajmo vsi držati! Še nekaj tovrstnih temeljnih napotkov: pri izstopu iz prevoznega sredstva (avtobusa, vlaka ...) vodja potovanja nikoli ne sme pozabiti napovedati ure in kraja, ko se bodo udeleženci ponovno srečali oziroma vstopili v prevozno sredstvo; vnaprej se udeleženci dogovore, kako se bodo razmestili po sobah v ustanovah, kjer bodo prenočevali, zato v ta namen pripravijo seznam ("rooming listo"); dogovorijo se tudi, kako ukrepati v nepredvidljivih situacijah. Da bi posamezniki ne zašli, razmnože načrte mest, v katerih se nameravajo ustaviti. Pomembno je že pred izvedbo predočiti cilje ekskurzije in napovedati eliminacijo interesov posameznikov v korist interesov skupine in vzgojno-izobraževalnih smotrov. Pledirati je treba za strpnost in razumevanje, kajti dolge vožnje in bivanje daleč od doma in domačih lahko načnejo potrežljivost posameznikov.

V vsebinskem pogledu morajo biti razlage jasne in enostavne. V ta namen

pripravi učitelj interni vodnik ekskurzije o težah, ki naj služijo prednostno le njemu pri razlagi na poti. Za posamezne odseke poti lahko določi vodnike in razlagalce učence, vendar naj bo to bolj izjema kot pravilo. Le v primeru, da posamezniki dobro poznajo določeno območje (starši imajo tam vikend, tam pogosto preživljajo počitnice ...), jih angažirajmo. Raje nekatere učence spodbudimo, da skladno z lastnimi interesi pripravijo na določenih mestih aktualne, kratke in zanimive priložnostne razlage (denimo o jugoslovanskem pomorstvu, o bitki na Neretvi ...). Vse te razlage naj bodo kratke, strnjena pa naj bodo tudi izvajanja učitelja - nosilca razlage na poti. V času večje dojemljivosti učencev (ponavadi dopoldne) je razlaga lahko daljša in poglobljena, v popoldanskem času pa naj se prednostno osredotoči na objekte in pokrajino ob poti. Na to "panoramsko kuli so" mora znati učitelj navezati večji del svojih izvajanj.

Na vsem začetku potovanja je vsekakor potrebno izpostaviti osebnost učitelja kot nosilca vsebinske razlage in odgovornega za uspeh ekskurzije. Nikoli ne bi smeli imeti udeleženci ekskurzije občutka, da učitelju - vodji ekskurzije - kontrola nad programom in organizacijo (t.j. vsebino in izvedbo) ekskurzije polzi iz rok. Za vsako akcijo mora poznati mero in ob pravem času tempirati ustrezne vzgojne in učnovzgojne metode. Nad izvedbo ekskurzije mora venomer ohraniti pregled oziroma jo usmerjati. Biti mora dokončni razsodnik v primeru, da bi se bilo potrebno o čem odločiti. Biti mora osebnost! Ta pa je seveda tudi prijatelj, zaščitnik, pomočnik ...

3.4. Zaključek potovanja

Kljub že podani učiteljevi analizi ekskurzije zadnjega dne potovanja naj se učenci in učitelj pripravijo za sintetično učno uro, ki jo bodo izvedli ob pošetku v šolskem razredu. Planirajo naj jo nekaj dni po ekskurziji, ko bodo vtisi že urejeni, tekst protokola ekskurzije pripravljen, filmski material v razvit in urejen ter fotografije na panojih razstavljene za ogled. Namen te učne ure je obnoviti pomembnejše vtise in jih učencem prikazati v taki luči, da jih bodo še dolgo ohranili v spominu. Temu namenu naj služi tudi ustrezna publikacija, za katero naj bo odgovoren team učencev, ki mu morajo učitelji z nasveti in eventualno tudi materialno pomočjo (papir, razmnoževalni aparat), stati ob strani.

Drugi cilj učne ure, ki naj bi v glavnem sintetizirala doživetja na ekskurziji, pa naj bi opredelil uspešnost ali neuspešnost izvedbe in poteka ekskurzije. Osnovne misli, pohvale in kritiko naj najprej izrečejo učenci. Njihove misli naj učitelj poizkuša kanalizirati: povedo naj, kakšne so se jim zdele pedagoške metode, uporabljene pri pripravah in izvedbi ekskurzije, orišejo naj dobre in slabo zastavljene učno-vzgojne smotre (koliko so se na ekskurziji naučili in kaj spoznali), sugerirajo naj boljše prijeme v organizaciji in izvedbi ekskurzije. Poizkušajmo se izogniti iskanju krivca za eventualni

delni neuspeh, temveč raje iščimo v tej diskusiji poti za boljšo izpeljavo naslednje ekscurzije. Osebna prizadetost učitelja v primeru kritike s strani učencev ni na mestu, bolje je opozoriti na lasten trud in izgovarjanje želji, da bi ekscurzija uspela. Za to zadnjo uro, namenjeno ekscurziji, mora zato učitelj še posebej pripraviti. Pred ekscurzijo že lahko predvidi hibe v organizaciji in izvedbi in jih poizkuša na poti omiliti, da ne bi stale osrednja tema kritik v tej učni uri. Predvsem pa mora lastno pripravo na to učno uro zastaviti na način, da bo razpravljanje o uspešnosti ekscurzije obrodilo sadove: papotila za izvedbo prihodnjih tovrstnih ekscurzij.

1. dan: Sarajevo (temeljki muzej, Elhamerija, Muzej mlade Bosne, Prater, obisk muzeja, obisk Muzeja Seta, Gazi Husrevbegova knjižnica, Narodni muzej, koncertna dvorana, prizorišča olimpijskih iger)
2. dan: Čapljina - Lebnik (most na Neretvi) - Mostar (Kurazhodzova Turbela, muška hiša, stari most, spomenik NOB) - Počitelj (oblika) - Metković - Trogir (območje vrta) - Dubrovnik (270 km)
3. dan: Dubrovnik (Princževski samostan, Gunduličev grob, lekarna, Veliki otok, lev občjak, urna stolp, palača Španza, Dominkova ulica, samostan, kraljeva palača, katedrala, Akvarij, Pomorski muzej, Trg sv. Ivana, Gunduličev spomenik, obzidje, Trudava na zvezah, Lokrum)
4. dan: Dubrovnik - Zlati (grabišča Račićev) - Kotor (posledice potresa) - Njegoš (Njegoševa ruševina hiša) - Lovćen (Njegošev mavzolej) - Dubrovnik (Bijele, Narodni muzej, samostan) - Titograd (200 km) variantna: Kotor - Budva - Skadarško jezero - Cetinje
5. dan: Titograd - Samostan Morača v kanjonu Morače - Kolašin - Rožaj (170 km) variantna: Titograd - Kolašin - Andrijevica - Cakor - Rayovska klijura - Počitelj
6. dan: Rožaj - Beč (Patriarhija) - Dečani (cerkev) - Djakovica - Prizren - Tetovo (žrtvovalnica) - Gostivar - Navrovo - Sv. Jovan Bigorski (cerkev, lovska) - Ohrid - Ohrid (Cerkev sv. Sofije, Cerkev sv. Klimenta, trdnjava carja Samuela, Cerkev sv. Jovan Kanjo) (108 km) variantna: Rožaj - Titova Mitrovica - Priština - Utroševac - Tetovo
7. dan: Ohrid - Sv. Naum (cerkev) - Galičica - Resen - Bitola - Stobi (antične

* dipl. geog., Izobraževalni center Sava, 64000 Kranj, Škofjeva ulica 6, glej izvleček na koncu Obzornika

4. Zaključek

Avtor tega prispevka se zaveda, da je postopek priprav na ekskurzijo po Jugoslaviji večini bralcev poznan. Zaveda se, da ni z napisanim odkrival novosti v stroki. Meni pa, da doslej še ni bilo podobnega sestavka v katerikoli strokovni reviji. Namreč takega, ki bi na enem mestu v dokaj poljudni obliki podal napotke, kako izpeljati priprave na v učno-vzgojnem programu srednjih šol obvezne ekskurzije po Jugoslaviji. Pričujoča razmišljanja naj služijo za orientacijo predvsem geografom, ki so najpogosteje zadolženi, da izpeljejo takšno ekskurzijo. Pri tem naj navodil ne berejo kot evangelij, ali se jih dobesedno drže, temveč naj pri tem razvijajo sebi in učencem lastne metode tako v izvedbi kot organizaciji ekskurzije. Avtorja bi veselilo, najbrž pa tudi vse geografe, izvedeti kaj več o izkušnjah posameznih učiteljev z organiziranjem tovrstnih ekskurzij. Priložnost bi se lahko ponudila na enem od naslednjih srečanj v okviru Ilesičevih dni.

3.4. Zaključek potovanja

Kljub že nekaterim učiteljski analizi ekskurzije zadnjega dne potovanja naj učenci in učitelj pripravijo za shtedeno učno uro, ki je bodaj vsebinsko povzetek v šolskem razredu. Planirajo naj še nekaj dni po ekskurziji, ko bodo vsi že umirali, tekst priložne ekskurzije pripravili, hlastni material razvit in urejen ter fotografije na pločih razstavljene za učno uro. Na učno uro je obseval pomembnejša vprašanja in jih učencem razložil v taki hiši, da jih bodo še dolgo ohranili v spominu. Temu namenu naj sledi vsa ustrezna publikacija, za katero naj bo odgovoren sam učencem, ki pri temajo učitelji z nasveti in eventualno tudi materialno pomočjo (papir, razpisovalni aparat), stati ob strani.

Drugi cilj učne ure, ki naj bi v glavnem shtedela doživljanje ne ekskurziji, pa naj bi opredelil uspešnost ali neuspešnost izvedbe in poteka ekskurzije. Osnovne misli, pohvale in kritiko naj najprej izrečejo učenci. Njihove misli naj učitelj poskuša kanalizirati: povedo naj, kakšne so se jim zdele pedagoške metode, uporabljene pri pripravi in izvedbi ekskurzije, orijejo naj dobre in slabo zastavljene učno-vzgojne namene (koliko so se na ekskurziji naučili in kaj spoznali), superirajo naj boljše orijeje v organizaciji in izvedbi ekskurzije. Poskusa naj se izognu (kar je krivec za ovrnjalni

UDK 91:379.822 (497.1) = 863

UDC 91.379.822 (497.1) = 20

EKSKURZIJA PO JUGOSLAVIJI

Marija Borštnar*

Poti in ogledi

1. dan: Kranj–Novska–Jasenovac (taborišče)–Kozara (spomenik NOB)–Banja Luka (Ferhad pašina džamija, kastel)–Jajce (muzej drugega zasedanja Avnoja, slap na Plivi, Plivska jezera z vodenicami)–Travnik (Šarena džamija, roj. hiša Iva Andrića, turbe)–Zenica–Sarajevo (600 km)
2. dan: Sarajevo (Zemaljski muzej, Skenderija, Muzej mlade Bosne, Principov most, mestna hiša, Baščaršija, Gazi Husrevbegova džamija, Ilidža, izviri reke Bosne, prizorišča olimpijskih iger)
3. dan: Sarajevo–Jablanica (most na Neretvi)–Mostar (Karadžozbegova džamija, turška hiša, stari most, spomenik NOB)–Počitelj (trdnjava)–Metković–Trsteno (botanični vrt)–Dubrovnik (276 km)
4. dan: Dubrovnik (Frančiškanski samostan, Gunduličev grob, lekarna, Veliki Onofrijev vodnjak, urni stolp, palača Sponza, Dominikanski samostan, Kneževa palača, katedrala, Akvarij, Pomorski muzej, Trdnjava sv. Ivana, Gunduličev spomenik, obzidje, Trdnjava Lovrijenac, Lokrum)
5. dan: Dubrovnik–Cavtat (grobnica Račićev)–Kotor (posledice potresa)–Njegoši (Njegoševa rojstna hiša)–Lovćen (Njegošev mavzolej)–Cetinje (Biljarda, Narodni muzej, samostan)–Titograd (200 km)
varianta: Kotor–Budva–Škadarsko jezero–Cetinje
6. dan: Titograd–Samostan Morača v kanjonu Morače–Kolašin–Rožaj (170 km)
varianta: Titograd–Kolašin–Andrijevića–Čakor–Rugovska klisura–Peć–Rožaj
7. dan: Rožaj–Peć (Patriarhija)–Dečani (cerkev)–Djakovica–Prizren–Tetovo (šarena džamija)–Gostivar–Mavrovo–Sv. Jovan Bigorski (cerkev, lesorez)–Struga–Ohrid (Cerkev sv. Sofije, Cerkev sv. Klimenta, trdnjava carja Samuela, Cerkev sv. Jovan Kaneo) (408 km)
varianta: Rožaj–Titova Mitrovica–Priština–Uroševac–Tetovo
8. dan: Ohrid–Sv. Naum (cerkev)–Galičica–Resen–Bitola–Stobi (antične

* dipl. geog., Izobraževalni center Sava, 64000 Kranj, Škofjeloška 6, glej izvleček na koncu Obzornika

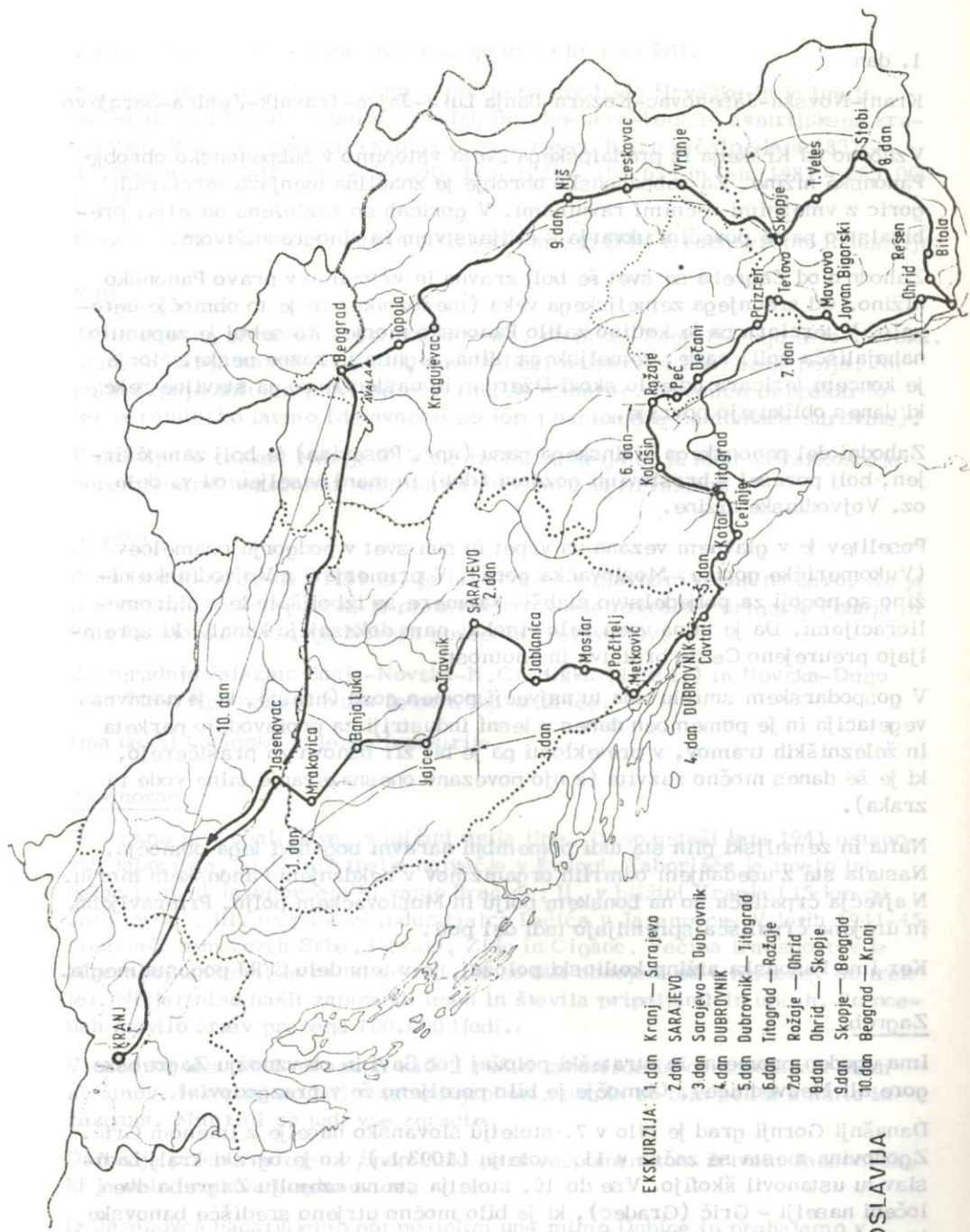
izkopanine)-Titov Veles-Skopje (Dušanov most, galerija v amanu, Cerkev sv. Spasa, Kuršumli han, trdnjava Kale, Galerija moderne umetnosti, Mustafa pašina džamija, Gledališče narodov, nakupovalni center) (276 km)

9. dan: Skopje-Vranje (roj. hiša Bore Stankovića)-Leskovac-Niš (Čelekula)-Kragujevac (Šumarice, Muzej 21. oktobra, Crvena zastava)-Oplenac (Karadžordževa hiša, grobnica Karadžordževićev)-Avala (spomenik neznanemu junaku, TV stolp)-Beograd (431 km)

10. dan: Beograd (Kalemegdan, Vojni muzej, Skadarlija, Hiša cvetja, Muzej 25. maj, Skupščina, Terazije, Užiška 15)-Zagreb-Kranj (550 km)

1. dan: Kranj-Vovška-Jasenovc (Kobariše)-Kozara (spomenik NOB)-Banja Luka (Pepelad pašina džamija, katedrala)-Zagreb (muzej grada, zbirka A vnoja, stari grad na Ploči, Pivarska jezera z vodnjakom)-mi)-Travnik (šarena džamija, roj. hiša Iva Andrića, turbe)-Zenica-Gatajevo (600 km)
2. dan: Sarajevo (Kermajski muzej, Skenderija, Muzej mlade Bosne, Princičev most, mešana hiša, Bašaršija, Gazi Husrevdova džamija, Iliđa, izviri reke Bosne, prisrniča olinajski park)
3. dan: Gatajevo-Jablаница (most na Neretvi)-Mostar (Karadžordževa džamija, turška hiša, stari most, spomenik NOB)-Ploče (trdnjava)-Međaković-Trseno (bolanični vrh)-Dubrovnik (276 km)
4. dan: Dubrovnik (Franciškanaki samostan, Gunduličev grob, lokarna, Veliki Gostinjev vodnjak, vrni stolp, palača Španca, Dominikanaki samostan, Kneževa palača, katedrala, Akvarij, Pomorski muzej, Trnjava sv. Ivana, Gunduličev spomenik, obzidje, trdnjava Lovčijevac, Lokrum)
5. dan: Dubrovnik-Cavtat (grobnica Račičev)-Kotor (poševice poraza)-Njgoš (Njgoševa rojarna hiša)-Lovćen (Njgošev mavzolej)-Cetinje (Bijarda, Narodni muzej, samostan)-Titograd (200 km) varianta: Kotor-Budva-Skadarako jezero-Cetinje
6. dan: Titograd-Samostan Morača v kanjonu Morače-Kolašin-Rožaj (170 km) varianta: Titograd-Kolašin-Andrijevica-Čakor-Rugovska klisura-Peč-Rožaj
7. dan: Rožaj-Peč (Partizantija)-Dočani (cerkev)-Djakovica-Prizren-Tetovo (šarena džamija)-Gostivar-Mavrovo-Sv. Jovan Biser (cerkev, jezera)-Štruga-Orhid (Cerkev sv. Sofije, Cerkev sv. Klimenta, trdnjava carja Samuela, Cerkev sv. Jovan Kanoj) (408 km) varianta: Rožaj-Titova Mitrovica-Prisrina-Uroševac-Tetovo
8. dan: Orhid-Sv. Naum (cerkev)-Galičica-Rezen-Bitola-Štobi (antične

* dpl. geop., Izobraževalni center Šava, 64000 Kranj, školjška 6, glej izvešček na koncu Obzornika

SFR JUGOSLAVIJA

1. dan

Kranj-Novska-Jasenovac-Kozara-Banja Luka-Jajce-Travnik-Zenica-Sarajevo

Vzhodno od Krškega iz predalpskega sveta vstopimo v subpanonsko obrobje Panonske nižine. Za subpanonsko obrobje je značilna menjava terciarnih goric z vmesnimi rečnimi ravninami. V goricah so razložena naselja, prebivalstvo pa se povečini ukvarja s sadjarstvom in vinogradništvom.

Zahodno od Zagreba se svet še bolj zravna in vstopimo v pravo Panonsko nižino. Od srednjega zemeljskega veka (mezozoika) se je to območje ugrezalo. V terciaru pa je kotlino zalilo Panonsko morje. Za seboj je zapustilo nahajališča soli, nafte, zemeljskega plina, lignita in razne peske. Morje je koncem terciara odteklo skozi Džerdap in nasledile so ga številne reke, ki danes oblikujejo površje.

Zahodni del panonskega nižinskega pasu (npr. Posavina) je bolj zamočvirjen, bolj porasel s hrastovimi gozdovi (dob) in manj naseljen od v. dela oz. Vojvodinske nižine.

Poselitev je v glavnem vezana na vzpet in suh svet v podgorju osamelcev (Vukomeričke gorice, Moslovačka gora). V primerjavi z Vojvodinsko nižino so pogoji za poljedelstvo slabši. Razmere se izboljšajo le s hidromelioracijami. Da je talna voda zelo visoka, nam dokazujejo kanali, ki spremljajo preurejeno Cesto bratstva in enotnosti.

V gospodarskem smislu ima tu največji pomen gozd (hrast), ki je naravna vegetacija in je pomemben danes v lesni industriji za proizvodnjo parketa in železniških tramov, v preteklosti pa je bil žir osnova za prašičerejo, ki je še danes močno razvita (z njo povezano onesnaževanje talne vode in zraka).

Nafta in zemeljski plin sta tudi pomembni naravni bogastvi tega območja. Nastala sta z usedanjem odmrlih organizmov v nekdanjem Panonskem morju. Največja črpališča so na Lonskem polju in Moslovačkem polju. Pripravljena in urejena črpališča spremljajo tudi del poti.

Ker ima Panonska nižina kotlinski položaj, je v tem delu SFRJ pogosta megla.

Zagreb

Ima ugoden prometni in strateški položaj (ob Savi in ob vznožju Zagrebške gore ali Medvednice). Območje je bilo poseljeno že v prazgodovini.

Današnji Gornji grad je bilo v 7. stoletju slovansko naselje z imenom Grič. Zgodovina mesta se začne v 11. stoletju (1093 l.), ko je ogrski kralj Ladislav tu ustanovil škofijo. Vse do 16. stoletja sta na ozemlju Zagreba dve ločeni naselja - Grič (Gradec), ki je bilo močno utrjeno središče banovske in cerkvene oblasti in Kapitol, katerega je ustanovila duhovščina. V času pogostih vdorov Turkov je Gradec okrepil svoje utrdbe, ki pa so v 18. stoletju

z razvojem mesta zgubile svojo vlogo in so jih porušili.

Mesto je bilo stoletja kulturno in politično središče Hrvaške in je imelo večjo ali manjšo avtonomijo v okviru ogrsko-hrvaškega in avstrijskega kraljestva. Zato se je število prebivalcev v mestu hi tro večalo: leta 1837 - 15.000 preb., leta 1900 - 57.690, leta 1921 - 108.674 in leta 1981 - 763.000 preb.

Danes je Zagreb pomembno industrijsko mesto SFRJ z raznovrstno industrijo.

Kutina

Je naselje na obronkih Moslovačke gore, ob progi Zagreb-Dugo selo-Novska. Starejši del je nastal na griču, novi se širi na ravnini Lonjskega polja. Na polju črpajo nafto in plin. Naselje ima še glinarno, apnenico in opekarno ter perutninsko farmo (dejavnosti so torej naslonjene na domače surovine). V naselju je cerkev Marije Snježne iz 18. stoletja in je med najrazkošneje opremljenimi baročnimi sakralnimi stavbami na Hrvaškem.

Novska

Pred izgradnjo ceste (1769 l.) je bil promet v glavnem vezan na Savo. Ko je bila cesta zgrajena, pa se je prebivalstvo koncentriralo v prigorje Psunja in Požeške gore. Takrat je Novska povečala prebivalstvo.

Z izgradnjo železnic Sunja-Novska-N.Gradiška (1888 l.) in Novska-Dugo selo (1897) postane Novska železniško križišče.

Ima nekaj kovinske in lesne industrije.

Jasenovac

Je vas na levi obali Save, v bližini ustja Une. Tu so ustaši leta 1941 ustanovili taborišče, ki je bilo tretje največje v Evropi. Taborišče je imelo tri dele: I. med Jasenovcem in vasjo Bračice; II. v bližini Krapja (15 km od Jasenovca); III. na posesti industrialca Bačića v Jasenovcu. V letih 1941-45 so ustaši sem vozili Srbe, Hrvate, Žide in Cigane. Večina transportov je bila takoj uničena, le redki so bili, ki so bili obsojeni od 6 mesecev do treh let. Nikjer niso našli zapisanih imen in števila pripeljanih in ubitih. Po ocenah število žrtve presega 700.000 ljudi.

V začetku leta 1945 so ustaši začeli rušiti taborišče in odstranjevati sledi zločinov. Izkopani so bili masovni grobovi, trupla so bila polita z nafto in zažgana. Minirali so tudi vse zgradbe.

Danes je prostor urejen v Spominski park s spomenikom žrtvam Jasenovca, ki je delo Bogdana Bogdanovića.

Iz Jasenovca nadaljujemo pot po dolini une mimo Dubice in prehajamo v SR BiH v Bos. Dubici.

Dubica

Prvič je omenjena leta 1258 kot Castrum. Pod gradom je bilo veliko obrniško in trgovsko naselje, ki je konec 14. stoletja postalo trg. Krajši čas je pripadala bosanski državi (1397-1404). V 16. stoletju (1538) so Turki zasedli Dubico in staroselci so se izselili ali pa sprejeli islam. Dubica je bila v 17. stoletju mesto s trikotnim tlorisom in tremi stolpi. Porušena je bila med l. 1890 in 1895. Oblast se je v zgodovini večkrat menjala. V Dubici je bila zanetena tudi vstaja proti Turkom.

Bos. Dubica

Je mesto na desnem bregu Une in je leta 1981 imelo okoli 11.000 preb. Ima izrazit prometni položaj.

Ustanovljena je bila po vzpostavitvi nove meje med Avstrijo in Turčijo vzdolž reke Une leta 1739. Kot novo in na drugo stran reke preseljeno turško naselje je ohranilo funkcijo pomembnega vojaškega oporišča.

Poleg tekstilne industrije (Knežepoljka) ima danes večji obrat lesne in živilske industrije. Prevladujejo zaposleni v sekundarnem sektorju.

Vse od Bos. Dubice pa nekje do Travnika potujemo po Bosanski krajini ali kratko Krajini. Ozemlje se skoraj pokriva s porečjem Une, Sane in Vrbasa.

V reliefu sta različna s. (subpanonski) in j. gorati del. Za s. del je značilno gričevje, nizko hribovje, holocenske ravnice in široke doline okoli spodnje Une, Sane in Vrbasa. Nizka osamelca Prosara in Kozara še bolj poudarjata raznolikost reliefa. Južni del pa pripada tektonsko in orografsko Dinaridom s kraškimi reliefnimi oblikami.

Zmerno kontinentalno podnebje z dovolj padavinami (1.000-1.200 mm) je v s. delu ugodno za poljedelstvo in sadjarstvo (žito, slive), v j. delu Krajine pa za živinorejo. Da v s. delu ni razvito vinogradništvo, povezujemo s Turki in islamom, ki so ga le-ti prinesli v ta del Bosne. Islam prepoveduje pitje vina in namesto vinske trte so gojili slive, iz katerih proizvajajo žganje oz. rakijo.

Krajina ima veliko rud in mineralnih surovin. V povejnem obdobju se pospešeno razvija rudarstvo, industrija in kmetijstvo. Pokrajina je ena glavnih proizvajalk železove rude (Ljubija) in mangana (Bužim).

Krajina ima izrazito tranziten položaj med panonskim obrobjem in obalo in ob prometnih poteh so nastala vsa večja mesta.

Zgodovina

Na ozemlju med Vrbasom in Kolpo se je obmejnih vojnah od 15.-17. stoletja oblikovala Bosanska krajina. Prav vojna pustošenja so zelo vplivala na etnično in družbeno sestavo Krajine. Staro hrvaško čakovsko prebivalstvo med

Vrbasom in Kolpo je skoraj popolnoma izginilo v vojnah 15. in 16. stoletja. Na ozemlje so se konec 15. in v 16. stoletju naseljevali Srbi iz stare Raške, Hercegovine, Črne gore in v. Bosne ter muslimani iz vsega Bosanskega pašaluka (t.j. upravno teritorialna enota v BiH v času turške oblasti). Srbi so prihajali bodisi kot živinorejci in martolazi (obmejna vojska) ter opravljali vojaško službo, medtem ko so živeli na svobodnih kmetijah. Muslimani so prihajali kot posadke trdnjav v mnoga krajiška mesta.

Vojaška organizacija Krajine je vplivala tudi na njeno družbeno sestavo. Zelo zgodaj so poveljniki trdnjav (dizdari) prevzeli oblast in postali kaptani, napol samostojni fevdalni gospodje. Zaradi njih je bila Krajina središče odpora proti reformam v 19. stoletju.

Avstrijska vojska je tu naletela na odpor kot nikjer drugje. Tudi ob začetku NOB je vstaja tu naletela na vrsto težav, ki so bile povezane s preteklo zgodovino. Priprave so potekale v vzdušju ustaškega preganjanja srbskega prebivalstva in poglobljanja nacionalne nestrpnosti med Srbi, Muslimani in Hrvati.

Južno od Bos. Dubice se svet počasi začne dvigovati in prehajamo na Kozaro, ki je v glavnem iz paleogenega fliša ter v osrednjem in jv. delu iz magmatskih kamnin. Kozara ima široke police v pobočjih. Prekrita je pretežno z gozdom, vasi se navezujejo na police oz. uravnave.

Narodni park Kozara

Središče parka je Mrakovica s spomenikom (delo Dušana Džamonja) in odprt spominski muzej. Spomenik in muzej sta posvečena sedmim sovražnim ofenzivam, kozarskemu ljudstvu, okrog 9.000 borcem in 34.350 žrtvam fašističnega terorja.

Samo v 3. ofenzivi (kozarski ofenzivi 1. 1942) so Nemci, ustaši in četniki obkolili svobodno ozemlje na Kozari in odgnali okoli 50.000 ljudi v taborišča. Padlo pa je okoli 1.700 ljudi.

Pot nadaljujemo ob vznožju Kozare po dolini Gomjenice do Banja Luke.

Banja Luka

Ime prihaja od besede banj, banja, ki pomeni banova in beseda luka, ki pomeni ravnina, travnik ob reki.

Mesto se je razvilo v j. delu kotline (iz pleistocenskih in holocenskih наносov in se spušča od j. proti s.), kjer priteče Vrbas iz soteske v ravnino, ki jo obkroža terciarno gričevje.

Gornji šeber je najstarejše mestno jedro, ki se širi okoli trdnjave ob izlivu Suturlije v Vrbas in ob stari karavanski poti proti Savi. V neposredni bližini (na d. bregu Vrbasa) so termalni žvepleni vrelci (31-34°C), ki so jih izkoriščali že Rimljani (revmatična, nevralgična obolenja in kožne bo-

lezni). Jedro Gornjega šehera je bila Careva mahala (Hunčarija) s čaršijo na l. bregu Vrbasā.

Novoselija je j. in mlajši del Banja Luke, nastal v 17. stoletju.

Donji šehar pa se je razvil po 17. stoletju na ravnini na obeh bregovih Vrbasā, okrog džamije Ferhadije na l. in Male Čaršije na d. strani Vrbasā. Ferhadpaševa čaršija z bezistanom in trdnjavo Kastel nad Vrbasom sta bili gospodarsko in družbeno središče stare Banja Luke.

Razvoj prebivalstva: leta 1879- 9.560 preb., leta 1910 - 14.800, leta 1948 - 29.627, leta 1961 - 60.950, in leta 1981 - 123.807 prebivalcev.

Mesto ima danes univerzo s petimi fakultetami (tehnološko, elektrotehniško, pravno, ekonomsko in strojno). Od industrije pa so najmočnejše celulozna in papirna (Incel), lesna (Vrbas) in elektrotehnična (R. Čajevec).

Zgodovina

V času Rimljanov je bila tu vojaška postojanka (Castra). V 15. stoletju se prvič omenja kot Banja Luka in 1528. leta so jo zavzeli Turki in jo imeli v oblasti vse do 1878. leta. Še danes je izrazi to muslimansko mesto.

V času avstroogrške okupacije (1878-1918) je postala moderno evropsko mesto. K razvoju v 19. stoletju so precej pripomogli menihi trapisti iz veje cisterianov (po opatiji La Trappe v Normandiji - po njih se imenuje sir trapist). Menihi so zgradili veliko sirarno, tovarno testenin, električno centralo, pivovarno, opekarno in tovarno tkanin.

Banja Luko je leta 1969 prizadel močan potres, vendar je večina zgodovinskih znamenitosti ostala nepoškodovana. Po potresu se je mesto še hitreje razvijalo.

Kulturni spomeniki

Trdnjava v Gornjem šeherju izvira iz predturske dobe. V Donjem šeherju so jo zgradili Turki ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja na mestu prej zgrajene taphane (tobakarne) in poznejšega Kastela.

Džamije: Careva, Ferhadija, Armandija.

Ferhadija: zgrajena v 16. stoletju. Legenda pravi, da je Ferhad paša Sokolović premagal avstrijsko vojsko pod vodstvom generala Auersperga, ki je bil ubit. Sin Auersperga pa je bil ujet in mati je plačala odškodnino (odkupnino). Za ta denar pa naj bi bila zgrajena džamija.

Na dvorišču je grob Ferhad paše in grob hercegovskega vezirja Ali paše Rizvanbegovića.

Po ozki dolini Vrbasā nadaljujemo pot proti Jajcu. Na obeh straneh nas spremljata planini Manjača in Čemernica iz mezozojskih apnencev in dolo-
mitov.

Jajce

Na ustju Plive in Vrbasa, leži v ozki kotlini, ki se širi ob sz. robu planine Huma. Okolica je pretežno iz mezozojskih kamnin, kotlina pa iz pleistocena in holocena. V holocenu je bila odložena tudi sadra, ponekod celo 50-60 m debelo.

Ovira, preko katere pada Pliva v Vrbas, je 28 m visoka.

V okolici so našli železovo rudo (siderit), bakrovo rudo, barit in gips.

Zgodovina

Območje je bilo naseljeno že v predzgodovinski dobi. Slovansko ime mesta se prvič omenja v 14. stoletju.

Turki prvič pridejo 1439, a so bili odbiti. V 15. in 16. stoletju je center Jajške banovine (močne forifikacije). To je bila najbolj odmaknjena točka za obrambo Slavonije in za Beogradom najpomembnejša trdnjava (500-600 vojakov). Turki so Jajce osvojili 1528. leta. 1878 so ga osvojili Avstrijci.

Najbolj pa je Jajce poznano po dogodkih iz NOB, še posebno po II. zasedanju Avnoja, ki je bilo 29.11.1943. Zgradba, kjer je zasedanje potekalo, je danes spremenjena v muzej.

5.11.1943 pa je v Jajcu začela z delom novinarska agencija Tanjug, ki jo je vodil Moša Pijade.

Zahodno od Jajca, na reki Pivi, sta dve tektonski jezera, ki sta zagrajena s sadro (Gornje jezero-globoko 36 m, veliko 1,97 km² ter Donje jezero - globoko 16 m, veliko 0,15 km²). Jezera imata rekreacijski pomen.

Zelo znane pa so vodenice (mlini) na Plivi, ki so zelo slikovite, vendar pa večina že v slabem stanju.

Južno od Jajca nas na levi strani Vrbasa spremljajo starejše kamnine, na d. strani pa magmatske kamnine.

Donji Vakuf

Naselje na d. obali Vrbasa, ima ugoden prometni položaj in v glavnem razvito obrt in kmetijstvo. Je tipična stara bosanska varošica.

Najkasneje je nastal v 16. stoletju, v 17. stoletju se je imenoval Donje Skoplje.

Spomeniki: Munara džamija Ibrahimbega Molkača iz 16. stoletja, kamniti most čez Vrbas (po 1660) in okoli 1700 l. zgrajena sahat-kula (stolp z uro).

Počasi prehajamo po dolini Lašve preko prelaza Komar v Sarajevsko-zeniško kotlino. V njej je bilo terciarno jezero, ki je za seboj zapustilo debele plasti jezerskih sedimentov (laporjev, peščenjakov, apnencev) in mlajših kvartarnih plasti gline, proda in peska.

Podnebje je zmerno celinsko s srednjimi januarskimi temperaturami pod 0°C in srednjimi julijskimi med 18 in 20°C. V kotlini pozimi prihaja do močne temperaturne inverzije. Padavin je okoli 800–900 mm, v višjem obrobju seveda do 2.000 mm. Klimatski pogoji so odlični za rast gozda in za sočne pašnike.

Ker so tla slabo propustna, je obilo površinskih tekočih voda. Prav reke pa so izoblikovale širše doline, v katerih so nastala mesta. Danes je zaradi agrarne prenaseljenosti v višjih predelih Sarajevsko–zeniške kotline močan pritisk prebivalcev posebno na Sarajevo in Zenico.

Mesta so v času turške vladavine dobila zunanjščino in funkcijo islamsko-orientalskih mestnih središč z razvito trgovino in obrtjo. Po zastoju v 17. in 18. stoletju se je to območje po avstroogrski zasedbi in zgraditvi prvih železnic in rudarsko-industrijskih obratov hitreje razvijalo.

Današnji industrijski razvoj se opira na bogato surbivinsko in energetsko bazo (gozdovi, rudna nahajališča železove, bakrove, cinkove rude in boksi-ta, nahajališča premoga, vodna sila rek).

Črna metalurgija ima širši jugoslovanski pomen. Srednja Bosna s Sarajevsko–zeniško kotlinjo je glavna proizvajalka rjavega premoga, surovega železa in jekla v SFRJ.

Planina Vlašič

Strmo se dviga nad dolino Lašve. V glavnem je iz apnencev in dolomitov mezozojske starosti (kreda), zato so se razvili kraški pojavi. Najvišji vrh sega čez 1.900 m, uravnava je v višini 1.000–1.500 m (več izvirov, ki ne osušijo niti poleti).

Prebivalstvo se v glavnem ukvarja z živinorejo. Posebno je poznan "vlašički" ali "travnički" sir.

Stalna naselja segajo od 1.100–1.200 m nm.

Turbe

To je islamski nagrobni spomenik, mavzolej. Po pravilu se pojavljajo ob džamijah ali na pokopališčih. Lahko so iz kamna ali lesene, s kupolo ali s streho, kvadratne, heksagonalne, zaprte ali v obliki paviljona na stebrih.

Najlepši primeri v SFRJ so v Makedoniji in BiH – vse so zaprtega tipa (ob Ishakiji in Mustaj pašini džamiji v Skopju, ob Gazi Husrevbegovi džamiji v Sarajevu in Ferhadiji v Banja Luki).

Turbe pred Travnikom so paviljonskega tipa.

Travnik

Leži v ozki dolini reke Lašve, stisnjen med planino Vlašič (s.) in Vilenico

(j.). Zelo pogosta je megla. Južno od starega mesta je novo industrijsko naselje Novi Travnik.

Zgodovina

Območje je bilo naseljeno v predzgodovinskem obdobju, čeprav se pred prihodom Turkov ne omenja v virih. (Neolitsko naselje-Nebo v dolini Bile; številna ilirska naselja na izpostavljenih legah nad Lašvo; iz rimskega obdobja našli številne novce, nakit, sledove cest, izpiranje zlata in taljenje železa; iz časa bosanske srednjeveške države ostanki nekropole, petih utrjenih naselij - eden izmed njih je v 15. stoletju služil za nastanek Travnika).

Okoli srednjeveške utrdbe se je najprej forsiral trg, nato kasaba (mestece). Do konca 17. stoletja je imelo naselje 3-4.000 preb. Od 1699-1850 leta je bil Travnik središče (občasno) bosanskih vezirjev, kar je pospešilo razvoj. Tako je bila zelo močna gradnja privatnih in javnih zgradb, močno sta se širili obrt in trgovina in kasaba je zrastle v šeber (mesto) z več kot 7.000 prebivalci. V začetku 19. stoletja sta imela v Travniku sedež dva konzulata (francoski in avstrijski).

Po prenosu vezirskega sedeža (1850 l.) v Sarajevo je Travnik začel stagnirati.

Avstrijska okupacija je prinesla izgradnjo šol, bolnišnic, vodovoda, kasanarn, železnice in prvo industrijo (tovarna tobaka).

Travnik je tudi rojstni kraj Iva Andrića, pripovednika, romanopisca, pesnika in esejista, ki se je rodil leta 1892 in je umrl v Beogradu leta 1975. Študiral je filozofijo, slovanske književnosti, zgodovino in je leta 1961 dobil Nobelovo nagrado za književnost. Najbolj znana njegova dela: Most na Drini in Traviška kronika.

Travnik ima tudi izredno lepo džamijo - Šarena džamija ali Sulejmanija.

Vitez

Je naselje, ki je nastalo na robu Traviškega polja, sestavljeno iz dveh delov (starejši je ob cesti Travnik-Sarajevo, novejši pa ob železnici Lašva-Travnik).

Zenica

Širi se na zeniškem polju, ki je zgrajeno iz jezerskih, terciarnih sedimentov. Severna in v. stran je iz apnenčastih mezozojskih sedimentov.

Prva naselja na Zeniškem polju so začela nastajati v rimskem obdobju - Bistue Nova (bazilika, pokopališče, reliefi, plošče ...) na d. strani Bosne. Ime Zenica se javlja l. 1436 s prihodom Turkov. Naselje (trg) je bilo na l. strani Bosne, kjer je še danes.

Pod Turke pride l. 1463. V času Turkov je Zenica vršila funkcijo kasabe in lokalnega središča dela Sarajevsko-zeniške kotline (do Kaknja, Busovače in Viteza). Zenica se je razvila kot tipična kasaba s čaršijo v sredini.

Po okupaciji BiH (1878) je bila Zenica na glavni poti Brod-Sarajevo-Metkovići (proga, ozkotirna, je bila zgrajena l. 1879).

V bližini železniške postaje je bil odkrit rjavi premog - l. 1881 je bil odprt prvi rudnik premoga v BiH. Danes rudnik daje okoli 700.000 ton rjavega premoga letno. V neposredni bližini je še rudnik Kakanj, ki deluje od leta 1902 in letno daje 1,4 milijona ton premoga. Rudnik v Brezi pa deluje od leta 1907, v njem nakopljejo na leto okoli 700.000 ton premoga.

Leta 1892 je začela z delom železarna, ki je naslonjena na domači premog, vareško železovo rudo (predstavlja 90% vseh potreb) in na nekatere druge domače kovine. Železarna v Zenici je največja železarna v SFRJ in proizvede več kot 50% vsega jugoslovanskega železa, 40% jekla in 39% valjanih izdelkov.

Vzporedno z rastjo železarne je raslo tudi mesto, saj je Zenica v vsem povojnem obdobju območje močnega doseljavanja.

Žal pa je s črno metalurgijo povezano močno onesnaževanje okolja, ki je še dodatno okrepljeno s kotlinskim položajem mesta.

Zenica ima tudi Metalurško fakulteto in inštitut.

Kakanj

Leži na vznožju oligomiocenskega hriba, v dolini Zgošče, kakršno je tudi prvotno ime naselja.

Na jv. robu je premogovnik, ki je začel delovati 1902. leta.

Neolitsko naselje na lokaciji Plondište na izlivu Zgoščanskega potoka v Bosno ima starost 2.700-2.600 pr. n. š. (orodje in kosti iz kamena, groba keramika, ritualne vaze).

Kakanj se prvič omenja l. 1392, pod Turke je prišel 1463 in je bil vključen v turško ozemlje do 18. stoletja.

Danes močno rudarsko naselje in nekaj industrije.

Visoko

Ima srednjeveški trdnjavi Visoki in Podvisoki. V bližini je zdravilišče.

Kiseljak

Prvič se omenja l. 1530. V okolici so najdeni ostanki prazgodovinske in rimske dobe ter srednjega veka. Za časa Turkov so bili tu trije hani.

Od tridesetih let tega stoletja je razvoj hitrejši (cesta).

Znan po močnih izvirih mineralne vode (kiseljaka). Vodo uporabljajo v zdravstvene namene (anemije, rahitis) in za pitje - vodo stekleničijo.

Ilijaš

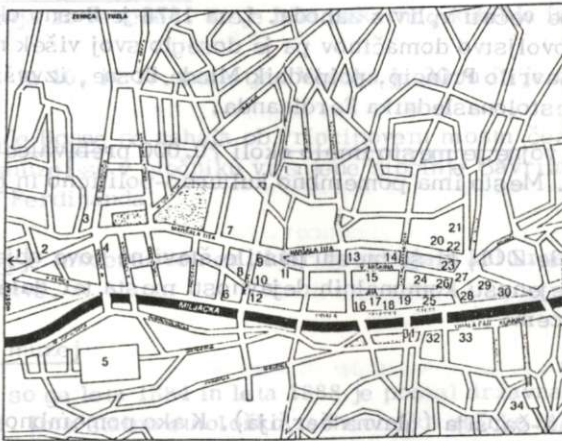
Industrijsko naselje s topilnico železove rude (iz Vareša) in livarno. To sta dve dejavnosti, ki potrebujeta izredno veliko električne energije, kar dokazujejo številni daljnovodi.

Iliđa

Naselje na Sarajevskem polju na obeh straneh reke Železnice (močno onesnažena tudi z vodo, ki prieka iz toplic), ki je danes že del Sarajeva.

To je banjsko naselje z izviri žveplene vode. Izviri imajo temperaturo 57,5 °C. Danes je to turistično-rekreacijski del Sarajeva, z več hotelov, rekreacijskimi površinami in kampom. Ima park in drevored divjega kostanja ter platan do izvirov Bosne pod planino Igman. Park in drevored ter banjske objekte so uredili za časa avstroogrške okupacije Bosne.

Območje je bilo posejano že za časa Rimljanov, ki so imeli urejene toplince na tem mestu. Arheologi so našli ostanke hramov in svetišč, posvečenih bogovom zdravilstva.

SARAJEVO

1 Zvezdica in prstobrana	7 Hotel Bosna	19 Učeniška ulica	27 Rupehova ulica
2 Zvezdica	8 Hotel Beograd	20 Hotel Hrvatske vojske	28 Hrvatska ulica
3 Hotel Zvezda	9 Hotel Beograd	21 Hotel Beograd	29 Hotel Beograd
4 Hotel Zvezda	10 Hotel Beograd	22 Hotel Beograd	30 Hotel Beograd
5 Hotel Zvezda	11 Hotel Beograd	23 Hotel Beograd	31 Hotel Beograd
6 Hotel Zvezda	12 Hotel Beograd	24 Hotel Beograd	32 Hotel Beograd
	13 Hotel Beograd	25 Hotel Beograd	33 Hotel Beograd
	14 Hotel Beograd	26 Hotel Beograd	34 Hotel Beograd
	15 Hotel Beograd		
	16 Hotel Beograd		
	17 Hotel Beograd		

2. dan

Sarajevo (Zemaljski muzej, Skenderija, Muzej mlade Bosne, Principov most, mestna hiša, Baščaršija, Gazi Husrevbegova džamija, izviri Bosne, prizorišča olimpijskih iger)

Sarajevo - mesto ob Miljacki

Leži v Sarajevsko-zeniški kotlini, kamor je v terciaru segal zaliv Panonskega morja (sedimenti: gline, pesek, rjavi premog). Kasneje so sedimente razrezale številne reke.

V neolitu je bil človek naseljen v Butmiru (zemljanke, glinaste posode, kamnito orodje). Rimljani so na vreclih žveplene vode v Ilidži postavili mesto. Nato so sledili Goti in Bizantinci ter v 7. stoletju Slovani. V srednjem veku je bilo tu mesto Vrhbosna, ki je bilo pomembno trgovsko središče. Pred okoli 500 leti se prvič v pisanih virih omenja kot Sarajevo.

Mesto doživi razcvet v sredini 16. stoletja, takrat, ko je Bosno upravljala Gazi Husrevbeg (1521-1541). Zapustil je npr. džamijo, Kuršumli medreso, imaret, sahat-kulo, bezistan, hamam. To je čas, ko je Sarajevo močno razvilo trgovino in obrt.

V 17. in 18. stoletju so se vrstile številne katastrofe: Prodor Evgena Savojskega, ki je požgal mesto; potres, epidemije.

V 19. stoletju se začne večati vpliv z zahoda. Leta 1878 je Bosno okupirala Avstroogrška. Nezadovoljstvo domačinov pa je doseglo svoj višek na Vidovdan leta 1914, ko je Gavrilo Princip, pripadnik Mlade Bosne, izvršil atentat na avstroogrškega prestolonaslednika Ferdinanda.

Ob koncu 2. svetovne vojne je mesto imelo okoli 70.000 prebivalcev, danes jih ima okoli 448.000. Mesto ima pomembno kulturno-politično in gospodarsko vlogo BiH.

Leta 1984 so tu potekale ZOI, ki so mestu pustile številne nove objekte, prispevale k boljši urejenosti komunalnih dejavnosti mesta ter dale poseben pečat samim prebivalcem.

Čaršija

Središče čaršije je Baščaršija (glavna čaršija). Kako pomembno vlogo je imela ta čaršija nekdanj, govori podatek, da je imela kar 37 ulic - danes jih obstaja le še 15.

Osnovna značilnost je "dučan" - delavnica, kjer se je delalo in razstavljalo ter prodajalo.

Čez sarajevsko čaršijo so potekale glavne trgovske poti proti Carigradu, Srednji Evropi in Dubrovniku. Nekatere od obrti so bile najmočnejše na Balkanu. V požaru 1842 je zgorelo kar 2000 dučanov.

Ker je bila v mestu močno razvita trgovina in obrt, so tu nastali številni lepi hani in karavan seraji. Do danes je ostal le Morača-han, ki je delno preurejen v gostinski objekt ter poslovne prostore. Ko je Avstroogrška okupirala Sarajevo, je bilo tu okoli 50 hanov in karavan serajev.

Nekdaj, delno še danes, je bila najmočnejše razvita "kazandžijska" obrt, ki so jo prinesli Turki (kovanje bakrenih izdelkov).

Današnja čaršija je samo približna slika nekdanje. V zadnjih desetih letih je doživela veliko spremembo, še posebno pa po ZOI, ko so "dučane" obnovili in namestili številne nove trgovine in boutique.

Gazi Husrevbegova džamija

Zgrajena je bila leta 1530 in je ena največjih na Balkanu (13x13 m), glavna kupola je znotraj visoka 26 m.

V dvorišču je "šadrvan", hiša z instrumenti za ugotavljanje vremena in "mekteb", šola, kjer so otroci dobili prvo znanje o islamu. V dvorišču je tudi sarkofag z Gazi Husrevbegom.

Gazi Husrevbegova medresa (muslimanska verska šola). Ima atrij in 12 sob za učence ter predavalnico.

Gazi Husrevbegov imaret iz leta 1531. To je muslimanska dobrodelna ustanova (kuhinja za reveže). Tu je bila pekarna, kuhinja in delilnica hrane.

Sahat-kula iz 16. in 17. stoletja. Visoka je 30 m in je najvišja v BiH.

Muzej mlade Bosne se nahaja ob Principovem mostu čez Miljacko. Pred vhomom v muzej so v pločniku vtisnjene stopinje Gavrila Principa, ko je streljal na Ferdinanda.

Skenderija je moderni center, kjer se odvijajo kulturne, športne in sejemske prireditve.

Zemaljski muzej

Ustanovili so ga leta 1884 in leta 1888 je postal državna muzejska institucija za BiH. Ima stalno etnološko, arheološko zbirko in naravoslovni del (minerali, žuželke, sesalci ...). V teh prostorih je od 1913 leta. Na prostem ima tudi botanični vrt, kjer so razstavljeni nagrobni spomeniki srednjega veka.

Izviri reke Bosne

Bosna je glavna reka BiH in nastaja iz 30 izvirov ob vznožju planine Igman. Izviri (vrela) Bosne so izletniška točka za številne Sarajevčane. Prijetno okolje je posebno poleti, ker je temperatura tu nekoliko nižja kot v mestu.

Najbolj volostaj ima reka avgusta in septembra.

Zelo lep je tudi sprehod po drevoredu stoletnih platan proti Ilidži, ki so ga uredili v času avstroogrške vladavine v Bosni.

Prizorišča ZOI leta 1984

Igman je predgorje Bjelašnice, zgrajen iz apnencev zgornjega triasa. Pokrivajo ga listnati in iglasti gozdovi.

Znan je Igmanski marš, ko se je v januarju 1942 leta proletarska brigada prebijala iz v. Bosne čez Sarajevsko polje in Igman planino v Fočo. Borce je na Igmanu zajel izreden mráz -32°C , ki pa tu ni nič posebnega.

Malo polje (del Igmana) - lepi skakalni objekti z ledeno smučino, ki jo je mogoče uporabljati tudi poleti.

Veliko polje (del Igmana) - tu so se odvijale nordijske discipline. Znan je vegetacijski obrat, povezan z nizkimi temperaturami in temperaturno inverzijo.

Bjelašnica je kraška visoka planota. Severni del je v poprečju visok 1900 m (najvišji vrhovi), j. del je nižji, v povprečju visok 1200 m. V glavnem je iz triadnih apnencev in dolomitov in zato je brez površinskih voda. Sledove so zapustili tudi pleistocenski ledeniki.

Snežna odeja pokriva goro od novembra do junija. Gozd pa sega skoraj do 1900 m nm.

Leta 1984 je bila na njej zgrajena vremenska opazovalnica, blizu je tudi TV relé.

Prebivalci v glavnem živijo od živinoreje in gozdarstva.

V času ZOI so se tu odvijale moške alpske discipline. Zgrajene so tudi vlečnice, sedežnice in namesitveni objekti.

Jahorina je sestavljena iz triasnih apnencev, zato je razvit kraj. Je razvodje med Drino in Bosno. Južni del je do 1700 m porasel z bukovimi in borovimi gozdovi. Stalna naselja segajo do 1300 m. Razvita je živinoreja in turizem.

Med ZOI so se tu odvijale ženske alpske discipline.

Trebević predstavlja obrobje Jahorine. Zelo strmo pa se spušča v dolino Miljacke. Planina je bogata z izviri vode, večina pa je pod iglavci. Na Trebeviću je zgrajena sankajska in bob steza.

Ostali olimpijski objekti v mestu: rekreacijski center Koševo (hokej na ledu, umetnostno drsanje, proga za hitrostno drsanje).

Za časa ZOI je bilo zgrajeno stanovanjsko naselje Mojmir, kjer danes prebivajo Sarajevčani.

3. dan

Sarajevo-Jablanica-Mostar-Počitelj-Metković-Trsteno-Dubrovnik

Iz Sarajeva se pot začne počasi dvigovati po obronkih Bjelašnice in na Ivan Sedlu (967 m) se pot prevesi proti dolini Neretve. Prelaz je izrabila tudi železniška povezava Sarajevo-Ploče (Kardeljevo).

Pokrajina postane izrazito kraška in nahajamo se v Visoki Hercegovini. Značilna so pogorja z izrazito dinarsko slemenitvijo (sz.-jv.). Gorske gmote so v glavnem iz triasnih in jurskih apnencev (npr. Čvrstica, Prenj, Velež). Pri oblikovanju krasa Visoke Hercegovine je imela veliko vlogo Neretva, ki je izoblikovala globoko sotesko dolgo 80 km in globoko 800 m od Konjica navzgor proti Ulogu. Od Neretvice (pri Ostrošču) do Bijelega polja pa je kanjonska dolina Neretve dolga 49 km in globoka 1200 m (po njej potujemo).

Hribovita Hercegovina ima subalpsko podnebje, dolina zgornjega toka Neretve pa zmerno celinsko. Zime so v gorah in na visokih poljih hladne in snežne, poletja topla, padavine pa so obilne (orografske-povezane z gorskimi pregrajami). Vendar že v Konjicu čutimo vplive morja, saj so januarске temperature že pozitivne.

Na splošno v tem predelu ni dovolj obdelovalnih površin. Pašniki in travniki pokrivajo več kot 80% kmetijskih površin, kar pomeni, da je glavna dejavnost živinoreja (ovce, govedo).

Vendar pa ima Visoka Hercegovina velike možnosti za energetska izrabo - bogata ležišča lignita na Gatačkem polju in vodna sila zgornjega in srednjega toka Neretve.

Visoka Hercegovina je redko naseljena in je območje odseljevanja prebivalstva, nima niti večjih naselij.

Neretva

Njeno antično ime je Naron.

Od izvira do Uloga se imenuje Borač, do Konjica pa Župa, nato prihaja v Jablaniško jezero, ki je nastalo z izgradnjo jezusa. Voda iz jezera se po kanalnih vodi na turbine HE Jablanica. Od jezusa do Jablanice je korito Neretve sedaj suho, le občasno teče po njem odvečna voda jezera. Izpod turbin Neretva nadaljuje svoj tok in pod Jablanico tvori pravi kanjon, visok 800-1200 m med Čvrstnico in Prenjem. Pri Salakovcu zapuša kanjon, teče skozi tri kotline, ki jih povezujejo kratke soteske (Bijelo polje, Mostarska kotlina, Mostarsko polje, Bišće). Po pritoku Bune preide ponovno v kanjon. Pri Čapljini prihaja iz klisure in teče po plodni aluvialni ravnici, od Opuzena pa se začne deliti in v Neretvanski kanal se izliva z 12 rokavi. Delta je regulirana in ima okoli 8 jezer.

Najnižji vodostaj ima reka avgusta in septembra.

Konjic

Razvil se je na obeh straneh Neretve, na ustju Trešanice okoli kamnitega mostu iz 16. stoletja. V rimskem obdobju je bil Konjic obmejno mesto med Zahumljem in Bosno.

Leži v kotlini, ki je iz sladkovodnih sedimentov, planinski okvir pa je iz triade, werfenskih skrilavcev in dolomitov.

Zelo dobro uspevajo češnje, v okolici je tudi precej vinogradov. Na novo je zgrajena predelovalna industrija, ki daje zaposlitev delovni sili, kateri je voda poplavlila obdelovalne površine.

Jablanica

Leži v razširjeni dolini Neretve, j. od izliva Rame, na izhodu iz klisure, ki jo delajo planine Čarski Vrh in Tovarnica.

Od ustja Rame na s. do bližine Jablanice je Neretva prebila korito skozi plasti gabra (imenovan jablanit), ki je podoben granitu (po barvi in mineralni sestavi) in ga uporabljajo med drugim za spomenike. Bližnja okolica Jablanice je grajena iz werfenskih skrilavcev, na katerih so naloženi trisarni in jurski apnenci.

Razširitev je Neretva nasula s fluvio-glacialnim prodrom in vanj izdelala tri terase.

Jablanica je poznana po prehodu Vrhovnega štaba in vojske čez Neretvo v času 4. ofenzive. Prehodu je posvečen muzej in porušen most (filmski!).

Danes se Jablanica hitreje industrializira.

HE Jablanica

Nastala je na vhodu v klisuro med Čarskim Vrhom in Tovarnico. Z gradnjo so začeli leta 1947, dogradili pa so jo leta 1955. To je prva HE od celotnega sistema HE na Neretvi. Nad njo je bil zgrajen jez, za katerim je nastalo Jablaniško jezero, dolgo okoli 30 km in z 288 milijoni kubikov vode. Nad jezerom se dviga planina Prenj.

Nizka Hercegovina je submediteranska pokrajina med Visoko Hercegovino in srednjo ter južno Dalmacijo. Jadransko obalo doseže pri zalivu Neum-Klek. Ima ugoden prometni položaj: po dolini Neretve proti Sarajevu, čez v. del pa je speljana cesta Dubrovnik-Gacko-Foča-Sarajevo-Beograd.

Relief je zelo razgiban zaradi številnih polj in kotlin, nizkih planot in gričev. Apnenci, ki prevladujejo, so večinoma kredni, nekaj je še paleogenih sedimentov in kvartarnih plasti na poljih in kotlinah. Dno Mostarske kotline je pokrito s 30 m debelimi rečno-ledeniškimi nanosi, v katere je Neretva izdolbla korito in tri terase.

Največja kraška polja te pokrajine so: Popovo polje, Mostarsko polje, Mostarsko blato in Bijelo polje.

Podnebje je omiljeno mediteransko z vročimi in suhimi poletji ter hladnejšimi zimami kot v obalnem pasu (srednje januarske temperature so večje kot 0°C). Obalni pas Hercegovine je še toplejši. Ker gre za mediteranski vpliv, je padavin jeseni in pozimi več kot poleti. Zaradi toplih poletij uspeva posebno dobro tobak in vinska trta, na namakalnih površinah pa zgodnje sadje, zelenjava in cvetje.

Okoli spodnjega toka Neretve so rečna jezera in stalno poplavljena polja (blata) – Svitavsko in Deransko, tudi Hutovsko blato imenovano, ki ima le 2-3 m nm. Ta blata v zadnjem času izsušujejo in pridobivajo nove obdelovalne površine, urejajo ribnike in tudi rezervate za močvirske ptice.

Najbolj rodovite površine so okoli spodnjega toka Neretve (Čaplina, Gabela) in na Popovem polju (zunaj naše poti). Razvijanje intenzivnega tržnega kmetijstva se je pokazalo kot donosno. Ob ugodnih klimatskih pogojih uspeva tobak na 6000 ha, kar je 12% s tobakom zasajenih površin SFRJ. Vinogradništvo je dobro razvito na plantažah HEPOKa v okolici Mostarja – gojijo predvsem žilavko in blatino. V zadnjih desetih letih so na izsušenih tleh spodnje Neretve uspešno uvedli plantaže mandarin.

Nizka Hercegovina je bogata z nekaterimi surovinami. Tako so na Mostarskem polju precejšnje zaloge rjavega premoga. Osnova za razvoj metalurgije so nahajališča boksita (Luštica, Posučje, Čitluk, Stolac, Mostar).

Mostar

Leži ob Neretvi, d. stran je širša, ravnejša in tudi bolj poželjena. Nad l. obalo se dvigajo j. obronki Prenja in z. obronki Veleža.

Ima mediteransko klimo z dolgimi in toplimi poletji in blagimi zimami. Povprečna januarska temperatura je 6,1°C, zato dobro uspeva vinska trta, češnje, breskve, smokve in seveda tobak.

Danes se razvija v mesto s številno industrijo, ki ima osnovo v surovinah iz okolice in v vodni energiji Neretve (strojna, kovinska, barvna, prehranbena, letalska). Ima tudi tobačni institut.

Zgodovina

Prvič se omenja leta 1440, ko se je začel hitreje razvijati in je kmalu prevzel glavno vlogo od Blagaja, ki je dvakrat starejše naselje in je bil glavno središče Hercegovine.

Mostar je ustanovil Gost Radivoj, eden od velikašev Hercega Stepana. Ime ima po mostarjih, ki so živeli v dveh stolpih, kjer so varovali most. Omenjeni most nima nič skupnega z današnjim, čeprav je stal na mestu današnjega; bil je lesen in je visel na vrveh.

Ker ima Mostar ugoden prometni položaj, se je po smrti Hercega Stjepana hitro razvijal.

Most so začeli graditi leta 1557 in so ga gradili 9 let. Gradil ga je Hajrudin in je bil po turškem koledarju zgrajen leta 944. Širok je okoli 4,5 m, visok okoli 20 m, kamniti lok je dolg okoli 30 m. Kamniti bloki so povezani z železnimi sponkami, ki so zalite s svincem. Na obeh straneh sta stolpa, kjer je bila nameščena posadka 160 vojakov, ki so varovali most dan in noč. Ob njem se je širilo mesto, ki ima izrazito smer s. - j.

Mostar je imel v začetku 17. stoletja že okoli 1000 hiš. V času Turkov je prevladovalo muslimansko prebivalstvo in v skladu s tem se je povečalo število džamij. Prva je bila zgrajena leta 1473, a najlepša je Karadžozbegova iz leta 1557. Ob njej je Karadžozbeg izgradil še šadrvan in medreso.

Mostar je v 16. stoletju imel dve javni kopališči (hamam); obiskovale so ju tudi ženske.

V šestdesetih letih 17. stoletja je mesto dobilo vodovod, močno se je razvijala tudi obrt, še posebno izdelava izdelkov iz bakra (Kajundžiluk je del starega mesta, ki spominja na izdelovalce bakrenih izdelkov). V mestu so bili pomembni tudi krojači (terzije) in kožarji (tabanci).

Turki so mesto imeli do leta 1878, vmes pa so mesto večkrat napadli Mletčani.

Šele leta 1833 so pravoslavci dobili dovoljenje za gradnjo cerkve. Delno je zgrajena pod zemljo, da ne bi bila vidna iz mesta.

Ko je z letom 1878 in Berlinskim kongresom BiH pripadla Avstroogrski, je mesto dobilo železnico, tovarno tobaka, odprli so rudnik rjavega premoga, tiskarne ...

Padlim v 2. svetovni vojni je posvečen veličasten spomenik, delo Bogdana Bogdanovića.

Vredna obiska je tudi privatna turška hiša, katere zgornje nadstropje je urejeno v muzej. Zanimivo pa je tudi dvorišče te zaprte hiše.

V Mostarju se je rodil tudi Džemal Bijedić, bivši predsednik ZIS, ki je umrl v letalski nesreči pri Sarajevu leta 1977.

Buna

Manjše naselje pred ustjem reke Bune v Neretvo. Nastala ob cesti proti Dubrovniku ob kamnitem mostu, ki so ga v 19. stoletju zgradili Turki. V naselju je bila v 19. stoletju rezidenca Ali paše Rizvanbegovića.

Počitelj

Leži na apnenčastem griču in je sestavljen iz več zaselkov.

Trdnjava se omenja leta 1444. Po padcu Bosne pod Turke se je s pomočjo

kralja Matije Korvina močno utrjeval in spreminjal v oporišče proti nadaljnjim turškim osvajanjem.

Leta 1471 je padel pod Turke. V času dunajske vojne (1683-99) so mesto napadle mletske moči in Vule Novković je mesto zažgal. V 17. stoletju so Počitelj močno utrjevali, dozidali mestni stolp in trdnjavo še obdali z obzidjem. Ko so leta 1835 ukinili kapetanijo, je bil Počitelj kot trdnjava opuščen.

Omenimo šišman Ibrahim pašino džamijo iz 17. stoletja, medrešo in hamam, ki je adaptiran v gosinski lokal.

Počitelj je mesto - muzej, tu je tudi slikarska kolonija.

Metković

Je pomožno pristanišče za Kardeljevo, do tu je plovna tudi Neretva.

Močnejše se je razvijal v 17. stoletju, ko je imel obmejni položaj (beneška oblast, francoska in avstrijska proti turškemu ozemlju).

Neretva je bila regulirana in pripravljeno pristanišče v letih 1881-89, v tem času je bila zgrajena tudi železnica.

V mestu imajo ornitološko zbirko, ki jo sestavlja okoli 300 različnih vrst ptic iz bližnjega Hutovega blata.

Čapljina

Danes se širi na aluvialni ravnini Neretve in Trežibata. Ima več industrijskih obratov: tovarna trikotaje Bilečanka, tovarna keksov in vaflav Lasta, tovarna hladnovaljanih profilov in metalnih konstrukcij, obrat za odkup in predelavo tobaka.

Leta 1979 je bila zgrajena HE, ki je v sklopu HE sistema Trebišnjice.

V okolici je več jezer, v katerih lovijo ribe. Okolica je močno kmetijska (sadjarstvo, zelenjadarstvo, žito, tobak).

Neum

Obalni pas Hercegovine pripada novoustanovljeni občini Neum. Ta pas ima poleg mediteranskega kmetijstva (južno sadje, zelenjava, trta) tudi odlične možnosti za turizem, ki se močnejše razvija v zadnjih letih. To kažejo številni novi hoteli in počitniške hišice.

Južno od Opuzena (ostanki beneške trdnjave, lapidarij z antičnimi fragmenti skulptur in napisov) se cesta združi s tisto, ki prihaja iz Kardeljevega. Pot zavije proti morju in teče ob Stonskem kanalu, ki ločuje kopno od Pelješa. Je za Istro največji polotok, ki ima izrazito dinarsko smer. Ima vse značilnosti dalmatinskih otokov, znan je po prijetnem podnebju in vinarstvu ter po vinu dingaču in gojenju školjk (kar lahko vidimo na poti -

v zalivu Ston).

Zaradi precej visokega in kraškega reliefa je močnejše poseljena obala, še posebno s., ki je bolj zavarovana pred morjem, a manj pred burjo.

Danes je to izrazito turistična regija. Polotok je pomemben tudi zaradi prometne povezave z nekaterimi južnodalmatinskimi otoki (Korčula, Lastovo, Mljet).

Pelješac ima zelo bogato zgodovino. Naseljen je bil že v najstarejših obdobjih prazgodovine (ostanki v jamah, grobovi, spomeniki antike, srednjega veka in novejšje zgodovine).

Pred romanizacijo leta 36 pr.n.š. je tu živelo ilirsko plemo Plareja. Tudi Zahumlje (ko južnoslovanska plemena formirajo svojo državo) je imelo Pelješac v svoji sestavi (Ston je bilo središče). Na polotoku je bila močna migracija v srednjem veku (12.-14. stoletje). Od leta 1333 do 1808 je bil v rokah Dubrovčanov.

Slano

Legenda pravi, da je dobil ime tako: ko je prihajala neka zahumska kraljica iz Popovega polja v Slanski zaliv in je prvič poskusila morje, je zavpila: "Slano!"

Naseljeno je bilo že v prazgodovinski dobi (ostanki rimskega kastruma na hribu Gradina, starokrščanski sarkofagi). Dubrovčani so dobili Slano leta 1399, ko so ustanovili kneževino in zgradili Knežji dvor, katerega so koncem 19. stoletja predelali. Tu je tudi franjevski (frančiškanski) samostan s cerkvijo sv. Jeronima, zgrajen leta 1420.

Plaže so peščene in dobro zaščitene pred vetrom. Danes se močno razvija turizem.

Trsteno

Imenovano je po trstiki, ki tu zaradi dovolj vode dobro uspeva. Sredi vasi, na malem trgu, sta dve orjaški platani, stari več kot 400 let. Deblo večje platane ima obseg 11 m.

Najbolj znano je po parku oz. botaničnem vrtu z nekdanjim "ljetnikovcem" Guče tičev. To je park iz leta 1502 (najstarejši načrtno urejen na Hrvaškem). Pot vodi ob cedrah, cipresah do vrta z rdečim kostanjem, lovorom, oljko. Opuščeni akvadukt vodi do umetne jame iz leta 1736, s kipi Neptuna in dveh nimfama. V parku je čudovita magnolija in še številne druge rastlinske vrste.

Zaton

V njem so v preteklosti imele svoje poletne vile številne dubrovniške družine. V naselju je župna cerkev iz leta 1050. Na griču pri vhodu v zaliv

stoji utrdba, ki so jo začeli graditi Francozi in dokončali Avstrijci.

Mokošica

Leži v zalivu Rijeka Dubrovačka (gre za potopljeno dolino, kjer se na kopnem začne močan kraški izvir). Smer zaliva je enaka smeri burje in zato je zaliv pozimi precej mrzel.

Naselje je nastalo na stiku apnenca s flišem, podobno kot še številna druga naselja na naši obali.

4. dan

Dubrovnik (franciškanski samostan, Gunduličev grob, lekarna, Veliki Onofrijev vodnjak, urni stolp, palača Sponza, Dominikanski samostan, Kneževa palača, katedrala, akvarij, Pomorski muzej, Trdnjava sv. Ivana, Gunduličev spomenik, obzidje, Trdnjava Lovrijenac, Lokrum)

Dubrovnik so ustanovili ubežniki iz današnjega Cavtata (Epidaura), ki so bežali pred Slovani in Avari. Naselili so se na majhnem otočku, ki ga je delil morski rokav od kopna. Naselbino so imenovali Laus (grško hrib).

Na kopnem so bili bogati gozdovi s hrastom in vodo: hrastov gozd je dubrava, iz tega izhaja slovansko ime Dubrava in kasneje Dubrovnik. Vendar so to legende; po vsej verjetnosti je bil Laus naseljen že pred 6. stoletjem.

Dubrovnik je znan predvsem po svoji Republiki in spretni diplomaciji, ki jo je vodil z osvajalci.

Ko je bil pod vrhovno oblastjo Bizanca, je opravljal diplomatske stike s slovanskimi državami na Balkanu (Hrvaško, Bosno, Srbijo) in postal glavni posrednik med slovanskim zaledjem in Evropo - bil je svobodna trgovska luka z močno lastno floto. Dubrovniški trgovci so ustanavljali v tem času močne kolonije v notranjosti Balkana.

Leta 1358 pride pod oblast Benečanov.

V prvi polovici 14. stoletja so kovali svoj denar, ki je bil plačilno sredstvo od Istre do Carigrada.

Z Dubrovniško republiko je upravljal plemstvo, na čelu je bil knez, ki se je na vladi menjal vsak mesec (bil je le predstavniški organ).

V času Mletčanov (1. 1205-1358) se je Dubrovnik dokončno oblikoval v urbano naselje. V tem času dobi vrsto ustanov - lekarno, zdravniško službo, sanitarne ustanove, dom za ostarele ... Vsaka gradnja znotraj obzidja je bila posebno odobrena in usklajena s planom, ki ga je sprejel statut.

Po letu 1358 je prišel pod hrvaško-ogrsko kraljestvo, kar pa je pomenilo še večjo samostojnost.

V 14.-16. stoletju je čas ekonomskega razcveta Dubrovniške republike. V mestu so izginjale zadnje lesene hiše, zgradili so vodovod, kanalizacijo, ustanavljali so visoke šole, knjižnice, razcvet je doživela dubrovniška slikarska šola.

Prehod trgovine iz Mediterana na oceane je pomenil propad mediteranskih držav in tudi Dubrovniške republike. Temu se je leta 1667 pridružil še potres, vendar je mesto našlo moči za obnovo. Tako v drugi polovici 18. stoletja zasledimo ekonomsko obnovo mesta, njegove mornarice in trgovine.

Leta 1806 so mesto okupirali Francozi, leta 1808 pa je dubrovniška republi-

ka prenehala obstajati.

Znani Dubrovčani: Držič iz 16. stoletja (renesansa) - dramatik, Gundulić iz 17. stoletja (pesnik) in Vojnović iz 20. stoletja (pesnik).

Mestno obzidje - grajeno in obnovljeno od 12. do srede 17. stoletja. Današnja podoba s kopne strani datira v drugo polovico 15. stoletja, z morske pa iz srede 12. stoletja. Dolgo je 1940 m. Debelina zidu proti kopnem znaša 4-6 m, proti morju 1,5-3 m. Višina znaša do 25 m. Obzidje ima več trdnjav - npr. Minčeta (sz. del mesta) iz druge polovice 15. stoletja, na jz. je Bokar iz leta 1462 in je najstarejša te vrste v Evropi.

Za boljšo obrambo ima mesto (je imelo) dve samostojni utrdbi: Lovrijenac na z., ki je na 46 m visoki skali in Revelin na v.

Mestno pristanišče je dobro varovano s s. in j. ter z odprtega morja (v primeru prihoda sovražnih ladij so napeli posebne verige).

Danes je Dubrovnik mesto muzej, kjer je vse podrejeno turizmu. Novi del se seveda širi zunaj obzidja vzdolž obale, številne nove stanovanjske objekte so zgradili na polotoku Lapadu, kjer je tudi hotelski kompleks Babin Kuk, pristanišče pa se imenuje Gruž in je v z. delu mesta.

Najpomembnejši spomeniki Dubrovnika (glej načrt mesta):

1. Cerkev sv. Spasa - 16. stoletje, domača renesansa, potres leta 1667 jo je pustil nedotaknjeno.
2. Velika Onofrijeva česma - 16. stoletje, potres jo je precej poškodoval, ostal je le spodnji del vodnjaka.
3. Frančiškanski samostan - 14. stoletje, muzej in stara lekarna - samostanska cerkev je grajena do same Place. Severno od cerkve je klauster, v njem je muzej predmetov iz samostana. Lekarna je bila poljavna (uporabljal jo je samostan in meščani), deluje še danes in je ena najstarejših v Evropi.
4. Stradun (Placa) - nekdanji morski rokav, osnova je renesančna in gotska. Po potresu je dobil nekaj baročne predelave.
7. Orlandov steber - leta 1418 (Anton Dubrovčanin), je četverokotni stolp z vojakom v oklepu z mečem in ščitom. To je znak svobodnega trgovskega mesta. S stebra so se objavljale vladne odločitve in svečanosti, pred njim so se vršile kazni. Desnica vojaka do lakta je bila uradna mera za dolžino = 1 lakt Dubrovniške republike.
8. Cerkev sv. Vlaha - sv. Vlah je zaščitnik Dubrovnika. Cerkev je bila zgrajena v 14. stoletju, a je v 17. stoletju pogorela. Današnji izgled je iz 18. stoletja. Ostal je le kip sv. Vlaha, ki v rokah drži maketo Dubrovnika.

6. Palača Sponza - ime po italijanski besedi spongia = naplavina. Gradili so jo od leta 1516-22 v gotsko-renesančnem stilu. Potresi je niso prizadeli. Palača je služila za carinarnico, kovnico denarja, banko, državno blagajno, žitnico. Danes je v njej Zgodovinski arhiv Dubrovniške republike.
9. Mala Onofrijeva česma - 15. stoletje. Po vodovodu (dolg 11,7 km) je po njej pritekala voda v mesto.
10. Knežev dvor - sedež vlade in kneza, današnji izgled je gotski, zgrajen po zamisli Onofria della Gava. Arkade so obnovljene v renesančnem stilu. Po potresu so ga obnavljali vse do leta 1739. A trije danes služi za najlepšo koncertno dvorano v mestu (Dubrovniške poletne prireditve).
11. Katedrala - današnji izgled je iz 18. stoletja in je delo rimskih arhitektov (neuspeli rimski barok).
Legenda pravi, da je bila postavljena z denarjem angleškega kralja Levjersrčnega, ki se je vračajoč iz Palestine v Anglijo izkrcal na tem mestu, ko ga je zateklo zelo slabo vreme. Izkrcal se je na Lokrumu, vendar so ga Dubrovčani prosili, da cerkev postavi v Dubrovniku. Z gradnjo so začeli leta 1190, a potres leta 1667 je cerkev uničil. Katedrala ima tudi zakladnico.
15. Trdnjava sv. Ivan Mulo - v njej je Etnografski muzej, Pomorski muzej in akvarij.

Lokrum

Prvič se omenja leta 1023, ob ustanovitvi cerkve in benediktinskega samostana, ki je imel kasneje pomembno vlogo kot posrednik dubrovniške diplomacije in pripomogel k širjenju kulture predromanskega obdobja.

V samostanu je danes zbirka Naravoslovnega muzeja in spominska zbirka Rudžera Boškovića (matematik, astronom).

Leta 1889 so Francozi zgradili trdnjavo Fort Royal, s katere je zelo lep razgled na j. Dalmacijo.

V drugi polovici 19. stoletja je Maksimilijan Habsburški kupil Lokrum in okoli samostana uredil park.

Ime otoka verjetno prihaja od latinske besede acrumen = kisló sadje.

Danes je pomembna turistična točka Dubrovnik in kopališče številnim turistom.

5. dan

Dubrovnik-Cavtat-Kotor-Njegoši-Lovćen-Cetinje-Titograd
varijanta: Dubrovnik-Cavtat-Budva-Škadersko jezero-Cetinje-Lovćen-
Titograd

Iz Dubrovnika se dvignemo na cesto, ki se vije nad Župskim zalivom ali Župo Dubrovniško. Pobočja so zelo strma in danes popolnoma gola predvsem zaradi številnih in obsežnih požarov v letu 1985.

Kupari

Mesto je dobilo ime po nekdanji opekarni, ki je izdelovala glinene opeke (kupe). Vendar je ta dejavnost že po 1. svetovni vojni prenehala in odstopila prostor turizmu. Prve namestitvene kapacitete so nastale v opuščeni tovarniških obratih.

Danes je to sodobno turistično naselje s hoteli, kampi in zelo znano peščno plažo.

Srebreno, Mlini, Plat

To so novejša turistična naselja, ki so nastala ob manjših zalivih oz. tam, kjer je vsaj nekaj ravnega obalnega prostora.

Cavtat

Rimski Epidaurum so domačini imenovali Civitas vetus. Jedro je na malem polotoku; pristanišče je dobro zaščiteno s polotokom Surtjepanom in zunanjima otokoma Mrkanom in Babarom.

Ima ostanke starih palač, rezidence pomorščakov, Meštrovičev mavzolej družine Račić, knežji dvor ...

Prvi zanesljivi sledovi naselitve so iz starejše železne dobe. Iz rimskega obdobja je ohranjeno obzidje, akvadukt, vile z mozaiki, nagrobni sarkofagi.

Okoli leta 614 so sem prodrli Slovani in težišče življenja je prešlo v Dubrovnik.

Danes je prijetno turistično naselje, ki po gostoljubnosti prekaša Dubrovnik, ki je mnogo slavnejši, mondenejši in dražji.

Konavlje je pokrajina, ki se širi v. od Cavtatskega prevoja in deli Dubrovniško obalo od Črnogorskega primorja. To je najbolj raven del jadranske obale v. od Dubrovnika, zato je kar močno naseljen. Konavlje so znane po narodni noši (z belim velikim pokrivalom) in dobri hrani. Na začetku Konavelj pa je dubrovniško letališče - Čilipi.

(Naselja: Čilipi, Pridvorje, Gruda, Ljuta, Popovići)

Igalo

Naselje je nastalo na samem začetku Boka Kotorske. Močno je izpostavljeno južnim vetrovom, dobro pa zaščiteno pred burjo s s. Ima plažo, dolgo 2 km.

Tu je Zavod za fizioterapijo – morsko dno je pokrito s peskom in zdravilnim muljem, ki ga uporabljajo za zdravljenje revmatskih obolenj. V bližini so tudi izviri radioaktivne mineralne vode.

Boka Kotorska

Je najbolj razčlenjen del naše obale s številnimi ožinami in zalivi. Dolžina obalne črte je kar 106 km.

Geološko gre za menjavo pasov slojev mezozojskih apnencev in pasov terciarnega fliša.

Na obalnih ravninah (Sutorina, Bijeje, Morinja Risna, Tivatsko polje), kjer je na stiku apnenca in fliša veliko izvirov, so nastala naselja z obdelovalno zemljo.

Padavin je veliko: Hercegnovi 1832 mm, Risan 2929 mm, Crkvice 5155 mm (največ padavin v Evropi).

Dobro uspevajo oljke, kiselkasto južno sadje, vinska trta, fige, granatna jabolka.

Je najbolj urbanizirana regija Črne gore (obsega občine Hercegnovi, Kotor, Tivat). Najpomembnejše industrijsko podjetje je ladjedelnica v Bijeli – Jugooceanija ima 22 prekoceanskih ladij.

Potres leta 1979 (več kot 9 stopenj po Mercallijevi lestvici) je poškodoval 70% vseh stanovanj in vse luke.

Leta 1901 je sem prišla železnica iz Sarajeva.

Med avstroogrsko oblastjo je bila Boka Kotorska mejno območje in vojna luka, zato je bil turistični promet oviran. Tako je do močnejšega turističnega razvoja prišlo po 2. svetovni vojni.

S ceste Kotor-Njegoši-Cetinje je s 25. serpentine najširši pogled na zaliv.

Pomorstvo: konec 17. stoletja so posamezna mesta imela trgovska predstavništva v Benetkah, Carigradu, Smirni, Aleksandriji in Korintu. V začetku je imel velik delež Kotor, nato Perast, Prčanj, Dobrota. Zelo je bilo razvito pomorsko šolstvo.

V začetku 19. stoletja je prišlo pomorstvo in trgovina v težak položaj (v drugi polovici 18. stoletja so imeli okoli 300 velikih ladij, danes okoli 50). Pomorščaki so se odseljevali v Trst, Benetke, Bari, ladje pa so bile zastarele.

Med obema vojnama so poskusili obnoviti pomorstvo. Leta 1955 pa so ustanovili Jugoceanijo, ki je leta 1975 imela 12% jugoslovanskega pomorskega trgovskega ladjevja.

Zgodovina

Številne sledove so zapustila ilirska plemena od 4. stoletja pr.n.š. (gradišča, kiklopska obzidja-Risan, denar-kovnica v Risnu).

Rimljani so leta 168 pr.n.š. zavzeli Ilirik in vladali nad Boko Kotorsko do leta 476 (mesta, sledovi svetišč, vile z mozaiki, ceste, deli vodovodov, opeka, kamnite cesarske glave). Risan je bil glavno mesto Boke Kotorske in vse do 12. stoletja so Boko Kotorsko imenovali Risanski zaliv.

Slavizacija mest se je začela v 10. stoletju in je bila počasna. Slovani so ustanavljali župe s plemensko ureditvijo (v Boki Kotorski so nastale štiri vaške avtonomije, ki so bile v glavnem vezane na svoje vaške planšarske ali večplanšarske skupnosti).

V vojnem času je Nemanja porušil obmorska mesta, Kotor pa se je ohranil - tako je postal glavna luka Raške (1185-1371 l.). Kotorani so imeli v rokah karavansko trgovino, pomorske prevoze so opravljali Dubrovčani, Benečani, Zadranjani ... To je pripomoglo k močnemu razvoju in ustanavljanju kolonij v notranjosti (Trepča, Novo Brdo).

Oblast se je precej menjala: od leta 1371-84 ogrsko-hrvaška vladavina, od 1384-91 je v rokah Bosne, od 1391-1420 je Kotor samostojen, vse od 1420 pa do l. 1797 pa je pod Benečani. Takrat doživi drugo veliko ekspanzijo.

Kotor je postal središče vojaško-politične dejavnosti in organiziranega hajduštva proti Turkom.

Po beneški oblasti so se v 18.-20. stoletju vršile različne oblasti: avstrijska, ruska, francoska, avstrijska. V letih 1814-1918 so vladali Avstrijci. Ti so le Trstu in Reki dajali subvencije, zato je Boka Kotorska še naprej propadala. Gospodarsko je bila prizadeta predvsem zato, ker so jo spremenili v vojno luko.

Boka je naravno zavarovana in ima strateško ugoden položaj - vedno je bila pomembno pomorsko oporišče Jadrana in zato so jo pogosto utrjevali (Tvrtno I., Benečani, Španci pod carjem Karlom V., Turki). Vendar je šele Avstrija začela postopoma utrjevati ves njen obalni in kopni del (npr. Lazar Mamula med 1852-58 utrdil ves zunanji vhod z morja).

V aprilu 1941 je bil v Boki Kotorski uničen del vojnega ladjevja Kraljevine Jugoslavije, zato so jo Italijani in Nemci napadli. V staja črnogorskega naroda se je 13.7.1941 začela prav v Boki.

Hercegnovi

Sestavljen iz starega dela, ki je obdan z obzidjem in novega dela z vilami in parki.

Bosanski kralj Tvrtko je leta 1382 ustanovil na današnjem mestu Sv. Stefan, ki je postal center za trgovino z notranjostjo. V 15. stoletju je pripadal hercegu humskemu Stjepanu Vukčiću Kosoci, po njem je dobil tudi ime. Turki so ga osvojili 1483 leta, 1538 Benečani, po letu dni pa je bil spet v rokah Turkov. Do 20. stoletja so se oblasti menjavale kot v celotni Boki.

Srednjeveško mesto je proti morju varovala trdnjava Forte Mare (iz beneškega obdobja), proti notranjosti pa Gornji grad.

Danes je izrazi to turistično mesto.

Risan

Je ilirsko naselje, ki se prvič omenja 229 pr.n.š. Ilirsko-rimski Rizan se nahaja nad današnjim naseljem. Ostanke: veliki rimski mozaik (2. st.), ob obali se vidijo v morju potopljeni ostanki ruševin.

Perast

Danes je zaščiteno mesto - muzej. Nekoč pa je bilo močno pomorsko središče. Prvič se omenja v 14. stoletju, ko je imel že ladjedelnico. Že od 15. stoletja je imel močno ladjevje, s katerim je tekmoval s Kotorom. V 16. stoletju je imel pomorsko šolo, kamor je ruski car Peter Veliki pošiljal mladeniče v šolo. Največji razcvet je mesto doseglo v 17. in 18. stoletju.

V mestu je ohranjenih veliko kulturno-zgodovinskih spomenikov.

Nasproti Perasta sta dva otočka: Sv. Djordje (naraven) in Gospa od Škrpje-la (nastal z nasipanjem v 15. stoletju). Na prvem je benediktinska opatija (12. stoletje), na drugem je cerkev s kiparskimi deli in slikami Tripa Kolkolje.

Dobrota

Tvori jo več manjših naselij. V rimskem obdobju je bila Debratha, Debrathum, Dulcio. V srednjem veku se omenja od leta 1283. Leta 1351 pride v sestav Kotora.

Najstarejši spomenik je cerkev sv. Ilije (1430). Številne so palače, ki so jih gradili lastniki ladij in premožni pomorci v 18. in prvi polovici 19. stoletja.

Kotor

Stari del je nastal za obzidjem pod Lovćenom, novi del pa ob ustju Škerde.

V 7. stoletju so verjetno gr. A kurion uničili Slovani.

V Kotoru so zgodaj ustanovili srednjeveške bratovščine. Zelo znana je bo-
keljska mornarica, osnovana leta 809 (ena najstarejših pomorskih bratov-
ščin v Evropi). V mestu je bila močno razvita slikarska dejavnost in šte-
vilne obrti.

Mesto je večkrat porušil potres: leta 1563, 1667, 1729 in 1979.

Zgodovinske znamenitosti: obzidje z vrati (vhod z morja), ki so iz leta 1555,
mestni stolp z uro (1602), palača Grgurina (iz 18. stoletja), v kateri je
danes zelo bogat Pomorski muzej.

Zadnji potres je mesto zelo poškodoval in še danes se vršijo obnovitvena
dela znotraj obzidja. Najprej so popravili obalo in pristanišče. Del mesta
je sicer obnovljen (npr. Trg pobune mornara, kjer stoji omenjeni muzej),
vendar imajo nekateri deli skoraj tako podobo kot v času potresa. Mesto je
danes skoraj brez prebivalcev (več je nasilno vseljenih). Za potrebe pre-
bivalstva so zgradili montažne objekte nasproti starega mesta.

Iz Kotora se pot po vijugasti in ozki cesti (lovčenske serpentine) nadaljuje
proti vasi Njegoši in Cetinju. S poti je izredno lep pogled na vso Boko
Kotorsko. Pokrajina ob poti pa je kraška, pusta, gola, brez površinskih
tekočih voda - "ljuti kras", kot ga imenujejo Črnogorci.

Njegoši

Malo agrarno naselje, z rojstno hišo P.P. Njegoša, ki je urejena v spomin-
ski muzej. Znani: Njegošev pršut, Njegošev sir, medica.

Naselje ima položaj na robu majhnega kraškega polja, kjer je bilo nekaj
več obdelovalne zemlje.

Cetinjsko polje

Ime ima po reki Cetinji, ki je po polju tekla do 17. stoletja. Robovi so viso-
ki 70-1000 m. Rob in podlaga polja sta grajena iz triasnih dolomitov in apnen-
cev, ki so močno zakraseli. Dno pa je prekrito s pleistocenskimi in rečnimi
nanosi. Površinskih voda danes ni, voda se pojavlja v obliki izvirov na robu
Skadarskega jezera. Naravni pogoji za kmetijstvo so zelo skromni, tako je
največ razvita ovčereja.

Cetinje

Mesto z okoli 15.000 prebivalci, nastalo na Cetinjskem polju. To je mesto
z največ dežja v Evropi (3927 mm/leto, maks. količina 6637 mm), a ima
kljub temu težave z vodo (dobiva jo iz 17 km oddaljenih izvirov).

Prvič je Cetinje omenjeno leta 1440 kot plemiška posest Crnojevičev. Tu so
živinorejci (Vlahi) zgradili cerkev. Zaradi svoje lege je bilo dobro vojaško-
strateško oporišče. Ko se je I. Crnojević umikal pred Turki, je tu leta 1482
zgradil dvor in leta 1484 samostan. Tako je Cetinje postalo sedež črnogor-
skih metropolitov, kulturno, politično in duhovno središče Črne gore.

Po padcu države Crnojevičev je Cetinje ostalo še naprej središče odpora proti Turkom in privlačno središče za okoliška plemena. Na Cetinju je redno zasedal Občečrnogorski zbor (vojaško-demokratski zbor), v katerem je lahko sodeloval vsak Črnogorec, sposoben za boj.

Turki so le petkrat prodrli do Cetinja, a v njem niso nikoli zagospodovali.

V mestu je bila posebno močna diplomatska aktivnost predvsem v času vladike Petra I., Petra II., kneza Danila in kralja Nikole.

Od leta 1838 je mestno naselje, po Berlinskem kongresu (leta 1878) pa se je začelo hitreje razvijati. Leta 1896 je imelo npr. 2.476 prebivalcev.

Urbane faze razvoja:

1. faza: od zgraditve dvora in samostana I. Crnojevića do druge polovice 19. stoletja; zgrajena Biljarda (rezidenca vladike), sedež senata in drugih organov oblasti.
2. faza: traja do 1. svetovne vojne. Cetinje dobijo obris urbanega naselja. Zgrajene: Lokonda (1864), Knjazov dvor (1867), Bolnica Danila I. (1873), gledališče Zetski dvor (1888), Prestolonaslednikov dvor, ... zgradbe poslaništev (avstroogrski, ruski, francoski, angleški), električna centrala (1910), vodovodno-kanalizacijsko omrežje.
3. faza: do 2. svetovne vojne je Cetinje upravno in kulturno središče Zetske banovine. Zgrajene številne javne in privatne stavbe (gimnazija, banka ...)

Po osvoboditvi je Cetinje stagniralo 25 let (1. 46 je Titograd postal središče Črne gore). V zadnjih dvajsetih letih se hitreje razvija industrija (elektroindustrija Obod, čevljarska Košuta) in z njo tudi mesto.

Zelo stara je tiskarska tradicija - že leta 1493-1496 je bila tu tiskarna Crnojevičev, Njegoš je v 19. stoletju tu tiskal svoja prva pesniška dela, od leta 1858-1932 pa je bila tu Državna tiskarna.

Močna je tudi prosvetno-pedagoška tradicija - Njegoševa šola (1834), Gimnazija (1880), Učiteljsišče (1919), Cetinjska čitalnica (1868).

Potres leta 1979 je poškodoval nekaj stavb (Biljarda, Modri dvorec), ki so v glavnem popravljena.

Kulturne znamenitosti

Manastir sv. Petra

Današnji izgled izvira iz 17. stoletja (vladika Danilo, ki je bil začetnik dinastije Petrović-Njegoš). Za gradnjo so delno uporabili tesani kamen samostana iz 15. stoletja, ki so ga Turki do temeljev porušili.

V zunanjo steno oltarja in v svod terase so vzdali grb I. Crnojevića (dvo-glavi orel s spuščeni krili - prenesen s starega samostana). Prenesen je tudi napis z letnico. Desno od vhoda je mala samostanska cerkev, v obliki

križa.

V samostanu so razstavljene: relikvije, rokopisi, cerkvene knjige iz 15., 16. in 17. stoletja, stare ikone, mitre črnogorskih vladik.

V samostanu je tudi sarkofag Petra I. Petrovića Njegoša.

Biljarda

Zgraditi jo je dal leta 1838 Petar II. Petrović Njegoš. To je bila njegova rezidenca. Sedaj je v njej Njegošev in Etnografski muzej (osebni predmeti, dela pesnika, original Gorskega venca, pero, s katerim je pisal, biljard, njegovi portreti, knjižnica; narodne noše).

Tu so bile sprejete najpomembnejše odločitve s področja državnega, političnega in kulturnega življenja Črnogorcev.

Narodni muzej

Objekt je bil nekdanj dvor črnogorskega kralja Nikole I. (Črni gori je vladal v letih 1860-1916). Razstavljeno je originalno dvorno pohištvo, trofeje Črne gore, staro orožje, zaplenjene turške zastave, portreti črnogorskih glavarjev, portreti dinastije Petrovićev in njihovih sodobnikov iz drugih držav.

Tu je bila tudi knjižnica, ki je imela prva v Evropi svoj tiskani katalog.

Muzej ima tudi arhivski oddelek z več kot 20.000 dokumenti (najstarejši iz 13. stoletja).

Lovćen

Je narodni park. Na najvišjih delih so pustili sledove pleistocenski ledeniki. Je na meji dveh klimatskih in vegetacijskih območij. Na z. del vpliva sredozemska klima, na v. pa zmerno gorske. Zaradi bližine morja tudi tu pade zelo veliko padavin. Tako so npr. na Ivanovih Koriuh namerili maks. količino 5776 mm. Padavin je največ v oktobru, novembru, decembru, najmanj pa v juliju in avgustu.

V uvalah sočasna naselja "katuni", ki se skoraj ne razlikujejo od vasi, le da so pozimi prazni.

Lovćen ima za Črno goro posebno simboliko. Na Jezerskem vrhu stoji mavzolej Petra Petrovića Njegoša, ki je delo kiparja Ivana Meštrovića.

Z vrha je ob lepem vremenu dober razgled po vsej Črni gori, celo do italijanske obale.

Iz Lovćena in Cetinja se spustimo po slikoviti poti v obalni pas Črne gore.

Budva

Je turistično mesto z več kot 4.500 prebivalcev, ima manjše pristanišče.

V starem veku je skozi peljala cesta Epidaurus-Scadra. Stari del mesta

je nastal na otoku, ki ga je človek z nasipavanjem spremenil v polotok. Ne-
daleč stran je otok Sv. Nikola.

Je eno najstarejših naselij na Jadranu. Naseljevali so jo Feničani. Osnova-
jo je Kadino, sin feničanskega kralja, kasneje kralj Ilirika. Obstajala je
od 4.-2. stoletja pr.n.š. kot Butua, Cibitas, Antikuv (grško - ilirsko na-
selje). Od leta 168 je bila pod rimsko oblastjo, kasneje pa je bila Diokleci-
janova provinca. V rokah so jo imeli: Bizanc, Saraceni (so jo oropali in
požgali), Slovani, Bizanc, v 14. stoletju pride pod Nemanjiće (bila svobod-
no naselje), Benetke (l. 1667 potres), Avstrijci, Nemci, Francozi.

Kulturni spomeniki

- obzidje iz 15. stoletja, s trdnjavo proti morju
- cerkev sv. Ivana iz 7. stoletja (ikone)
- cerkev Santa Maria in Punta iz 9. stoletja
- cerkev sv. Trojice iz začetka 19. stoletja, zvonik s tremi zvonovi, pod
cerkvijo je grob Stjepana Mitrova Ljubiše (književnik in politik)
- trdnjava Mogren je avstrijska, nad mestom ob naši poti.

Stari del mesta je z zakonom zaščiten. Zadnji potres leta 1979 ga je precej
poškodoval, vendar so bili vloženi veliki napor pri obnovi mesta, ki ima
zelo značilno zasnovno mediteranskih mest, z ozkimi ulicami, kamnitimi
hišami z dekorativnimi elementi.

V bližini mesta, ob peščeni obali, je po potresu nastalo malo turistično
naselje, ki je delo slovenskih arhitektov in se imenuje Slovenska plaža.
Načrt se ponaša s Prešernovo nagrado.

Sv. Stefan

Po vsej verjetnosti je nastal v 15. stoletju. Naselje so ustanovili člani ple-
mena Paštrovičev. Na otoku, povezanim s kopnim, so imeli zaloge hrane
in na otok so se umaknili v času turške nevarnosti. Zgradili so 12 hiš za
12 glavnih plemen Paštrovičev in jih obdali z obzidjem. Otok je dobil ime
po cerkvi sv. Stefana, ki je bila zgrajena istočasno kot naselje. Nekdaj je
imel Sv. Stefan značaj obrambnega otoka pri napadih z morja. Več kot 400
let pa je bil središče Paštrovičeve samostojne občine in imenovali so ga
Mesto pravice.

Danes je mesto - hotel, kjer so nekdanje objekte obnovili in spremenili v
namesitvene objekte visoke kategorije. Prva dela na obnovitvi naselja
so se začela leta 1952, prve goste pa je hotel sprejel leta 1960.

V bližini je Miločer - znan po čudoviti plaži z bujno vegetacijo.

Petrovac

V najstarejših obdobjih se je imenoval Lastva.

Današnji Petrovac je nastal na prehodu 8. v 9. stoletje. V 16. stoletju so Mlečani tu zgradili trdnjavo, po kateri je naselje dobilo ime Kastel Lastva.

Okoli 1 km od obale se pred Petrovcem nahajata dva otoka: Sv. Nedelja in Katic, na katerem so v 18. stoletju zgradili cerkev s pomočjo prispevkov pomorcev.

Petrovac je danes znan kot prijetno letovišče z dolgimi peščenimi plažami.

Pri Petrovcu se cesta odcepi proti s.v., proti Virpazaru in Skadarskemu jezeru. Pred Virpazarom nas začne spremljati železnica Bar-Beograd, ki je bila dograjena leta 1976. Dolga je 514 km in ima na svoji poti več kot 400 predorov (Železnica ima vsekakor velik pomen za gospodarstvo notranje Jugoslavije, saj je npr. zveza Beograd-Reka-Otranska vrata dolga 1369 km, zveza Beograd-Bar-Otranska vrata pa le 793 km).

Skadarsko jezero

Je največje jezero na Balkanu. Velika večina ga pripada naši državi, drugi del pa Albaniji. Zahodni del jezera po nasipu prečka cesta in železnica.

Skadarsko jezero je kraškega značaja. Glavni pritok je Morača, v katero se združita Zeta in Cijevna. Odtočna reka je Bojana. Kadar v jezero priteka več vode kot je Bojana lahko odvaža, pride do velikih in dolgotrajnih poplav. Jezero je znano po velikem ribjem bogastvu (ribolov) in ptičjem bogastvu (lov).

Jezero ima tudi več otokov: Vranjina, Lešendra (v času turške nevarnosti bila budna straža), Moračnik (s cerkvijo iz 15. stoletja).

Severno od Skadarskega jezera se razprostira obsežna nižina ob Morači, ki se nato razširi v dolino ob Zeti. Osnova so ji v glavnem prodnati rečni nanosi, delno sprijeti v konglomerat in prekriti s tanko plastjo prsti. Svet ob obalah jezera je vlažen ali celo zamočvirjen. Tako nižina ni rodovitna. Največ je pašnikov, kjer pasejo ovce. Kolikor je zemlje, je skrbno obdelana. Veliko gojijo tobaka, v zadnjih letih tudi trto, zaradi mediteranskega vpliva pa tudi nekatere sredozemske kulture.

Severovzhodno od jezera je naselje Žabljak, ki je obdan z zidovi 15 m visoko. Postavil ga je Ivan Crnojević, zadnji zetski vladar. Tu je bila stara prestolnica Crnojevičev vse do leta 1478, ko so naselje zavzeli Turki, Crnojevići pa so se preselili na Cetinje.

Po nižinskem svetu nadaljujemo pot proti glavnemu mestu Črne gore Titogradu. Je najmanjše po številu prebivalcev med republiškim središči - ima okoli 132.000 prebivalcev. Danes Titograd naslanja svoj razvoj na staro prometno osnovo. Mesto dobiva poleg upravno-politične vloge tudi

gospodarski pomen. Tu so tobačna, tekstilna, kovinska, živilska in lesna industrija. K hitrejšemu industrijskemu razvoju pa prispeva železnica Beograd-Bar.

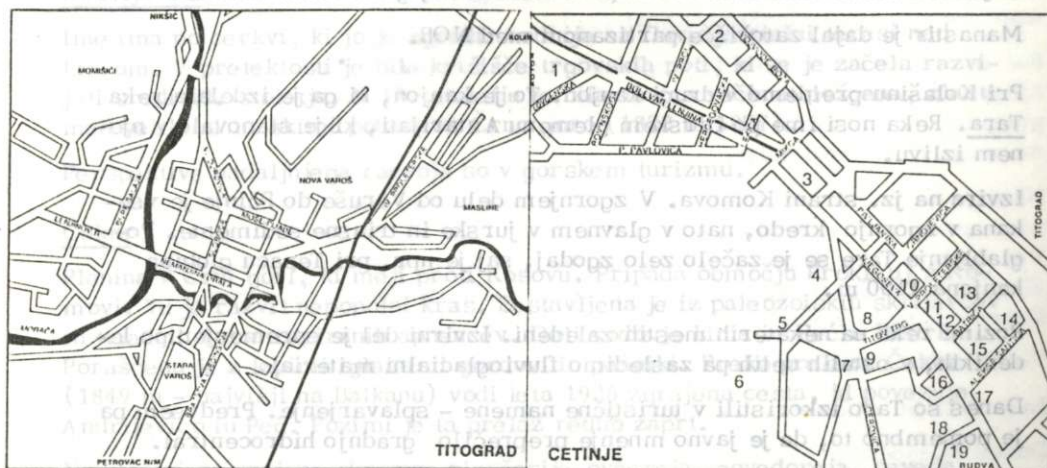
Zgodovina

Rimski Berzminijum ali Berzunum je bilo pomembno trgovsko središče. Slovani so območje naseljevali s severa in v 12. stoletju na kraju nekdanjega Berzuma ustanovili Ribnico. Tu je bil rojen Stevan Nemanja, ustanovitelj dinastije Nemanjičev, ki je vladala srbskim ozemljem od 12. do 15. stoletja. To naselje je leta 1300 postalo Podgorica, središče despota Džurdža Brankovića in glavno mesto zetske države.

Leta 1474 so Turki osvojili Podgorico, ki postane vojaško taborišče, od koder so Turki vodili pohode na Črno goro. Leta 1878 je bila Podgorica osvobojena Turkov, nato so sem prišli Avstrijci in v času 2. svetovne vojne Nemci in Italijani.

Kulturni spomeniki

- cerkev sv. Džordža (romanski stil, nastala v času Nemanjičev, freske iz 16. stoletja)
- stolpi in obzidje Nemanjičevega mesta (na ustju Ribnice in Morače)
- Saha(-kula (edini ohranjeni spomenik iz turškega obdobja)
- Kruševac (bivši dvorec kralja Nikole - danes bolnica)
- Umetniška galerija (zgrajena po 2. svetovni vojni)
- Dukla: na ustju Zete in Morače, 3 km od mesta; ohranjene so ruševine starega mesta iz 1. st. n.š. Kdaj je propadla, se ne ve točno. Znani podatki so: leta 489 napad Gotov, leta 518 močan potres. Danes so vidni ostanki zidov, sarkofagov, nagrobne plošče, sledovi mostu čez Moračo. Nekateri dokumenti kažejo, da je mesto imelo v največjem razcvetu okoli 40.000 prebivalcev.

6. dan

Titograd-Manastir Morača-Kolašin-Andrijevica-Čakor-Rugovska klisura-Peć-Rožaj

Severno od Titograda Morača stopa v vse ožjo sotesko, tudi železnica se počasi dviga visoko nad našo potjo, spremlja nas vse več predorov. Moračo obkroža Sinjajevina in Durmitor. Vasi so večino 300-900 m visoko, raztresene in našim očem v glavnem nevidne. Ker je dolina odprta na j. proti Skadarskemu jezeru, od koder segajo vplivi blage klime, na višini 1000 m uspevajo slive, jabolka in orehi.

Manastir Morača

Nahaja se na visoki terasi kanjona reke Morače (v zgornjem toku). Samostan je bil zgrajen leta 1252. Postavil ga je Vukanov sin Stefan, vnuk Stefana Nemanja. Je eden najpomembnejših in najbolj ohranjenih samostanov iz časa Nemanjičev. Vseskozi je opravljal versko, kulturno-prosvetno vlogo in je bil eno najpomembnejših političnih žarišč Črne gore.

Glavna cerkev je posvečena Uspeniju Presvete Bogorodice in je enoladijska bazilika s kupolo. Najlepše in najbolj vredne so njene freske iz 13. stoletja, ki so ene najlepših v vsem našem stenskem slikarstvu srednjega veka. Znamenita so tudi "Krasna vrata" iz začetka 17. stoletja v intarziji iz slonove kosti, ki so bila izdelana v Mostarju.

Turki so v 16. stoletju uničili streho. Ker je bila 70 let brez strehe, so znamenite freske iz 13. stoletja precej propadle. Ob obnovitvi strehe so člani Moračke šole izdelali nove freske.

V dvorišču samostana je še cerkvice sv. Nikole.

Knjižnica samostana danes čuva prvo tiskano knjigo na Balkanu iz leta 1493.

Manastir je dalj zatočišče partizanom med NOB.

Pri Kolašinu preidemo v drugi kanjon. To je kanjon, ki ga je izdelala reka Tara. Reka nosi ime po ilirskem plemenu Autarijati, ki je stanovalo v njenem izlivu.

Izvira na jz. strani Komova. V zgornjem delu od Veruše do Pčinje je vsekana v zgornjo kreda, nato v glavnem v jurske in triasne sedimente. Poglabljanje Tare se je začelo zelo zgodaj, saj je npr. pri Tepacu globina kanjona 1100 m.

Pozimi reka na nekaterih mestih zaledeni. Izvirni del je spremenjen po ledenikih, v ostalih delih pa zasledimo fluvio-glacialni material.

Danes so Taro izkoristili v turistične namene - splavarjenje. Predvsem pa je pomembno to, da je javno mnenje preprečilo gradnjo hidrocentral.

Kolašin

Nastal na razširjenem delu Tare, ima zmerno kontinentalno podnebje, veliko gozdov, že pred 2. svetovno vojno pa je bil tu razvit turizem.

Ustanovljen je bil v 17. stoletju - prvotno je bila tu turška trdnjava, katero je vodil "kolazi" (poveljnik karavle). Po vojnah 1877-78 je pripadal Črni gori. Takrat so se muslimani izselili in na njihovo mesto so prišli Črnogorci iz drugih območij.

Med NOB je bil 18 krat bombardiran in kar 23 krat je menjal lastnika.

Severno od Kolašina je Biogradsko jezero v istoimenskem narodnem parku.

Mojkovac

Naselje, ki je nastalo na nekoliko razširjenem delu reke Tare. Zaradi okoliških gozdov ima razvito lesno industrijo, ki pa je močna onesnaževalka voda in zraka.

Tu so Črnogorci izbojevali dve pomembni zmagi v svoji zgodovini: prvo v Balkanski vojni in drugo v 1. svetovni vojni.

Ivangrad

Leži na najnižjih terasah na obeh straneh reke Lim. Ima značaj orientalnomoislamanske palanke, z dvema ravnima in širokima ulicama.

Današnje ime je Ivangrad dobil leta 1946 kot spomin na narodnega heroja Ivana Milutinovića (prej Berane).

Varoš so ustanovili Turki. Najprej so postavili kasarno, sem so poslali svojo vojsko, ker so planinska plemena napadala muslimansko prebivalstvo.

Andrijeвица

Ime ima po cerkvi, ki jo je zgradil Andrija na fluvioglacialni terasi nad Lim om. V preteklosti je bila križišče trgovskih poti, ki se je začela razvijati sredi 19. stoletja. V 19. stoletju je bila vasica večkrat požgana, zlasti med velikimi turškimi pohodi na Črno goro (1822 in 1877).

Perspektive nadaljnega razvoja so v gorskem turizmu.

Čakor

Planina v Črni gori, ki meji proti Kosovu. Pripada območju Prokletij s Komovi. Tu je razvit nepopolni kras. Sestavljena je iz paleozojskih skrilavcev in triadnih dolomitiziranih apnencev. Deli vodovje Lima in Pečke Bistrice. Poraščena je z lepimi iglastimi gozdovi in pašniki. Preko prelaza Čakor (1849 m - najvišji na Balkanu) vodi leta 1926 zgrajena cesta, ki povezuje Andrijevico in Peć. Pozimi je ta prelaz redno zaprt.

Na planini so urejene skromne planšarije-ovčereja, govedoreja, seveda

srečamo tudi konje, ki pa so tovarne živali.

Preko Čakorja se postopoma mimo planinskih pašnikov spuščamo v Rugovsko klisuro, proti Peći in nato v Metohijo.

Rugovska klisura

Je 10 km dolg kanjon reke Pečke Bistrice, vsekani v Prokletije iz paleozojskih skrilavcev, apnencev, serpentinitov in marmorja. Visoke police so polne jam in brezen. Po klisuri je drsel ledenik iz Prokletij in zapustil številne morene.

Ob izstopu Pečke Bistrice iz klisure stoji Pečka Patriarhija. Od nekdanjega patriarhijskega samostanskega kompleksa so se ohranile le tri cerkve in kapela, zgrajene od začetka 13. stoletja do srede 14. stoletja (cerkev sv. Apostola, sv. Dimitrija, sv. Matere božje in kapela sv. Nikole).

Samostan je bil središče srbske pravoslavne patriarhije od leta 1346 do 1766. Ustanovil jo je car Dušan.

Zanimive so freske sv. Apostola in monumentalna kompozicija vnebohoda. Patriarhija ima bogato zbirko srednjeveških ikon in rokopisov.

Že vrsto let se vršijo intenzivne adaptacije objektov in fresk. (Patriarhija = pravoslavna nadškofija - sedež poglavarja pravoslavne cerkve).

Peć

V Peći se prvič srečamo z velikimi nasprotji naše najbolj zaostale AP Kosovo. Ta nasprotja se kažejo tako v oblačenju, kakor na vseh ostalih področjih človekovega dela in življenja (niso redke ženske s feredžo, tradicionalne obrtniške izdelke je zamenjalo blago iz Turčije in Italije, nova moderna arhitektura, ki nima nič skupnega s tradicionalno hišo, neurejene komunalne naprave, zelo revna konjska vprega, življenje v okviru rodovne ureditve v hišah z visokimi zidovi ...).

Peć se širi ob Bistrici na fluvioglacialni terasi in delih čelne morene nekdanjega rugovskega ledenika. Ima močno tranzitno vlogo, ki je bila močno potencirana po izgradnji ceste čez Čakor in po letu 1936, ko je bila zgrajena proga za Kosovo polje.

Naselje na mestu današnjega je obstajalo že za časa rimskega obdobja. Peć pa se prvič v virih omenja leta 1202 in nato 1220 kot vas v Župi Hrastno. Vse do leta 1766 je bila središče srbske pravoslavne cerkve. Bila je tudi živahno trgovsko mesto, ki je imelo dubrovniško kolonijo. S posredovanjem Dubrovčanov in Kotorčanov je trgovala z M lečani.

Večkrat je bila poškodovana, posebno leta 1690 (požgana) in 1738-39 (kuga).

Leta 1912 je prišla v sestav Črne gore, nato v sestav Srbije.

Danes se močneje tudi industrializira - kožna, lesna in prehrabena indu-

strija.

V 17. stoletju so Turki vršili močan pritisk na islamizacijo prebivalcev, ki danes močno prevladujejo.

Iz Peči nadaljujemo pot proti s. - proti M okri planini. S poti je lep pogled na tektonsko ugreznjeno Metohijo. Nato se čez prelaz, visok 1710 m, spuščamo v manjšo kotlinico, kjer se je namestil Rožaj.

Rožaj

Leži na izviru Ibra. V 17. stoletju je bil naseljen s starim srbskim prebivalstvom. Ob začetku tega stoletja pa so začeli prihajati Brdžani: Kuče, Bratonožići, Roščani in Klimente. V večini so muslimani srbsko-hrvaškega jezika.

Varoš je osnovana okoli srednjeveške trdnjave. Pred letom 1912 je imela več kot 40 obrtnih in trgovskih delavnic, glavna dejavnost pa je bila trgovina z živino.

Danes se razvija lesna industrija in turizem (tudi smučarski), naravni pogoji pa so odlični za živinorejo - govedoreja, ovčereja.

7. dan

Rožaj-Peć-Visoki Dečani-Djakovica-Prizren-Tetovo-Gostivar-Mavrovo-Sv. Jovan Bigorski-Struga-Ohrid

varianta: Rožaj-Priština-Uroševac-Tetovo

Prva varianta

Iz Rožaja proti Peći gremo po isti poti kot prejšnji dan. S poti se nam odpira lep pogled na Metohijo.

Metohija je tektonska kotlina v izlivu Belega Drima, ki se je ugreznila med planinami Mokre, Žljubom, Koprivnikom, Djeravico, Paštrikom, Koritnikom in deli Šar-planine.

Relief je pester; strm obod, na dnu so plitve aluvialne ravnice in terase ter osamelci.

Prvotno je kotlino pokrivalo jezero, ki je kasneje odteklo.

Klima je relativno blaga, ker je kotlina zavarovana pred močnimi vetrovi. Po Drimu prihajajo sredozemski vplivi, padavin je malo. Tako tu uspevajo: tobak, riž, kuzuza, trta, sadje, zelenjava, med Pećjo in Ponoševcem tudi kostanj.

Ozemlje je bilo v srednjem veku močno naseljeno s srbskim prebivalstvom. Veliko zemljišča je imela v rokah patriarhija iz Peći. Prav od cerkvenih posesti, imenovanih "metoh", izvira današnje ime. Po letu 1690 se je sestava prebivalcev začela spreminjati - prihajati so začeli Šiptarji iz Malisinja. Stara srbska imena vasi so se ohranila, vendar se je spremenil zunanji izgled pokrajine - območij, ki jih ni bilo mogoče namakati, niso obdelovali, zato so se zarasla z gozdom, spremenil se je izgled naselij, zaradi krvne osvete so domove obdajali z zidovi.

Po letu 1912 so se sem začeli doseljevati prebivalci iz Črne gore (na krčevine). Po kosovskih dogodkih v 80. letih pa je spet prisotno izseljevanje Črnogorcev in Srbov in tako pokrajina postaja narodnostno zelo homogena - Šiptarji.

Dečani

Po velikih selitvah Srbov ob koncu 17. stoletja in prvi polovici 18. stoletja je bilo to območje naseljeno z arbanaškimi doseljenci iz s. Albanije. Pri samostanu pa se nahaja Dečanski kiseljak, ki ima zdravilno vrednost. Jam Dubrovčanov in Kotorčanov je trgovala z Mlečani.

Samostan Visoki Dečani

Je največja samostanska zgradba srednjeveške Srbije. Gradili so ga po ukazu Stefana III. Dečanskega in sina Dušana. Arhitekt pa je bil "fra Vita, mali brat iz Kotorja".

Ima obliko bazilike s petimi ladjami, z vplivi romantike in gotike. Freske s skoraj 1000 različnih kompozicij (1335-1350) so največje stensko slikarstvo na našem ozemlju (Kristusovo življenje, slike svetnikov, motivi iz Sv. pisma ..., posvetni motivi - družina Nemanjićev). V samostanu so ohranjeni srbski srednjeveški rokopisi (na pergament in papir), zbirka zlatarskih izdelkov in ikon (15. do 19. stoletje).

Stavbe okoli cerkve so postavili v 18. in 19. stoletju.

Za časa Turkov so bili dečanski fratri preganjani, mučeni in obešani, a nikdar niso prenehali s pisanjem knjig in izdelavo umetniških predmetov.

Djakovica

Omenja se v času Turkov pod imenom Djakovo, kot napredna varoš, ki se je v 17. stoletju štela med glavne varoši v Srbiji. Konec 17. stoletja so se tu močnejše naseljevali Šiptarji (posebno po izselitvah Srbov v Avstrijo). Po osvoboditvi izpod Turkov (1912) je Djakovica dobivala novo prebivalstvo iz Črne gore.

V bližini so rudniki kromove rude (Deva, Orahovac), razvita je tudi tekstilna industrija.

Prizren

Nahaja se v robnem delu Prizrenske kotline, na izhodu Prizrenske Bistrice iz Duvske klisure. S staro trdnjavo Kaljajem leži na pregibu kotlinske ravnine in šarplaninskega oboda.

Na prostoru Prizrena se je nahajala antična Theranda (Jireček), a novejša raziskava kažejo, da nima antične osnove, pač pa izvira iz bizantinskega obdobja, ko so bili dani temelji trdnjavi.

Leta 1019 je bil Prizren središče episkopije. Srbi so ga imeli v rokah od 1169-1190, ko so ga prepustili Bizancu. Okoli leta 1204 ga osvojijo Bolgari, v 13. stoletju pa ponovno Srbi. Takrat je postal trgovski, prometni in obrtni center.

Največji vzpon je doživel za časa Dušana (1331-55), ko je bil njegova prestolnica. Značilna je bila zelo pestra etnična sestava.

Gospodarski položaj je s pritiski Turkov začel slabeti, ponovno pa se je okrepil v 17. stoletju (zelo znana je bila izdelava orožja). V 18. stoletju je bilo tu več konzulatov (ruski, avstrijski, italijanski, srbski).

Po izgradnji železnice leta 1873 se je trgovina usmerila proti Skopju in Solunu, stara zetska pot pa je ostala neizkoriščena.

Med obema vojnama je Prizren stagniral - elektriko je dobil šele leta 1929.

Po vojni je bil zgrajen sistem za namakanje rodovitnega Prizrenskega polja, razvijala se je industrija (živilska, tekstilna), še danes pa je močno

razvita obrt, predvsem izdelki iz zlata in srebra.

Danes se mesto širi na d. strani Bistrice.

Kulturni spomeniki: cerkev sv. Bogorodice Ljeviške iz 14. stoletja, cerkev sv. Spasa in Sinan pašina džamija.

Druža varianta

Ta poteka po s. delu AP Kosovo ter nato po v. Potujemo po pokrajini, ki jo imenujemo Kosovo.

Kosovo

Je tektonsko zasnovana kotlina, nastala v oligo-miocenu. Po nastanku je v njej nastopila jezerska faza, ki je zapustila jezerske sedimente. Obod je iz starejših kamnin. Jezero je odtekalo po Ibru proti s. in po Lepencu na j.

Kotlina ima na j. razvodje (redko v SFRJ) med Črnim in Egejskim morjem. Reka Nerodimka pri Uroševcu dela bifurkacijo (z enim krakom odmaka vodo v Črno morje, z drugim v Egejsko) na višini 578 m. Ta bifurkacija pa je umetna, verjetno izvedena v času srbske srednjeveške države, ker se omenja že leta 1321.

Kosovo ima zmerno kontinentalno podnebje, na obodu uspeva gozd, dno je precej rodovito.

Že v srednjem veku so bili tu poznani rudniki Janjevo, Novo Brdo (svinec, cink, zlato), Trepča (delovati je začel med obema vojnama).

Kosovo ima izredno ugoden prometni položaj (s.-j., v.-z.):

1. Zetska cesta (srednji vek): Lješ-Skadar-dolina Drima-Prizren-Lipljane-Niš
2. Skadarska pot: Skadar-Prizren-Štimlja-Lipljane-Novu Brdo-Vranje-Sofija
3. Bosansko-makedonska pot: Kačanik-Lipljane-Priština-Vučitrn-Titova Mitrovica

Prvič se Kosovo omenja konec 12. stoletja (nemanjška Srbija). Leta 1389 so prišli Turki, kar je pomenilo spremembo etnične sestave.

V podnožju Kopaonika ima številne barvne kovine (svinec, cink, baker, zlato, srebro, krom...). V obeh kotlinah pa so velike zaloge lignita (več kot polovica jugoslovanskih zalog tega premoga), kar je dobra energetska osnova za razvoj barvne in seveda kovinske ter strojne industrije.

Priština

Leži ob reki Prištevki v najširšem delu Kosovske kotline. Ima pomemben prometni položaj - že v preteklosti je bilo tu križišče starih poti med Bosno, Primorjem, s., v. in j. delom Balkana.

Ko so priključili Kosovo srednjeveški Srbiji, se je Priština začela širiti, upadati pa Lipljan.

V 14. stoletju je postala prestolnica kralja Milutina, drugih Nemanjićev in Brankovićeov. Skozi 16. in 17. stoletje je bila nahijsko (župsko) središče. V času avstrijsko-turških vojn (18. stoletje) so jo zavzeli Avstrijci. Za časa anarhije v Turškem carstvu so jo zavzeli arbanaši Djinići in jo držali do prve polovice 19. stoletja.

V srednjem veku je bila tu močna dubrovniška kolonija, imeli so celo industrijo za čiščenje srebra.

V začetku 19. stoletja je bila za Sarajevom in Carigradom najvažnejše trgovsko središče (znana po sejnih s trgovci iz Niša, Beograda, Bosne, Albanije in Soluna).

Ko so gradili železnico Kosovo-Vardar, Turki niso pustili, da gre mimo Prištine in to je pomenilo nazadovanje mesta.

Danes je Priština moderno mesto, katerega razvoj je povezan z dotokom denarja za pomoč nerazvitim. Lahko ugotovimo, da je nastala vrsta reprezentančnih stavb (npr. Narodna in univerzitetna knjižnica, športni center Boro i Ramiz itd.).

Uroševac

Nastal je konec 19. stoletja, po izgradnji železnice. Najštevilnejši prvi prebivalci so bili bosanski muhadžiri (muslimansko pobeglo prebivalstvo po razdelitvi Balkana po porazu Turkov), Srbi iz Prizrena, Cincari iz okolice Bitole (nomadsko prebivalstvo Balkana), ki so se v glavnem ukvarjali s trgovino.

Razvita je gradbena, lesna in živilska industrija.

Južno od Uroševca Kosovo polje postopno prehaja v nekoliko višji svet, to je v obrobje Šar planine in cesta se počasi začne dvigovati. (Obe varianti se sedaj združita).

Šar planina

Je začetek šarskega gorskega sveta, ki se vleče vse do Prespanskega jezera v z. Makedoniji. Širi se med Metohijsko in Kosovsko kotlino ter Poško kotlino. V osnovi je iz metamorfiziranih kristalastih skrilavcev svetleče površine, običajno modre in zelenkaste barve (paleozoik) - do metamorfizacije je prišlo zaradi tektonike. Preko te osnove ležijo mezo-

zoiske apnenčaste plasti.

V bistvu je nekakšen horst nad okoliškimi tektonskimi dolinami, ki se zelo strmo spušča proti Pologu. Zaradi tektonike imajo reke tu veliko moč (hidroenergetska izraba).

Pleistocenska poledenitev je zajela predvsem s. del. Kulturni pas sega do 1000 m, listavci do 1700 m, iglavcem pa sledijo travniki oz. planinski pašniki, na katerih je razvita živinoreja, posebno ovčereja.

Polog

Je tektonsko zasnovana kotlina, imenujemo jo tudi Tetovska kotlina. Kotlina je zapolnjena z nanosi rek iz Šar planine, ki so Vardar potisnili na v. rob Pologa.

Prst je rodovita, zato dobro uspevajo žita, konoplja, lan, tobak, zelenjava, sadje (tetovska jabolka). V nižjih pobočjih nad kotlino so gozdovi kostanja. Travniki in pašniki pa omogočajo rejo ovac in goved.

Polog je gosto poseljen z Makedonci in Šiptarji. Gručaste vasi so razporejene po vsej kotlini, največ pa jih je ob najbolj rodovitnem prisojnem vznožju Šar planine.

V kotlini je prisotna tudi predelava kromove rude in obdelava marmorja.

Tetovo

Je staro trgovsko in obrtno središče ob karavanski poti čez Šar planino v Metohijo.

V srednjem veku se omenja kot vas Htetovo, s samostanom "matere božje Htetovske". V 14. stoletju je pri samostanu obstajal stalni trg. Od 15. stoletja (Turki) se razvija kot mesto. V 16. in 17. stoletju je bila tu stolica vladike Pološkega. S prihodom Avstroogrskje je bil precej porušen. V začetku 19. stoletja pa je močno napredoval. Do sredine 19. stoletja je bila čaršija v glavnem v rokah Turkov in Šiptarjev.

Do Balkanske vojne (1912-13) so večino prebivalstva tvorili Turki, Šiptarji in muslimanski Cigani. Po vojni so se Turki izseljevali in večina prebivalcev je bila Makedoncev.

Tetovo ima veliko drevja, saj ima veliko tekočih voda. Razvito ima tekstilno industrijo (volnarstvo), prehrambeno, usnjarsko, v bližini pa je obrat za predelavo kromove rude.

Od kulturnih spomenikov je najbolj znana Šarena džamija iz 16. stoletja - tako je imenovana zaradi večbarvne zunanje in notranje ornamentike.

Tetovo je tudi izhodišče za zimsko-rekreacijski center Popovo Šapko.

Gostivar

Nahaja se na skrajnem j. robu kotline Polog.

Omenja se v prvi polovici 14. stoletja, a je naselje in samostan verjetno starejši. V začetku turške vladavine dobi turško kolonijo. V 19. stoletju pa je postal središče Gornjega Pologa, poznano po živinorejskem trgu in uvozu živih živali iz Soluna. Prebivalci so Makedonci, Turki, Šiptarji in malo Cincarjev iz Kruševa. Ima veliko turških hiš.

V bližini je rudnik železove rude.

Mavrovo polje

Je tektonsko, nastalo s spuščanjem vzdolž prelomov od krede do pliocena. V neogenu je kotlino verjetno zalilo jezero. Tu so tri vasi: Mavrovo, Nikiforovo in Leunovo – prebivalci so v preteklosti odhajali v pečalbo (na delo v tujino ali v ostale dele Jugoslavije).

Izpod Mavrovih Hanov je zgrajena zaježitev, ki je ojezerala Mavrovsko, Leunovsko, Nikiforsko reko in zgornji tok Radike. Jezero je zalilo tudi Mavrove Hane. Po izgradnji jezua vode sedaj odteka v Egejsko morje, prej pa so v Jadransko.

Vodo zaježitve uporabljajo tudi za namakanje Pologa.

Okolica Mavrovskega jezera z dolino reke Radike, planino Bistro in vasi-cama Galičnikom in Lazaropoljem je razglašena za narodni park. Galičnik in Lazaropolje sta vasi, kjer sta najbolj znani živinorejski zadruzi v Makedoniji. Nekdaj so od tu črede ovac v zimskem času gnali v dolino Vardarja ali celo v Solunsko ravnino (tranzimansa).

Sv. Jovan Bigorski

Samostan je nastal v dolini reke Radike, ki je znana po odličnih postrveh in manjših ribiških hišicah.

Samostan je bil ustanovljen v 12. stoletju, vendar je današnja cerkev iz 18. stoletja. Manastir je znan predvsem po ikonostasu, ki je ena največjih dragocenosti Makedonije. Ikonostas so izdelali ljudski mojstri, kateri so izdelali ikonostas v cerkvi sv. Spasa v Skopju. Poznana so tudi samostanska prenočišča (konak) in velika samostanska shramba.

Pot po dolini Radike nadaljujemo do Debra.

Debar

Nastal je nad ustjem Radike v Crni Drim. Leži v podnožju Dešat planine, po katerih vrhovih poteka meja z Albanijo.

Prvič se omenja (Deborus) na Ptolomejevi karti sredi 2. stoletja. Leta 1107 so vanj vdrli Normani in takrat je že obstajala debarska episkopija. Po

Balkanski vojni so se Turki izseljevali v Turčijo in v Albanijo, tako se je število prebivalcev zmanjšalo.

V 18. in 19. stoletju se je tu naseljevalo albansko prebivalstvo, tu je bilo dovolj bogatih begov, trgovcev in obrtnikov. Do 1912-13 je bilo puškarstvo izključno v rokah muslimanov, ostale obrti pa so imeli v glavnem Makedonci.

Jugovzhodno od Debra se vleče Stogovo, katerega najvišji vrh je Golemi vrh ali Stogovo, visok 2219 m. Nižji deli so pod gozdom. Vrhovi so precej podvrženi eroziji. Njegovo nadaljevanje pa je Karaorman (turško črni gozd). Je iz kristalastih skrilavcev, do 1200m pod hrastovim grmičevjem, višji deli pa pod bukovim gozdom. Ime kaže na nekdanjo močno poraščenost. Današnje slabo poraščenost je povzročil človek s pretirano pašo.

Iz Debra pot preide v klisuro Crnega Drima, kjer je zgrajena zajezitev za HE. Crni Drim teče iz Ohridskega jezera. Na z. je planina Jablanica, ki oblikuje naravno mejo proti Albaniji.

Struga

Naselje je nastalo na izlivu Crnega Drima iz Ohridskega jezera. Kot ribiško naselje se omenja v bizantinskih spomenikih 11. stoletja. V času Turkov je bila ribiško naselje in žitni trg. V 16. stoletju je imela karavanseraj (pot proti Elbasanu). Bila je posrednik med trgovino Makedonije in Albanije.

Danes je močno razvit turizem. Znani so tudi Struški večeri - srečanje pesnikov z vsega sveta.

Struško polje, kjer Struga stoji, je zamočvirjeno, zato je polj bolj malo. Več jih je na dvignjenem svetu, kjer so tudi sadovnjaki in vinogradi.

Ohridsko jezero (366 km², v SFRJ 287 km², globoko 286 m)

Je tektonsko, nastalo v pliocenu s spuščanjem ozemlja, obala je slabo razčlenjena, strma posebno na z. in v. strani. Pri vasi Peštani je najgloblje.

Večino vode dobi iz kraških izvirov na robu ali pod zemljo. Ker je ta voda bistra, ima jezero veliko vidljivost (do 21 m). Kraški izviri imajo zvezo s Prespanskim jezerom.

Čez poletje se površinska voda ogreje do 23°C, pozimi pa temperatura redko pade pod 6°C. V globini pod 200 m temperatura nikoli ne pade pod 6°C.

Jezero je siromašno s hrano, zato tudi z ribami - največ je postrvi in jegulj. Pač pa je jezero bogato z endemičnimi vrstami organizmov (ribe, raki, vodne gliste).

V preteklosti je imelo jezero večji obseg, kar kažejo terase zlasti v pobočju

Galičice.

Poljedelstvo v Ohridski kotlini je zaradi rodovitne prsti in ugodnega podnebja dobro razvito (značilno je zelenjadarstvo, sadjarstvo in vinogradništvo).

Ohrid

Mesto je nastalo na apnenčastem griču nad jezerom. Prvotno je bil Ohrid obdan z obzidjem, kot mesto se omenja v 3. stoletju z imenom Lihnidos. V 4. stoletju se omenja kot mesto z močno trdnjavo. V 8. stoletju se omenja pod slovanskim imenom Ahrida kot središče episkopa (škof v pravoslavni cerkvi). Konec 9. stoletja sta sem prišla učenca Cirila in Metoda, Kliment in Naum, ki sta ustanovila samostane kot centre nastajanja slovanske kulture. V šolah, ki jih je odprl Kliment, je nastala cirilica. Konec 10. do začetka 11. stoletja je car Samuel imel tu svojo prestolnico. Od 12. do 14. stoletja se oblast menja. Leta 1394 Ohrid zavzamejo Turki, vendar ohridska episkopija deluje samostojno do 17. stoletja. Leta 1912 je bil osvojen Turkov.

Srednjeveški Ohrid se je širil na dveh gričih v mejah velike trdnjave, katere ostanki so še ohranjeni. V času Turkov je bil del, ki je nastajal na pobočju, izrazito krščanski. Turki pa so razvili svoje naselje na ravnici v. od starega mesta in ob obali. Na meji turškega in krščanskega naselja je nastala čaršija. Hiše iz 18. in 19. stoletja so arhitektonsko zelo zanimive in so rezultat visokega razvoja trgovine in obrti. Celotno staro mesto je zaščiteno in ga intenzivno obnavljajo.

Danes se moderni Ohrid širi v ravnico ob jezeru. Ker je turizem glavna dejavnost, je nastala cela vrsta novih hotelskih kompleksov v smeri proti Sv. Naumu.

Kulturni spomeniki

Cerkev sv. Sofije

Nastala je na ruševinah stare bazilike iz 5. stoletja. Zgradili so jo v 11. stoletju. V 15. stoletju so Turki to cerkev preuredili v džamijo in izdelali današnjo obliko troladijske orientalne bazilike.

Konzervatorska dela so se začela leta 1951 in še vedno trajajo. Pod novejšimi plastmi so odkrili okoli 900 m² fresk iz 11.-14. stoletja.

Danes se v cerkvi odvijajo koncerti v času prireditve Ohridsko poletje.

Ohridska trdnjava

Današnja oblika je verjetno iz 11. stoletja (Samuel). Gornja Porta - ohranjena mestna vrata z vzdanimi fragmenti z grškimi napisi in vrati okovanimi z železnimi ploščami.

Cerkev sv. Klimenta

Zgrajena in poslikana je bila leta 1295. Freske, ki so bile leta 1950 očiščene od saja in olja, so delo Mihaila in Eutihija. Cerkev je zakladnica dragocenih ikon iz 12. in 14. stoletja.

Lesena prestola sta delo Debarske rezbarske šole.

Sv. Jovan Bogoslov (Sv. Jovan Kaneo)

Iz 13. do 14. stoletja. Ima izredno lep pogled na jezero.

Izkopanine Klimentovega manastira sv. Pantelejmona

Samostan izvira iz 9. stoletja in je na poti od cerkve sv. Jovana Kanea proti trdnjavi.

8. dan

Ohrid-Sv. Naum-Galičica-Rezen-Bitola-Stobi-Titov Veles-Skopje

Iz Ohrida nadaljujemo pot ob obali jezera proti Sv. Naumu. Ob poti nas spremljajo manjše ribiške vasice, ki pa so danes spremenile svojo podobo ter dobile izrazito turistično funkcijo. Le redko še vidimo stare ribiške čolne ("čun") in mreže, ki jih sušijo na obali.

Največje naselje so Peštani, kjer se še vedno ukvarjajo z ribolovom.

Sv. Naum

Je samostan, ki je nastal v neposredni bližini albanske meje (torej to je točka, kjer smo najbližje Albaniji).

Ustanovil ga je nekaj let pred smrtjo Klimentov sodelavec Naum, ki je bil po smrti (leta 910) shranjen v samostanski cerkvi sv. Arhandžela Mihaila. Naumova cerkev je bila cerkev s trikonhalno osnovo. Vse tri konhe (znotraj polkrožne) so imele zunaj ravne zidove, z izjemo v. strani, ki so bile polkrožne. Cerkev je precej podobna Klimentovi v Ohridu. Cerkev je bila porušena za časa Turkov. Današnja razporeditev je drugačna.

Od Sv. Nauma nadaljujemo pot preko Galičice proti drugemu največjemu jezeru (v Makedoniji) - Prespansko jezero.

Galičica

Galičica je narodni park. V osnovi je sestavljena iz paleozojskih skrilavcev, čez katere ležijo apnenci. Najvišji vrh je visok 2255 m. Na s. jo obkrožajo visoke gore Šara, Korab in Bistra, z j. pa do nje prihajajo sredozemski vplivi, kar se kaže v poraščenosti (na s. je gozdnata, prav tako proti Prespanskemu jezeru; stran proti j. in Ohridskemu jezeru je slabo porasla ali celo gola). V gozdovih raste okoli 130 različnih drevesnih in grmovnih vrst. Prebivalci se v glavnem ukvarjajo s pašništvom in sirarstvom.

Prespansko jezero (285 km², v SFRJ 188 km²)

V geološki preteklosti je jezero zalivalo vso kotlino, sedaj je omejeno le na njen j. del. Takrat so se vode odtekale površinsko proti Jadranskemu morju. Ko se je jezero znižalo, pa je voda začela pronikati v kraško notranjost.

Peščeni nanos Gladno polje deli jezero na Prespansko in Malo jezero. Je tektonsko. V jezeru je več uval, ki jih ni zasul pesek, ker iz njih izvira voda. Te uvale so nastale pred jezersko fazo z erozijo tekočih voda in korozijo. Pred ojezeritvijo je bilo tu kraško polje.

Površinskih odtokov jezero nima (pri Sv. Naumu pa ima zvezo z Ohridskim jezerom).

Površinske temperature pozimi znašajo $4,2^{\circ}\text{C}$, poleti pa $24,3^{\circ}\text{C}$. V močnih zimah jezero celo zamrzne. Z živalskim svetom je še siromašnejše od Ohridskega.

Severno od današnjega jezera je Resensko polje, ki je zatrpano s pleistocenskimi sedimenti. Polje je rodovitno in dobro obdelano, posebno so znani veliki sadovnjaki jabolk in krušk. Ob jezeru se prebivalstvo ukvarja z ribolovom, v pobočjih gora pa z ovčerejo. Turistična dejavnost je ob jezeru slabše razvita kot ob Ohridskem jezeru.

Resen

Skozenj teče Goléma reka. Osrednji del naselja je preurejen, moderniziran, okoliški del pa je ostal nespremenjen z ozkimi ulicami razdeljenimi na mahale. V preteklosti so tu izdelovali zelo lepe čilime. Prvič se omenja v 14. stoletju pod imenom "u Rosne".

Danes je močnejše razvita živilska industrija. V okolici so obsežni sadovnjaki, ki jih umetno namakajo.

Baba

Obkroža z. obrobje Pelagonije. Sestavljena je iz paleozojskih filitov in glinastih ter kremenčevih skrilavcev. Značilne so kamnite reke (reliefna oblika) - suhe in z drobirjem napolnjene struge. V višjih delih so ledeniki zapustili jezera. V gozdu prevlada molika (endemični črni bor). Severni del je razglašen za narodni park.

Bitola

Ima okoli 80.000 prebivalcev. Ime iz obitelj = manastirka; drugo ime iz Monastir-Toli ali Toli Monastir (Turki; danes jo tako imenujejo Albanci s Kosova).

Ustanovili so jo Slovani v bližini samostana Bukova. Z današnjim imenom je prvič omenjena v 11. stoletju. Turki so jo zavzeli konec 14. stoletja. Preko nje se je odvijal živahen promet med Makedonijo in Dračem ter Lješo na Jadran. Ob koncu 16. stoletja je bilo odprto mesto (brez trdnjave). V Bitoli je bilo v 16. stoletju okoli 200 židovskih hiš (trgovci - žito, volna, vosek, kože, bombaž). Po porazu Turkov pri Dunaju (1683) je začela nazadovati.

V začetku 19. stoletja je začela spet oživljati - doseljevanje Cincarjev iz mesteca Moskoplje v j. Albaniji.

Proti koncu turške vladavine je po videzu, bogastvu in številu prebivalcev preseгла Skopje (okoli leta 1835 - 40.000 prebivalcev; leta 1912 - 48.000

prebivalcev). Nova razmejitev pa je Bitoli vzela tržišče (leta 1921 - 28.418 prebivalcev).

Po osvoboditvi je Bitola začela razvijati industrijo - kovinsko, elektrotehnično, tekstilno, živilsko, grafično, usnjarsko.

Bitola je danes drugi kulturni center Makedonije. Tu je Kemal A taturk obiskoval vojaško gimnazijo.

Bitolsko-Prilepsko polje

Je največja kotlina v Makedoniji, sestavljena iz Prilepskega in Bitolskega polja, ki z Lerinskim poljem (na j.) tvorita celoto. Leži v porečju reke Crne. Kotlino je dolgo pokrivalo jezero (sedimenti). Raven in rahlo valovit svet je dovolj namočen za poljedelstvo (tobak, bombaž, mak, riž).

V strokovni literaturi se uporablja ime Pelagonija. Narodno ime pa je Pole - za nižino okoli Prilepa, Bitole, Lerina in za vasi v obrobju kotline (tu je manjša vlažnost). Na polju srečamo bivole.

Ker je Crna poplavljala, so bile izvedene regulacije.

Vasi so zbitega tipa. Vse te vasi so bile za čas Turkov turški ali arbanaški čifluki (fevdalno posestvo s tlačani zakupniki), njihovi lastniki so bili ponekod tudi Makedonci.

Poleg zgoraj omenjenih kultur gojijo še lubenice, zelenjavo, z živinorejo pa se v glavnem ukvarjajo Cincarji in Sarakačani.

V bližini Bitole so ostanki stare Herakleje, nad Varoši pa je razvalina Markovih kula.

Prilep

Prvič se omenja leta 1014, ko so ga Bizantinci odvzeli Samuelu in leta 1018, ko je pripadal bitolskemu episkopu. V 13. stoletju je imel trgovski pomen, leta 1240 pa se prvič omenja trdnjava. V srbski srednjeveški državi je bil poznan po trgovini. Leta 1395 je prišel pod Turke, pod katerimi se hitro razvija. Po letu 1878 pa je začela upadati trgovina, obrt in vinogradništvo, povečalo pa se je gojenje tobaka. Pred 2. svetovno vojno je bil največji tobačni center Vardarske Makedonije. Na podlagi stare tradicije in surovinske osnove se je razvil tobačni institut.

Ob koncu 19. stoletja je bilo večinsko prebivalstvo makedonsko, čeprav prej turško.

Danes je razvita predvsem tobačna in tekstilna industrija.

Iz Prilepa nadaljujemo pot po rahlo valoviti pokrajini, ki pa je v glavnem gola. To je območje, ki je med najbolj suhimi v Makedoniji. Slabo poraščenost pa je povzročil še človek s pretirano pašo in izsekavanjem gozda (Tikveš ob Vardarju je območje, kjer pade najmanj dežja v SFRJ).

Stobi

Je antično mesto na ustju Crne reke v Vardar. Bilo je pomembno mesto ilirsko Peonije in največje mesto s. Makedonije v rimskem obdobju, na pomembnem križišču poti Solun-Sremska Mitrovica in Herakleja-Serdica-Donava. Filip V. ga je dokončno osvojil in heleniziral. Stobi je koval tudi svoj denar od leta 69-222.

Konec 4. stoletja je bil Stobi porušen zaradi potresa in napadov Avarov. V 5. stoletju je bilo mesto obnovljeno in obdano z obzidjem, leta 518 pa ga je spet porušil potres. V 7. stoletju so se vanj naselili Slovani. Opuščen je bil leta 1014, po osvajanju Vasilija II. Ko so za časa carja Dušana gradili cerkev v Drenovu, so uporabljali material iz Stobija.

Ljudsko Stobi imenujejo Pustogradško.

Raziskovanja na tem prostoru so se začela že leta 1861 in še danes se vršijo obnovitvena dela.

Mesto - teater, ki je bil prilagojen tudi za boj z zvermi (je najizrazitejši helenistični objekt),

- iz helenističnega obdobja, tudi rimskega, je vrsta skulptur, reliefov in napisov,
- ulica s stebri in polkrožni trg iz 3. in 4. stoletja pred episkopsko baziliko, ki je grajena kasneje,
- v celem mestu je bil urejen vodovod in kanalizacija,
- na Crni reki je ostanek rimskega kamnitega mostu, na l. obali Vardarja so tudi ostanki različnih zgradb,
- prostor, ki je bil zaščiten z zidovi, obsega površino 25 ha in se terasasto pušča s s. akropole proti Crni reki in Vardarju.

Iz Stobija nadaljujemo pot po dolini Vardarja skozi Veleško klisuro v Veleško kotlino. Pokrajina je še naprej slabo porasla, vendar pa umetno namakanje omogoča kmetijsko proizvodnjo. Tu so poleg Tikveša najlepši vinogradi v Makedoniji. Seveda pa se srečujemo še z nasadi paprike in s sadovnjaki.

Veleška kotlina ima veliko plodne zemlje (sedimenti), ki je umetno namakana in zato povsod skrbno obdelana. Prevladujejo sadovnjaki, vinogradi, nasadi tobaka (dajejo največji dohodek) in bombaža.

Titov Veles

Namestil se je v Veleško kotlino, na vhodu Vardarja v Veleško klisuro. V antičnem obdobju se je imenoval Bylazora. Prvič je bil omenjen v času makedonskega kralja Filipa V. (168 pr.n.š.). Do prihoda Slovanov, ko dobi ime Veles, je bil pod rimsko in bizantinsko oblastjo. V času Stefana Dešanskega je prišel v okvir srednjeveške srbske države, leta 1395 pa pod Turke.

V drugi polovici 17. stoletja se je širil na obeh straneh Vardarja, povezoval ju je lesen most. Imel je več džamij, medrese, osnovne šole.

V toku 18. stoletja je nekoliko upadel, v 19. stoletju pa je začel rasti, zahvaljujoč doseljevanju makedonskega in albanskega prebivalstva. V začetku 20. stoletja je število prebivalcev spet začelo upadati.

Po osvoboditvi se je začel razvijati kot industrijsko mesto (kovinska, porcelanska, svilarstvo, živilska).

Pot iz Titovega Velesa proti Skopju se ponovno zoži v Taorsko klisuro. Klisura povezuje Skopsko in Veleško kotlino, in je dolga 26 km. Leva stran je nižja, desna pa ima visoka in strma pobočja (planina Jakupica). V s. delu, do ustja Kadine reke, je dno široko celo do 1 km (naselja), nato je prostora le za cesto in železnico. Sredi Taorske klisure je bočno potegnjena, krajša in lepša Baderska klisura (Pčinja).

Skopska kotlina

Je tektonska, oblikovana v eocenu, v oligocenu je vanjo z jv. vdrlo morje, ki se je kmalu umaknilo zaradi splošnega dviganja Balkanskega polotoka. Kotlina se je dokončno oblikovala konec terciara, ko se je dno ponovno ob prelomih spustilo. Danes je dno prekrito z naplavinami številnih rek, obrobje pa predstavlja mladoterciarno gričevje. Nekaj vlažnega in zamočvirjenega sveta je v j. delu kotline, vendar je v večini melioriran.

Podnebje je celinsko z mrzlimi zimami, ostrim vardarcem in vročimi ter suhimi poletji, kar predstavlja oviro poljedelstvu. Vendar so probleme rešili z namakanjem. Največ gojijo žita, mak, tobak, bombaž; če namakajo, tudi riž.

Okolica (višji svet) je precej ožgana, opustela in podvržena eroziji.

Skopje

Zgodovina

Prvič je bil omenjen v 3. stoletju pr.n.š. (Skupi) - na ustju Lepenca v Vardar. Bil je glavno mesto vojnega plemena Dardancev, ki so imeli ozemlje od Niša do Titovega Velesa. Po propadu Makedonske države (bila j. od ozemlja Dardancev) so Rimljani zavzeli Makedonijo, Peonijo in Dardanijo. V prvih stoletjih našega štetja je bilo relativno mirno, Rimljani so latinizirali in utrjevali Dardanijo, Skupi se je močno širil, prav tako tudi krščanstvo. V 5. stoletju so mesto napadali in ropali Huni in V. Gou. Leta 518 je mesto do temeljev porušil potres (tudi Stobi, Heraklejo) - prebivalci so preživeli, ker so se umaknili v planine pred nekim plemenom. Po potresu je novo mesto nastajalo okoli trdnjave (Kale). Za izgradnjo je skrbel Justinijan (vodovod, hrami, trgovine). Let 695 so prišli Slovani in mesto je dobilo današnje ime. Do 9. stoletja je bilo Skopje slovansko mesto pod lastništvom Bizantincev. Ker pa so mesto stalno napadali, je zgubljal svoj pomen in lepoto. Po propadu Makedonske države leta 1018 Bizanci zavzame Skopje in mesto je spet napredovalo. Med 12. in 13. stoletjem je v oblasti

bolgarske države. Od 1283-1392 je v okviru srbske države in razvil se je v velik obrtni in trgovski center. V času Dušana Silnega je ta izdal Dušanov zakonik, ki je urejal javno življenje. Leta 1392 pridejo Turki, mesto dobi ime Uskup in Turki mu vladajo vse do leta 1912. Skopje je bilo za Carigradom, Jedrenom in Solunom največje mesto evropskega dela Turčije. Vendar je bilo v 15. in 16. stoletju prebivalstvo precej nezadovoljno in je pogosto požigalo ter kradlo. Leta 1555 je mesto ponovno porušil potres, vendar so mesto ponovno obnovili. V 18. stoletju je mesto trikrat prizadela kuga in mestu se je manjšal pomen. Leta 1873 so zgradili železnico Solun-Skopje-Titova Mitrovica, kar je spet pospešilo gospodarski razvoj. Od leta 1915-1918 je pripadal Bolgariji.

Po drugi vojni zasledimo močnejši razvoj industrije. Posebno močan razvoj pa je zaslediti po potresu leta 1963. Skopje je zraslo v moderno mesto, s sodobno arhitekturo, širokimi ulicami, urejeno strugo Vardarja. Pri obnovi mesta niso pomagali samo jugoslovanski državljani, pač pa tudi številne druge države s celega sveta. Mesto je danes najpomembnejše kulturno, politično in tudi gospodarsko središče Makedonije.

Največji potresi: leta 518, 1555 in 1963 ob 5^h 17^{min}, umrlo je 1070 ljudi, 43% neuporabnih stanovanj, 36% težje poškodovanih stanovanj. Od pomembnejših spomenikov je edini ostal nepoškodovan Kameni most

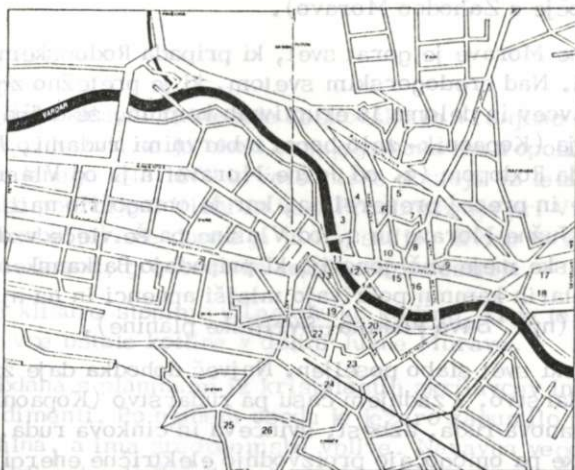
Razvoj prebivalcev: leta 1689 = 60.000 preb.
 1921 = 40.660 preb.
 1948 = 87.654 preb.
 1971 = 308.000 preb.
 1981 = 503.000 preb.

Kulturni spomeniki

- spomenik žrtvam potresa in mednarodni solidarnosti - postavljen nasproti železniške postaje, ki je tudi ohranjena taka, kot jo je porušil potres leta 1963. Nova postaja - čudo gradbeništva - je zgrajena drugje!
- Kameni most - zgraditi ga je dal turški sultan Murat v 15. stoletju. Na koncu mostu je spominska plošča padlim leta 1944
- Daut-pašin amam (kopališče) - nahaja se po prehodu mostu, na začetku Kruševske ul., na d. strani. Leta 1466 ga je dal zgraditi Daut-paša za potrebe svojega harema. Ima 13 neenakih kupol. Amam so gradili zidarji iz Debra (3 leta). Ena od legend govori, da amam sploh ni začel delovati, ker je pri koncu del kača pičila ljubljeno Daut-paše. Daut-paša je mislil, da je to božja kazen, ker je amam zgradil na kraju porušene cerkve. Leta 1948 je bil amam restavriran in spremenjen v umejniško galerijo, kjer so dela jugoslovanskih slikarjev in kiparjev 19. in 20. stoletja, redki primeri ikon od 14. do 19. stoletja, kopije fresk makedonskih samostanov.
- Cerkev sv. Spasa - skozi lesena vrata pridemo v dvorišče, kjer je lesen

sarkofag Goca Delčeva (pobudnik upora proti Turkom). Cerkev je bila zgrajena v 17. stoletju, ko so turške oblasti prepovedale gradnjo cerkva, višjih od njihovih (zato je delno grajena pod zemljo). Cerkev ima zelo lep ikonostas v orehovini – scene iz biblijskega življenja, z elementi flore in favne. V cerkvi so našli tudi starejše freske – tu so našli temelje starejše in večje cerkve.

- trdnjava Kale – zgrajena v 6. stoletju iz kamnja porušenega Skupija. Današnji izgled je dobila v času Turkov. V 15. in 16. stoletju so tu shranjevali vojni material, hrano in rezerve za bližnje trdnjave. Ko je izgubila svojo funkcijo (s sodobnejšim orožjem), so jo spremenili v vojašnico. Od 70 obrambnih stolpov je ohranjen le eden.
- Mustafa-pašina džamija – zgrajena konec 15. stoletja, v dvorišču ima turbe iz kamna in marmorja zelo precizne izdelave.
- Kuršumli-han-karavan seraj – glavni vhod ima velika težka vrata, ki imajo na obeh straneh odprtini za stražarja. Zgradba je dvonadstropna, ima dvorišče in šedrvan. Zgornjih prostorov je bilo 17 (prenočišča), spodnjih pa 21 (skladišča, predvsem za Dubrovčane in Benečane, ki so največ trgovali s Skopjem). Han je imel tudi veliko konjušnico, nekakšno gostilno, kjer so gostje kupili hrano in pijačo ter skupno ognjišče, kjer so gostje sami pripravljali hrano. V 19. stoletju je bil han spremenjen v zapore. Danes pa je v njem arheološki muzej.

SKOPJE

- 1 Ploščad sri
- 2 Splošnoizobraževalna gimnazija
- 3 Spornice v častni palači
- 4 Mestni splošnoizobraževalni center
- 5 Kuršumli han

- 6 Mestna palača ob reki
- 7 Mestni muzej
- 8 Upravnorajski center starega mesta
- 9 Čaršija na Spasju
- 10 Mestna palača
- 11 Arheološki muzej

- 12 Mestna palača
- 13 Spornice v častni palači
- 14 Mestni muzej
- 15 Mestni muzej
- 16 Mestni muzej
- 17 Mestni muzej
- 18 Mestni muzej
- 19 Mestni muzej
- 20 Mestni muzej

- 21 Mestni muzej
- 22 Mestni muzej
- 23 Mestni muzej
- 24 Mestni muzej
- 25 Mestni muzej
- 26 Mestni muzej

9. dan

Skopje-Vranje-Leškovac-Niš-Oplenac-Avala-Beograd

Proti Kumanovu vodi pot po Kumanovsko-preševski dolini, po kateri je čez Preševsko razvodje (460 m nm) najlažji prehod iz doline Vardarja proti dolini Južne Morave. To je tudi razvodje med Egejskim in Črnim morjem. Pokrajina je enolična in slabo porasla. Na plodnih tleh iz terciarnih sedimentov gojijo tobak; mak, medtem ko je za druge kulture količina padavin premajhna (še posebno poleti).

Kumanovo

Kot mesto se je začelo razvijati od 17. stoletja, verjetno pa je starejše. Ime ima po srednjeveški naselbini Kumana. Z izgradnjo cest v 70. letih 19. stoletja se je začel hitreje razvijati. Na gospodarstvo so od začetka 19. stoletja vplivali Grki iz Janjine in Cincarji iz Kruševa. Tu živijo Makedonci, Turki, Šiptarji, Cigani, doseljeni Srbi iz Vranja in Pirota (naselili so se po Balkanski vojni).

Mesto se je industrijsko začelo razvijati po 2. svetovni vojni - tobačna, tekstilna, kovinska, živilska industrija.

Severno od Tabanovcev preidemo na ozemlje SR Srbije in počasi prehajamo v dolino Južne Morave, kjer se menjavajo kotline in ozke klisure. Ta dolina sega do Stalaća (sotočje z Zahodno Moravo).

Na obeh straneh Južne Morave je gorat svet, ki pripada Rodopskemu in Balkanskemu gorstvu. Nad srednogorskim svetom, ki je pretežno zgrajen iz kristalastih skrilavcev in deloma iz eruptivnih kamnin, se dvigajo nekatera višja gorovja (Kopaonik - zelo bogat z barvnimi rudami, Jastrebac). Svet, ki pripada Rodopom (z. od Južne Morave in j. od Vlasine) ima mirne reliefne oblike in precej preperelina, kar je omogočilo naselitev v višinah. Vzhodno od Južne Morave in s. od Vlasine pa se vleče vzdolž jugoslovansko-bolgarske meje več gorovij, ki pripadajo Balkanskemu gorstvu. Osnovo iz starih kamnin pokrivajo mlajši apnenci in na njih so se razvili kraški pojavi (npr. Suva Planina, Svrliške planine).

Na splošno pa je gorski svet slabo poseljen. Največ dohodka daje živinoreja, ponekod tudi gozdarstvo, v zadnjem času pa rudarstvo (Kopaonik - železova ruda, manganova ruda, azbest, svinčeva in cinkova ruda, Surdulica - molibden). Reke pa omogočajo proizvodnjo električne energije (Vrla, Vlasina).

Bujanovac

Prvič se omenja v pomniku manastira sv. Prohora Pčinjskog (15. stoletje). V mestno naselje se je začel razvijati v drugi polovici 19. stoletja, posebno

po postavitvi srbsko-turške meje pri Ristovcu leta 1878, kamor so se za-
tekli turški muhadžiri iz osvobojenih delov Srbije in Bosne.

V bližini je izvir mineralne vode, ki je napeljana v vodnjak ob železniški
postaji (1888).

Severno ob Bujanovca so nahajališča antimonove rude. Ta nahajališča so
bila poznana že konec 19. stoletja, a izkoriščanje se je začelo leta 1939,
prenehalo pa leta 1957.

Danes je v mestu razvita industrija plastičnih mas, akumulatorjev in
tobačnih izdelkov.

Vranje

Prvič se omenja leta 1093. Srednjeveško naselje je imelo trdnjavo (Markovo
kale) in varoš pod njo. Vranje so bile na daleč poznane po kovanju orožja,
sekir in podkev, ki so jih raznašali po Makedoniji, osrednji Srbiji, Kosovu
in Bolgariji. Tradicionalno je tudi gojenje konoplje in s tem vrvarstvo (ta-
koj za Leskovcem). Vrvarstvo je bilo osnova kasnejši tekstilni industriji,
ki se je začela razvijati v začetku 20. stoletja.

Danes se izgublja nekdanja podoba. Prevladuje tekstilna industrija in usnjar-
stvo. V okolici mesta so številni vinogradi.

V Vranju se je rodil pesnik Bora Stanković (tudi dramatik, romanopisec -
1875-1927). Najbolj znan je po drami Koštana (lirski lik mlade Ciganke
Koštane), po romanu Nečista kri; pisal je tudi pripovedke o preteklosti
Vranja.

Vladičin han

Leži v Grdelički klisuri (povezuje Leskovško in Vranjsko kotlino) pod pla-
nino Kukavico. Razvil se je okoli cestnega hana metropolita Pajsija iz
Vranja, zgrajenega leta 1870 in železniške postaje iz leta 1886. Prvi pre-
bivalci so bili posrbljeni Vlahi iz vasi Preobraženja pri Vranju (ukvarjali
s trgovino in obrtjo). Še danes je tu trg sadja, živine in žit. Razvita je
tudi kemična, lesna, gradbena in celulozna industrija.

Iz Grdeličke klisure stopimo v Leskovško kotlino, ki je tektonskega nastan-
ka, tako kot vse ostale kotline v dolini Južne Morave.

Kotlina je obdana s planinami iz kristalastih skrilavcev in zapolnjena z je-
zerskimi sedimenti. Po njenem obodu je jezero zapustilo pet teras. Klima
je kontinentalna, a ima sredozemske vplive. Naravna vegetacija je spre-
menjena zaradi sekanja drevja, planinski obod pa je gol.

V Leskovški kotlini so našli ostanke naselitve iz neolita, bronaste, mlajše
železne dobe (Hisar nad Leskovcem), zgodnje bizantinskega in slovanskega
obdobja.

Leskovac

Od Turkov je bil verjetno okupiran leta 1427. Leta 1594 ga je uničil požar. Dubrovčani so trgovali z Leskovcem posebno v 17. stoletju, ko izvažajo volno, vosek in bivoljeve kože, a uvažajo volnene in svilene tkanine.

V 19. stoletju je bil izrazito obrtno-trgovsko mesto, kar so omogočali srbski trgovci in obrtniki. Prevladalo je vrvarstvo.

Začetki industrije segajo v čas Turkov - manjše manufakture v okoliških vaseh. Hitrejši razvoj industrije je prinesla železnica leta 1886 (Leskovac-Beograd). Razvita je predvsem tekstilna in gumarska industrija, imajo pa tudi tovarno poljedelskih strojev.

Po nizkem in lahko prehodnem gričevju pridemo iz Leskovške kotline v Niško kotlino. Niška kotlina je velika tektonska udorina med Balkanskim in Rodopskim gorstvom. V osrednjem delu jo pokrivajo rečne naplavine, na obrobju pa je z vodami razrezano terciarno gričevje. Tu je sotočje Nišave (od v.) in Toplice (z z.) z Južno Moravo. Ravno dno ob rekah je večkrat poplavljen in precej mokrotno (travniki, pašniki). Vinogradi in sadovnjaki so na višjem obrobjem svetu. Tudi kmečka naselja so večina postavljena na terase in v gričevje. Zemlja je močno razparcelirana.

Niš

Je nastal ob obali Nišave, ob zelo ugodnem prometnem položaju (po dolini Nišave proti Črnemu morju, po dolini Južne Morave proti Egejskemu morju). Niš je zelo pomembno prometno križišče (ima 5 železniških in 6 cestnih linij).

Razvita je kovinska, elektrotehnična, tobačna, tekstilna, gradbena, kožarska in druga industrija. Je pomembno zdravstveno središče (klinika), izobraževalno (fakultete) in kulturno središče.

Verjetno so ga ustanovili Kelti konec 3. stoletja pr.n.š. Antično ime je Naissus. Rimski castrum je nastal okoli 4-6 l. nš. Po imperatorju Tiberiju Naissus postane važen center rimskih enot. Konstantin Veliki (rojen v Nišu) je okrasil Niš. Leta 441 so ga Huni porušili. Trdnjava je bila tam, kjer je danes, okolica je bila zaščitena z 18 kasteli. Sredi 6. stoletja je bilo mesto obnovljeno in utrjeno. V srednjem veku je bil Niš utrjeno mesto in pomembno trgovsko središče. Vendar je do 18. stoletja močno nazadoval. V 19. stoletju je bil Niš spet pomembno mesto, imel je trgovske zveze z Dunajem in Pešto.

Čele-kula

Stolp (vanj vyzidane lobanje) so Turki postavili po bitki leta 1809 ob prometni poti proti Carigradu.

V prvi srbski vstaji proti Turkom, ki jih je vodil Šaihet paša, je bil upor

Srbor krvavo zadušen. Boji med okoli 15.000 Turki in 12.000 Srbi so potekali na griču Čegru.

V stolp je bilo prvotno vzdanih 950 lobanj, ki pa so kasneje izpadle ali bile odnešene in danes jih je le še 60. Današnji izgled stolpa (pokrit) je iz konca 19. stoletja (po osvoboditvi izpod Turkov).

Leta 1852 se je tu ustavil francoski pesnik La Martine, ki je opisoval srbsko junaštvo.

Aleksinac

Nastal na prehodu Sokobanjske Moravice v aluvialno ravnico na d. strani Južne Morave. Leži na cesti Beograd-Niš, nekdanji carigrajski cesti. Večji del naselja leži pod nizkim pliocenskim razvodjem Logarišta (275 m), zasajenim z vinogradi. Glavni del mesta ob sokobanjski poti je mešanica srednjeevropskega in turškega tipa. Urbanistični načrt je bil izdelan že leta 1839 (križišče v centru z javnimi stavbami). V 19. stoletju je bil glavno središče za uvoz blaga iz Turčije. Konec 19. stoletja je dobil tudi prvo industrijo. Ko je bila leta 1878 prestavljena meja in zgrajena železniška proga ob drugem bregu Morave, je začel prometno nazadovati. K nadaljnjemu razvoju je pripomogel rudnik in mlini ter opekarne. Leta 1951 je postal mesto.

Prvič je omenjen leta 1556. V času Turkov je bil vas z majhno trdnjavo, večina naseljen s Turki. Bil je obmejno mesto, priključen k Srbiji.

Aleksinški premogovnik

Je eden najstarejših v Srbiji (1883) in še danes eden glavnih rudnikov rjavega premoga v Srbiji. Leži na d. bregu Južne Morave, s. od Aleksinca. Debelina skladov se veča od j. proti s., s tem pa se slabša kvaliteta premoga. Kalorična vrednost premoga je od 4500-5000 kcal/kg.

Poleg premoga so pomembni tudi oljni skrilavci, ki vsebujejo 10% katrana s skupnimi rezervami 20 milijonov ton surove nafte.

Pri Stalaću, kjer se Zahodna Morava zlije z Moravo in preide v Južno Moravo, vstopamo v dolino Morave. Na z. nas začne spremljati Šumadija, ki je zadnji odrastek Rodopov, na v. pa planine Karpatov.

Paraćin

Na reki Crnici, zelo staro naselje. Na lokaciji Gloždar so našli grobove iz srednje bronaste dobe (1500-120 pr.n.š.) s keramiko. V rimskem obdobju je bila tu postaja za zamenjavo konj (Mutatio Sarmatorum). Novejši podatki iz leta 1375 omenjajo naselje Paraćin Brod s trgov.

Kot naselje se krepí v času avstrijske okupacije (1718-39), ko dobi drugo srbsko pošto. Leta 1880 dobi prvo industrijo, 1907 steklaro, 1921 pa tekstilno tovarno. Po vojni se tej stari industriji pridružita še cementna

in lesna industrija.

Čuprija

Ime ima po turški besedi köpri - most. Leži na mestu, kjer se Velika Morava najlaže prečka.

Čuprijo omenja že Ptolemej. V rimskem obdobju se je imenovala Horreum Margi in je bila center za izdelavo orožja (z njim je oskrbovala rimske legije). Tu je bilo tudi skladišče za žito, od tod izvira ime Horreum Margi = Žitnica Morave.

Huni so H. Margi porušili, čez eno stoletje pa ga je obnovil Justinijan I.

Danes je med drugim tu velika tovarna za predelavo sladkorne pese iz vsega Pomoravja.

Svetozarevo

Je nastalo na bregovih reke Belice v podnožju Džurdževog brda. Pod imenom Jagodina se prvič omenja leta 1399. Bila je pomembno trgovsko in obrtno središče (nožarne). Po številu obrtnikov v predvojni Srbiji sta Svetozarevo prekašala le Beograd in Šabac. Mesto je med prvimi v Srbiji dobilo industrijo - 1847 steklarstvo, 1852 pivovarno, nato livarno, klavnico, med obema vojnama še opekarno in živilsko industrijo, nato pa še elektrotehnično.

Ime ima po Svetozaru Markoviću, ki je v Jagodini dalj časa živel.

Za Svetozarevom pridemo v valovito Šumadijo. To je pokrajina, ki jo je v terciaru pokrivalo Panonsko morje oz. jezero. Takrat so se tu odlagale debele plasti peskov, glin in laporjev. Ti sedimenti so bili kasneje z erozijo preoblikovani v gričevnat svet, ki se stopnjasto znižuje proti Savi in Donavi. Iz gričevja se vzpenjajo posamezni osamelci iz starejših in odpornejših kamnin (Avala, Kosmaj, Rudnik). Rodovitna prst in podnebje ustvarjata dobre pogoje za poljedelstvo in sadjarstvo. Njive so večina na prisojnih pobočjih in po hribih, po dolinah jih je malo, ker so tla vlažna. Največ sejejo pšenico in koruzo, v bližini Beograda pa največ goje povrnino (oskrba mesta). Zelo značilna je sliva, srečamo tudi breskve, marelice in seveda vinograde.

V preteklosti je bila močno razvita svinjereja, ki je slonela na žiru iz prvotnih hrastovih gozdov. Po gozdovih, ki so prevladovali v začetku 19. stoletja, je Šumadija dobila tudi ime. Danes gozdove srečamo po višjih vzpetinah in na osojah ter tam, kjer je svet vlažnejši.

Gozdovi so začeli izginjati v 19. stoletju, ker se je takrat začelo doseljevanje Srbov. Danes je pokrajina močno poseljena. Kmečka naselja so se namestila po slemenih in policah, mestna pa so nastala tam, kjer je bilo malo več ravnega sveta. V zadnjih dvajsetih letih je območje postalo re-

kreacijskega pomena za meščane, ki so si zgradili številna počitniška bivališča vsemogočih stilov in velikosti.

Kragujevac

Razvil se je iz turške kasabe. V začetku so bile hiše lesene, pokrite s slamo in zavarovane z ogradami. Prebivalci so bili v glavnem Turki in Cigani. Avstrijska okupacija (1718-39) je prinesla poseben strateški položaj. Obkoljen je bil s palisadami. Prevladovalo pa je srbsko prebivalstvo. V letih 1818-41 je bila tu prestolnica, knez Miloš je tu postavil svoj konak (dvor). Leta 1851 je nastala topilnica (prvo industrijsko podjetje v Srbiji), kar je pomenilo močno doseljevanje in širjenje mesta.

Od 1941-44 je bil Kragujevac pod nemško okupacijo. 21. oktobra 1941 so Nemci postrelili skoraj vse odrasle moške prebivalce mesta in okoliških vasi (več kot 7000 moških). Med njimi več kot 300 dijakov, 18 profesorjev in 15 otrok, mlajših od 12 let. Vsem njim je danes posvečen spominski park Šumarice, kjer je ob vsaki obletnici dogodkov Velika šolska ura.

Danes je Kragujevac močno srbsko industrijsko središče z Zavodi rdeče zastave, elektroindustrijo, živilsko in usnjarsko industrijo.

Topola

Z naseljem je povezana prva srbska vstaja in Karadžordže - tu se je leta 1804 začela borba proti Turkom.

V letih 1804-13 je bila Topola sedež Karadžordža Petrovića, vrhovnega vodja srbskega naroda. Za Beogradom je bila druga prestolnica osvobojenega ozemlja leta 1807.

Prvič se omenja v 18. stoletju, v času avstrijske okupacije Srbije (1718-39). Imenovala se je Kamenica (po reki). Kasnejše ime prihaja od topola, kjer so se ustavljale karavane proti Beogradu.

Najstarejše prebivalstvo je po izvoru iz dinarskih območij (Sandžak, Črna gora - tudi Karadžordže). Karadžordže se je sem naselil leta 1781. Prvi se je navelil na d. stran Kamenice (v brunarico). Šele kasneje je bil zgrajen dvor (konak). Ukvarjal se je z živinorejo in s trgovino z živino (izvoz v Avstrijo). Leta 1813 je Karadžordže zgradil utrjeno mesto - okoli njegovega bivališča so bile še cerkev, šole ... Vendar so Turki še isto leto mesto uničili. Leta 1903 je na oblast prišel Peter I. Karadžordže, ki je spet posvetil večjo pozornost Topoli. V Oplencu je zgradil veliki mavzolej in uredil njegovo okolico.

Danes je najstarejša ohranjena stavba cerkev iz leta 1811-13, konak je bil prvotno večji kot je danes.

Tu so imeli svoje udupave: Kelti, Rimljani, Bizantinci, Slovani, Mažari, Turki, Avstrijci. Na vzhodni del parka so Turki metali smeti; ko je Beograd

Mavz olej na Oplencu

Peter I., vnuk Karadžordža, je zgradil cerkev sv. Džordža, da bi v njej ohranil grobove dinastije Karadžordžev.

V glavnem je bila zgrajena leta 1912, vendar je bila v prvi svetovni vojni nekoliko uničena. Po vojni se počasi obnavlja in dokončno je bila urejena z mozaiki vred leta 1930.

Splošni izgled cerkve predstavlja kombinacijo svobodno stiliziranih elementov bizantinskega tipa in spomenika Moravske šole iz druge polovice 14. in začetka 15. stoletja.

Cerkev je iz marmorja, nad vhodom je mozaik sv. Džordža in grb Karadžordžev. Mozaiki v cerkvi so kopije najboljših fresk Srbije, Makedonije od 13. do 17. stoletja. Ploščice mozaika so iz raznobarvne steklene mase (15.000 barvnih odtenkov!).

Mladenovac

Nekdaj manjše naselje, ki se po vojni močnejše industrializira. Razvita je keramična, tekstilna, kovinska, živilska in elektrotehnična industrija.

Avala

Sodi k šumadijski skupini hribovja in je od leta 1947 zaščitena kot narodni park s samoniklo vegetacijo, z iglavci ter divjadjo. Zgrajena je iz lakolita (vulkanski), ki je slabo razčlenjen.

Nekoč je bilo na A vali starosrbsko mesto Žrnov. Našli so tudi ostanke rimske utrdbe, tu so bila tudi nahajališča srebra in živega srebra.

- spomenik sovjetskim vojnim veteranom - na A vali so doživeli leta 1964 letalsko nesrečo (spomenik z zlomljenim krilom)
- spomenik Neznanemu junaku - leta 1938 ga je postavil I. Meštrović iz jablaniškega granita; kariatide predstavljajo žene naše dežele
- TV stolp - leta 1965 (arh. Uglješa in Bogunović, Janjić), visok je 200 m, na vrhu ima restavracijo

V podnožju A vale je vasica Jajinci, znana po dogodkih iz NOB. Tu so Nemci ubijali taboriščnike iz bližnjega taborišča na Banjici. Od julija 1941-45 so se tu vršila streljanja. Da bi prekrili svoje zločine, so od leta 1943 ubite začeli sežigati in pepel posipati po bližnjih njivah.

10. dan

Beograd-Zagreb-Ljubljana-Kranj

Zgodovina Beograda

Najstarejše naselje na tleh Beograda godi v čas 5000 l. pr.n.š. (mlajša kamena doba). Kelti so na ustju Save in Donave v 4.3. stoletju pr.n.š. ustanovili Singidunum. Konec 1. stoletja pr.n.š. so mesto zavzeli Rimljani. Od 1.-4. stoletja je imelo mesto močno obrambno vlogo. Leta 441 so ga zažgali Huni oz. Atila. Justinijan je v začetku 6. stoletja Singidunum obnovil.

Od 6. stoletja dalje prihajajo Slovani in v 9. stoletju se v virih prvič omenja s slovanskim imenom Beli grad. V 8. stoletju je bil dubrovniška kolonija. V 15. stoletju je bil Beograd prestolnica Stefana Lazarevića in se je močno razvijal (več kot 50.000 preb.). Turki so bili v mestu od leta 1521-1868 (več kot 90.000 preb.), takrat dobi turški značaj in močno napreduje (primerjajo ga s Carigradom in Bagdadom). V 18. stoletju so oblast menjali Avstrijci in Turki. Avstrijci so obnovili trdnjavo, ki je obdržala izgled do danes. Leta 1841 je Beograd postal prestolnica kneževine Srbije (Mihail Obrenović), tega leta je dobil licej, ki je bil leta 1863 spremenjen v Veliko šolo in leta 1905 v Univerzo. Leta 1841 dobi tudi prvo gledališče, naslednje leto še knjižnico in muzej. Leta 1850 dobi prve tovarne (tekstilna, pivovarne), leta 1884 je bila zgrajena železniška postaja, kar je pomenilo nadaljnji razvoj mesta v gospodarskem, političnem in kulturnem smislu.

6. aprila 1941 so Nemci napadli Beograd iz zraka in ga močno poškodovali. Po vojni so mesto obnovili. Zaradi močnega doseljevanja se mesto hitro širi in Novi Beograd je nastal na levi strani Save. Danes imajo vse občine Beograda skupaj več kot 1,4 milijone prebivalcev. Tako je Beograd edino jugoslovansko milijonsko mesto.

Beograd ni le najpomembnejše politično in kulturno središče Jugoslavije, ampak je močno razvita v njem tudi industrija. Industrija je raznovrstna, predvsem pa taka, ki je namenjena potrošnji. Za gospodarski razvoj je pomemben prometni položaj, še posebej pomena pa so plovne rečne poti. Tako je npr. beograjsko rečno пристanišče po prometu drugo v Jugoslaviji - za Reko.

Kalemegdan (glej karto na str. 83)

kale = polje, megdan = bitka

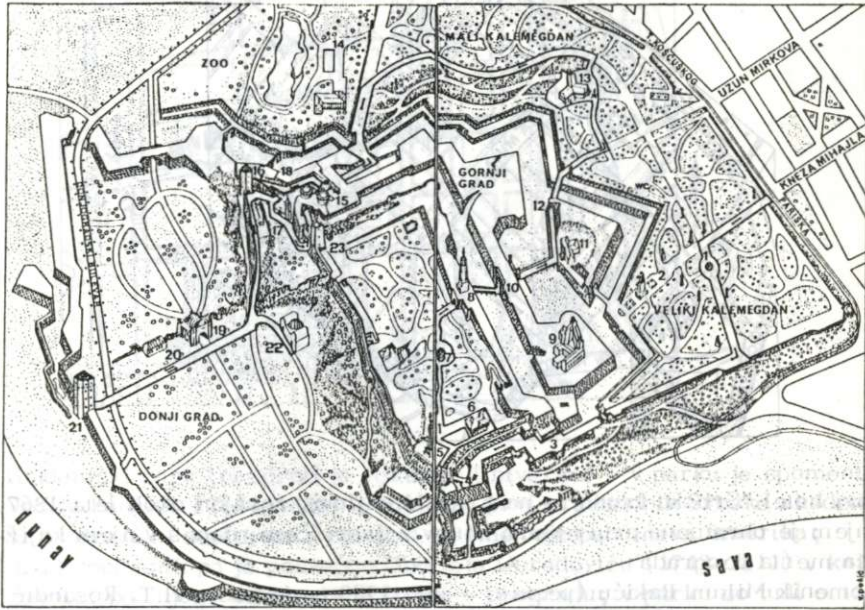
To je najstarejši del Beograda, razdeljen na Gornji in Donji grad. Danes je Kalemegdan park in sprehajališče.

Tu so imeli svoje trdnjave: Kelti, Rimljani, Bizantinci, Slovani, Madžari, Turki, Avstrijci. Na vzhodni del parka so Turki metali smeti; ko je Beograd

postal srbski, so ga zasadili. Doksat de Mores je bil restavrator trdnjave v 18. stoletju.

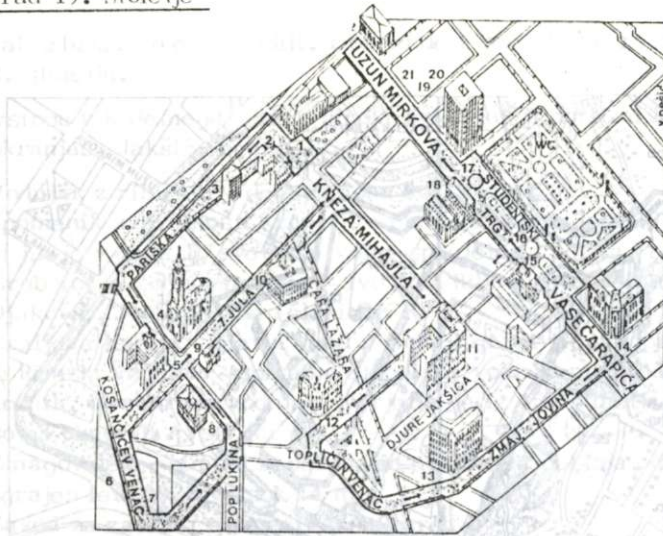
Ob vstopu v Kalemegdan so v široki cvetni aleji doprsni kipi znanih Srbov (Mokranjac, Jakšić, Šantić ...).

1. Vodnjak z ribičem - delo Simona Roksandića
2. Spomenik zahvalnosti Franciji - postavili so ga leta 1930 srbski dijaki, ki jih je v času 1. svetovne vojne sprejela in šolala Francija
3. Grobnica narodnih herojev - Ivo Lola Riba, r Ivan Milutinović, Djuro Djaković, Moša Pijade (člani CK KPJ)
4. Kraljeva Kapija - glavni vhod v Gornji grad. Ko vstopimo (na desni), je Rimski vodnjak - spiralno stopnišče vodi 30 m globoko, na dnu je hodnik, ki obkroža vodnjak, verjetno je iz 15. stoletja, v 18. stoletju so ga obnovili Avstrijci
5. Zmagovalec - simbol Beograda in njegovega obstoja, delo I. Meštovića, zgrajen leta 1928, visok 14 m
6. Zavod za zaščito spomenikov kulture
7. Tulbe Damad Ali-paše - bil je vezir sultana Ahmeta III., ki je bil ubit pri Petrovaradinu v 18. stoletju
8. Sahat-kula - bila zgrajena v času avstrijske okupacije, imenovana tako, ker ima stolp uro
9. Vojni muzej - nameščen je v stavbi bivšega Geografskega inštituta. Muzej je bil odprt leta 1904, zasnovan pa je bil že leta 1878 (je prvi tak muzej pri nas). Muzej prikazuje vojna zgodovinska dogajanja na tleh Jugoslavije od antičnih časov do 2. svetovne vojne
10. Stambol kapija II. - ima velika hrastova vrata in je najpomembnejši vhod v Gornji grad
11. Muzej gozdarstva in lova - v zgradbi Karadžordževega vojnega štaba
12. Stambol kapija I. - okoli kapije so danes športni tereni
13. Razstavni paviljon Cvijete Zuzorić - odprt je bil leta 1928 in je posvečen dubrovniški pesnici, ki jo je opeval tudi T. Taso
14. Živalski vrt
15. Zindan kapija - zgrajena v 17. stoletju (car Leopold I.)
18. Restavracija Kalemegdanska terasa
16. Jakšičeva kula - pogosto porušena in obnovljena
17. Cerkev sv. Petke in Ružica - nekdanji magazin iz 18. stoletja, spremenjen v cerkev leta 1867 (knez Mihailo je sprejel ključe mesta). Za ure-ditev cerkve so uporabili meče in sablje iz 1. svetovne vojne
- Cerkev sv. Petke so postavili leta 1938 nad "čudežnim izvirom"; o zdravilnosti vode so pisali že Kelti
19. Kapija Karla VI. - 1736 leta, barok, verjetno Doksat de Mores
21. Nebojša kula (vodeni stolp) - iz srednjega veka, na vходу v nekdanje srednjeveško пристanišče, kasneje so stolp uporabljali za zapore
22. Turški hamam - v njem je danes planetarij astronomskega društva Rudjer Bošković
23. Dizdareva kapija - nad njo se dviga visok stolp (tu je narodni observatorij)

BEOGRAD

- 1 Park Kalemegdan
- 2 Crk. Sv. Petra
- 3 Muzej Narodnog herojstva
- 4 Spomenik Jovanu Vukobratu
- 5 Spomenik
- 6 Spomenik
- 7 Spomenik
- 8 Spomenik
- 9 Spomenik
- 10 Spomenik
- 11 Spomenik
- 12 Spomenik
- 13 Spomenik
- 14 Spomenik
- 15 Spomenik
- 16 Spomenik
- 17 Spomenik
- 18 Spomenik
- 19 Spomenik
- 20 Spomenik
- 21 Spomenik
- 22 Spomenik
- 23 Spomenik
- 24 Spomenik
- 25 Spomenik
- 26 Spomenik
- 27 Spomenik
- 28 Spomenik
- 29 Spomenik
- 30 Spomenik
- 31 Spomenik
- 32 Spomenik
- 33 Spomenik
- 34 Spomenik
- 35 Spomenik
- 36 Spomenik

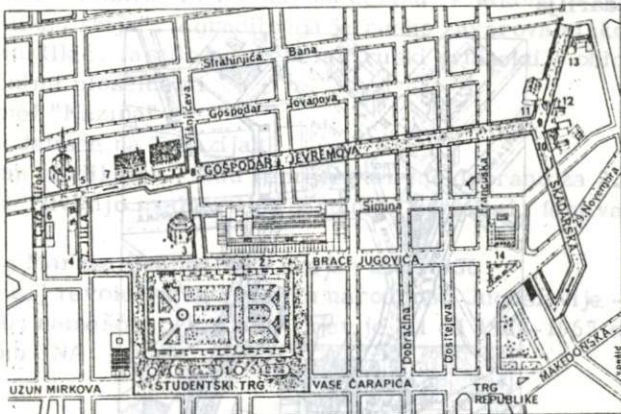
1. Stari hotel "Srbska kruna" - na Knez Mihajlovi, zgrajen okoli leta 1867, v njem je ohranjena arhitektura hanov z dvoriščem, danes v njem knjižnica mesta Beograda
2. Spomenik Milanu Rakiću (pesnik) - leta 1939 ga je postavil T. Rosandić
3. Galerija sodobne umetnosti
4. Beograjska "saborna cerkev" - 1841-1845 leta, neoklasicizem z baročnim zvonikom, ikone izdelal Dimitrije Avramović, v cerkvi sta pokopana knez Miloš in knez Mihailo Obrenović, pred cerkvijo sta grobova Dositeja Obradovića in Vuka Karadžića (prosvetljenca in reformatorja jezika)
5. Muzej srbske pravoslavne cerkve v Patriarhijskem dvoru - sedež srbske pravoslavne cerkve z muzejem, kjer je prikazano cerkveno slikarstvo, gravure, rokopisci, vezanine ...
8. Konak Knjeginje Ljubice - bila je žena kneza Miloša (od 1819-1831), temelj je zgrajen iz kamna iz Tašmajdna, na strehi je stolp s 7 knji
9. Kafana "?" - prve kavarne so Turki začeli graditi v Carigradu v začetku 16. stoletja. Tudi v Beogradu so prve kavarne nastale po prihodu Turkov; prva je bila odprta leta 1521 na Dorćolu (stari del Beograda).
V Evropi je k popularnosti kave največ prispeval Sulejm an-aga, turški ambasador na dvoru Ludvika XIV., ki je leta 1669 prvič ponudil gostom kavo - isto leto je bila odprta prva kavarna v Parizu. Kafana "?" je bila odprta leta 1823 v čast Miloša Obrenovića. Nekaj časa je imela naslov Kafana kot Saborne cerkve - ker se je cerkvi zdelo to porog, so zahtevali, da ime odstranijo in lastnik se ni mogel spomniti imena, pa je dal ?
10. Narodna banka - italijanska renesansa, leta 1889

22. Turški hanovi - v njem je danes planetarij astronomskega društva

Rudjer Bošković

23. Dizdareva kapija - nad njo se dviga visok stolp (tu je narodni observatorij)

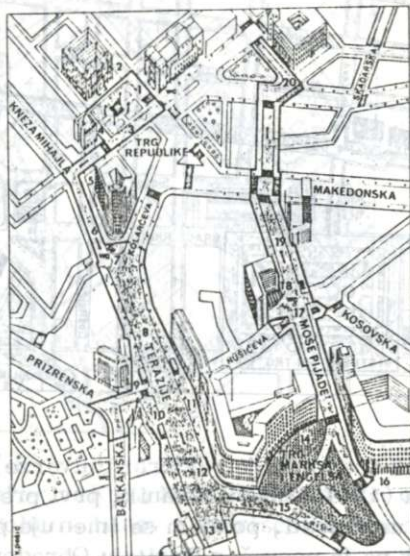
Studentski trg in Skadarlija

1. Studentski park (nasproti je rektorat Univerze) - v parku je spomenik Josifu Pančiču (1814-1888) - botanik, prvi predsednik Srbske akademije znanosti in umetnosti, po njem se imenuje pančičeva omorika; drug spomenik pa je posvečen Dositeju Obradoviću (1742-1811) - književnik, pedagog, ustanovitelj Liceja v Beogradu; v parku so tudi ostanki rimskega Singidunuma
2. Kemijski inštitut - nekdanji zapori Glavnjača
3. Šeik Mustafina Tulba - leta 1783, šestkotna s kubetom
4. Židovski zgodovinski muzej - ustanovitelj muzeja je Zveza židovskih občin Jugoslavije, z zbiranjem materiala so začeli po 2. svetovni vojni
5. Bajrakli džamija - edina ohranjena džamija v Beogradu (v času Turkov jih je bilo več kot 100), zgrajena okoli leta 1690
6. Galerija fresk - srednjeveških spomenikov iz Srbije, Makedonije, Črne gore in BiH (kopije)
7. Muzej gledališke umetnosti Srbije - muzej je ustanovljen leta 1950, odprt pa leta 1953. V času od 1920-24 je v tej hiši imel atelje Tome Rosandić
8. Muzej Vuka in Dositeja - nameščen je v nekdanjem Dositejevem liceju, ki je bil ustanovljen leta 1808. Muzej pa je bil odprt leta 1949 in se je poslužil predvsem gradiva Vukove zapuščine
9. Zabaviški kompleks Skadarlija - imenuje se po Skadarski ulici, ki je verjetno edina ulica v Beogradu, ki je ohranila podobo, kakršno opisujejo številni beograjski književniki. Za ta del mesta pravijo, da je beograjski Montmartre. Tu so stanovali številni književniki, igralci, slikarji, skladatelji, novinarji in boemi. Danes je ohranjen in obnovljen samo del Skadarlije, ostali del je bil porušen.
10. Restavracija "Dva jelena"
6. Restavracija "London" - nekdanji tu 8581 "London"
7. Palača "Beograd" - najvišja zgradba mesta, zgrajena po vojni, arh.

11. Restavracija "Tri šešira" - obstaja od leta 1864. Ime je dobila po delavnicah klobučarja Dimića, ki je bila v današnji "kafani"
12. Restavracija "Ima dana"
13. Restavracija "Skadarlija"

Center mesta

1. Narodno gledališče - zgrajeno leta 1869, v začetku je imelo prostora za 714 obiskovalcev (prebivalcev je Beograd imel takrat okoli 25.000), danes so v zgradbi drama, opera in balet
2. Narodni muzej - ustanovljen v letu 1844 v času vlade kneza Miloša Obrenovića. Zgradba, v kateri je muzej danes, je bila zgrajena leta 1903. Muzej zbira in razstavlja ter proučuje spomenike materialne kulture in umetnosti od prvih sledov civilizacije do srede 20. stoletja na ozemlju Srbije
3. Spomenik knezu Mihailu - nahaja se pred Narodnim muzejem, postavljen je bil leta 1882 v čast hvaležni osti Mihailu Obrenoviću, narejen v marmorju in bronu, izdelal ga je Enric Paci iz Firenc, visok je 11 m, dolg 8,5 m, knezova roka simbolično kaže na še neosvojena ozemlja srbske kraljevine
4. Mladinsko gledališče "Boško Buha"
5. Galerija kulturnega centra Beograda
6. Palača "Albanija" - nekdanj je bila tu kavarnica "Albanija"
8. Terazije - v začetku 19. stoletja so bili tu še gozdovi, kamor so lovci hodili v lov. Ime: ko so Turki gradili vodovod, so na posameznih mestih zidali stolpe, v katere so po ceveh dovajali vodo, da bi dosegla višji nivo. Tak stolp je bil tudi med hotelom "Balkan" in hotelom "Moskva". Stolp je bil višji od ostalih zgradb, Turki pa so ga imenovali "terazije za vodu"
9. Hotel "Balkan" - pred 1. svetovno vojno je imel le eno nadstropje in je

- veljal za hotel za vse goste, današnji izgled dobil med vojnama
10. Hotel "Moskva" in Terazijska česma - leta 1906, prej bila tu kavarna "Velika Srbija". Zgradilo ga je rusko zavarovalniško društvo, arh. Jovan Ilkić, fasado so predelali ruski arhitekti - obložena je s keramičnimi ploščicami
  11. Hotel "Kazina"
  12. Gledališče na Terazijah
  14. Dom sindikatov - ima reprezentativno dvorano za 2.000 obiskovalcev, tu se odvijajo mednarodni sestanki, kongresi, festivali, kinopredstave ...
  15. Trg Marksa in Engelsa - urejen leta 1936
  16. Muzej revolucije narodov in narodnosti Jugoslavije - ustanovljen leta 1960, nameščen v zgradbi, kjer je bil od 1948-1965 sedež CK KPJ
  20. Dom JNA

Bulvarji Beograda

1. Skupščina Jugoslavije - zgradbo so začeli zidati pred 1. svetovno vojno, a je gradnjo prekinila vojna. Tako je bila zgrajena leta 1932; arh. Jovan Ilkić in njegov sin (kupola), grajena v neorenesančnem stilu. Pred glavnim vhodom je skulptura "Igrali su vrani konji", delo T. Rosandića iz leta 1939
  2. Pionirski park - prej dvorni park
- Pot nadaljujemo po Ulici Kneza Miloša, ki se je prej imenovala Topčiderska cesta. To je ena najlepših ulic Beograda. Današnje ime je ulica dobila leta 1872. Takoj na začetku ulice na levi strani se nahaja zgradba, kjer je bilo nekdanje ministrstvo in kjer je bil leta 1882 uveden telefon v mestu.
6. Restavracija "London" - nekdanji hotel "London"
  7. Palača "Beograd" - najvišja zgradba mesta, zgrajena po vojni, arh.

Branko Pešić, visoka 100 m, ima 29 etaž, 4 nadzemska nadstropja zavzema blagovna hiša Beograd, nato so do 22. nadstropja poslovni prostori, nato pa restavracije in razstavnih prostori

9. Hamam kneza Miloša - leta 1830, zgrajen iz opeke, obnovljen leta 1954 in spremenjen v otroško razstavno galerijo
12. Hajd park in Muzej 25. maja - osnovan leta 1962, arh. Mike Janković, v njem so razstavljeni predmeti, ki jih je tov. Tito dobil v dar. V neposredni bližini je še Hiša cvetja in urejena rezidenca Tita.
14. Stadion JNA - dograjen leta 1949 in namenjen okoli 60.000 gledalcem
16. Stadion Crvene zvezde - največji stadion v SFRJ, sprejme 110.000 ljudi

Iz Beograda potujemo proti Zagrebu po Posavini oz. delu Panonske nižine. Značilnosti te pokrajine so take kot v delu Posavine, ki smo ga spoznavali prvi dan. Gre pretežno za raven svet z redkimi osamelci. Svet je tudi intenzivno obdelan. Kulture, ki prevladujejo, so: koruza, pšenica, sončnice, v zadnjem času pa je vse več soje.

Naselja so umaknjena na obrobje, predvsem na stik ravnega in gričevnatega sveta.

Priloga

1. Slovarček

- aluvij - starejša oznaka za holocen
- baklava - orehova pita polita z medom ali raztopljenim sladkorjem v obliki rombov
- bezi stan - pokrita tržnica z obrtniškiimi delavnicami in trgovinami
- cincarji - stara balkanska etnična skupina, imenujejo jih tudi Aromuni, Aromâni, Vlahi. V SFRJ so redki, največ jih je v Makedoniji, drugje pa v Grčiji, Albaniji, Bolgariji, Romuniji (Dobrudža, Bukarešta). So mešanci paleo-mediteransko-indoevropskih skupin. Nekateri menijo, da so potomci romaniziranih starobalkanskih plemen, drugi pa, da so ostanki prvih rimskih kolonov. So nomadski živinorejci, ukvarjali so se tudi s prevozništvom, znani so tudi po filigranstvu
- čaršija - trgovski del mesta
- čember - velika bela ruta, ki pokriva glavo do oči in se nosi skupaj z jašmakom in feredžo
- čifluk - turško fevdalno posestvo s tlačani zakupniki
- čilim - preproga
- dučan - delavnica in trgovina obenem
- episkop - pravoslavni škof
- feredža - žensko ogrinjalo iz črnega ali modrega sukna z zagrinjalom za obraz, za pot izven hiše
- fes - čepica iz rdečega blaga, stožčaste oblike (moško turško pokrivalo)
- fliš - usedlina, kjer se menjavajo plasti peščenjaka, laporja, skrilavcev in apnencev
- fluvioglacialni prod - material, ki so ga nanesle vode izpod ledenikov
- hajduk - ubežnik izpod turškega jarma; borec proti Turkom
- hamam - turško javno kopališče
- han - krčma, gostišče
- holocen - najmlajše geološko obdobje Zemlje, v njem se nahajamo danes
- imaret - muslimanska dobrodelnostna ustanova (kuhinja za reveže)
- jašmak - bela tančica, ki pokriva spodnji del obraza do oči in se nosi skupaj s čemberjem in feredžo
- karavan seraj - podoben hanu, le da so se nahajali zunaj mesta ob glavnih poteh
- konha - apsida - polkrožni prostor s kupolo
- konak - dvor; gostišče s prenočišči
- kasaba - trdnjava; manjše utrjeno mestece
- mahala - stanovanjski del turškega mesta, mestna četrt
- medresa - muslimanska višja šola
- mezozoik - srednji vek geološke zgodovine Zemlje
- palanka - naselje, katerega glavna funkcija je bila vojaška
- palisada - ovira iz močnih, priostrenih kolov
- pašaluk - upravno teritorialna enota v BiH za časa Turkov
- pleistocen - geološka doba zemeljske zgodovine, menjava ledenih in medledenih obdobj

sahat kula - stolp z uro

šeher - mesto

temperaturna inverzija - toplotni obrat, ko se hladni zrak spusti pod toplega

terciar - geološko obdobje

tulbe - grobnica

2. Narodni parki leta 1984

BiH - Kozara, Sutjeska

Črna gora - Biogradska gora, Durmitor, Lovćen, Skadarsko jezero

Hrvaška - Brioni, Mljet, Paklenica, Plitvička jezera, Risnjak, Kornati

Makedonija - Galičica, Mavrovo, Pelister

3. Jezera

Skadarsko: 391 km², Albanija - 147,9 km², 6 m nm, največja globina 44 m.

Ohridsko: 348,8 km², Albanija - 118,9 km², 695 m nm, največja globina 286 m

Prespansko: 274 km², Albanija - 49,4 km², 853 m nm, največja globina 54,2 m

4. Srednje letne temperature in padavine nekaterih krajev leta 1983

naselje	temperature °C	padavine mm
Beograd	12,4	511
Bitola	10,4	743
Dubrovnik	16,1	810
Ljubljana	10,2	1150
Mostar	14,8	840
Niš	11,5	530
Ohrid	10,6	662
Peć	10,8	726
Priština	9,5	658
Sarajevo	9,7	795
Skopje	11,5	583
Titograd	15,1	1021

5. Narodnostna sestava po republikah leta 1981 (delež)

narodnosti	SFRJ	BiH	ČG	Hrv.	Mak.	Slov.	ožja Srb.	Kos.	Vojv.
Črnogorci	2,6	0,3	68,5	0,2	0,2	0,2	1,6	1,7	2,1
Hrvatje	19,7	18,0	1,2	75,1	0,2	2,9	1,6	0,5	5,4
Makedonci	6,0	0,1	0,1	0,1	67,0	0,2	0,5	0,1	0,9
Slovenci	7,8	0,1	0,1	0,5	0,03	90,5	0,1	0,02	0,2
Srbi	36,3	32,0	3,3	11,5	2,3	2,2	66,4	13,2	54,2
Albanci	7,7	0,1	6,4	0,1	19,8	0,1	14,0	77,4	0,1
Bolgari	0,2	0,01	0,04	0,009	0,1	0,0+	0,4	0,01	0,1
Čehi	0,09	0,02	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Italijani	0,06	0,0	0,0	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Madžari	1,9	0,02	0,04	0,5	0,01	0,5	4,2	0,0	18,9
Romuni	0,2	0,0	0,03	0,01	0,0	0,0	0,6	0,0	2,3
Rusini	0,1	0,0	0,0	0,07	0,0	0,0	0,2	0,0	0,9
Slovaki	0,4	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,8	0,0	3,4
Turki	0,5	0,0	0,01	0,0	4,5	0,0	0,1	0,8	0,0
ostali	1,1	0,3	0,4	0,3	2,7	0,2	1,8	2,2	2,6
Jugoslovani	5,4	7,9	5,3	8,2	0,7	1,4	4,7	0,2	8,2
drugače									
opredeljeni	1,0	1,2	1,1	0,9	0,3	0,9	0,6	0,1	0,4
Muslimani	8,9	39,5	13,4	0,5	2,1	0,7	2,3	3,7	0,2

+ - delež znaša samo nekaj tisočink

6. Nekateri drugi statistični kazalci po republikah (delež)

	BiH	ČG	Hrv.	Mak.	Slov.	ožja Sr.	Kos.	Vojv.	SFRJ
preb.1984									
(ocena)	18,6	2,6	20,2	8,7	8,4	25,1	7,5	8,9	100,0
aktiv.preb.									
(1981)	16,0	1,8	15,6	9,2	4,0	35,4	8,9	9,2	100,0
kmet.pov.									
(1984)	17,8	3,6	22,7	9,4	6,2	23,8	4,1	12,5	100,0
kmet.proiz.									
(1984)	8,9	1,2	22,9	5,5	6,1	26,5	4,2	24,7	100,0
DP (1983)	13,6	2,1	25,3	5,7	15,0	24,2	2,5	11,6	100,0
ind.proiz.									
(1983)	15,2	2,0	22,3	6,1	18,6	23,6	2,4	9,8	100,0
nočitve									
(1984)	4,5	9,4	61,0	3,4	8,3	11,5	0,6	1,4	100,0
št.preb.na									
1 posteljo	364	235	296	361	283	636	664	873	351
v spl.boln.									
(1983)									
št.zdravnikov									
na 100 preb.	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4	0,2	0,1	0,3	0,3
(1983)									

+ - podatki ne vključujejo specialističnih bolnic

7. Število stalnega prebivalstva po naseljih leta 1981, naselja so urejena po vrstnem redu obiška (vir: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981. Tabela 194, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1984)

naselje	št. prebivalcev	naselje	št. prebivalcev
Zagreb	855.966	Slano	426
Kuhna	13.209	Trsteno	251
Novska	6.877	Zaton	565
Jasenovac	1.228	Dubrovnik	43.990
Bos. Dubica	11.170	Cavtat	1.585
Banja Luka	123.807	Igalo	3.556
Tajce	11.918	Čilipi	806
Donji Vakuf	7.224	Pridvorje	249
Turbe	3.519	Gruda	856
Travnik	15.888	Ljuta	201
Vitez	5.564	Popovići	294
Zenica	63.569	Hercegnovi	8.130
Kakanj	8.360	Risan	1.766
Visoko	11.653	Perast	551
Kiseljak	2.861	Dobrota	5.435
Ilijaš	5.946	Kotor	5.345
Sarajevo	448.519	Njeguši	35
Konjic	11.545	Cetinje	14.088
Jablanica	3.484	Butva	4.684
Mostar	63.427	Petrovac	1.225
Pčitelj	880	Virpazar	412
Metković	9.881	Tilograd	132.290
Čapljina	6.191	Mojkovac	5.156
Neum	941	Ivangrad	12.720
Andrijevica	941	Prilip	60.464
Rožaje	7.336	T. Veleš	42.557
Peć	54.497	Skopje	504.932
Dečani	42.031	Kumanovo	60.842
Djakovica	61.801	Bujanovac	11.723
Prizren	52.866	Vranje	43.884
T. Mitrovica	210.040	Vladičin Han	6.301
Priština	37.659	Leskovac	56.145
Uroševac	46.523	Niš	161.014
Telovo	27.726	Aleksinac	15.758
Gostivar	12.201	Paraćin	24.758
Debar	14.325	Čuprija	20.589
Struga	39.093	Svetozarevo	35.219
Otrid	1.334	Kragujevac	86.951
Peštani	8.263	Topola	3.451
Resen	78.507	Mladenovac	20.602
Bitola		Beograd	1,470.073

UDK 91:379.822(497.1)(049) = 863

Gosar Anton
61000 Ljubljana, YU, Filozofska fakulteta, Oddelek
za geografijo, A škerčeva 12

EKSKURZIJA PO JUGOSLAVIJI - ANALIZA PROGRAMA
IN PREDLOG PRIPRAV

Avtor ocenjuje program in izvedbo vzorca ekskurzije po Jugoslaviji. Hkrati pa dodaja navodila za uresničevanje ekskurzije. Opozarja predvsem na organizacijsko tehnično pripravo, poglobljeno vsebinsko pripravo, izvedbo ekskurzije in analitični pregled in zaključek ekskurzije.

UDK 91:379.822(497.1) = 863

Borštnar Marija
64000 Kranj, YU, Izobraževalni center Sava,
Škofjeloška 6

EKSKURZIJA PO JUGOSLAVIJI

Predstavljen je program ekskurzije po Jugoslaviji. Ekskurzija traja deset dni in vodi čez vse republike in Kosovo. Učenci na njej spoznajo vse naravne enote in številne naravne in kulturne spomenike Jugoslavije.

UDK 91:379.822(497.1)(049) = 883
Gosar Anton

UDC 911:379.822(497.1)(049) = 20
Gosar Anton
61000 Ljubljana, YU, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Aškerčeva 12

EXCURSION THROUGHOUT YUGOSLAVIA - ANALYSIS OF PROGRAMME AND PREPARATION PROPOSAL

The author evaluates the programme and execution of excursion sample throughout Yugoslavia. At the same time he also gives instructions for realization of excursion. He pays attention to organizational and technical preparation, thorough preparation of content, execution of excursion and analytical survey with the termination of excursion.

94

UDC 91:379.822(497.1) = 20
Borštnar Marija
64000 Kranj, YU, Izobraževalni center Sava, Škofjeloška 6

EXCURSION THROUGHOUT YUGOSLAVIA

The programme of the excursion throughout Yugoslavia is being demonstrated. The excursion takes ten days leading through all the republics and Kosovo. Pupils are getting acquainted with all natural units and numerous natural and cultural sights of Yugoslavia.

